

DİYALEKTİK ve TARİHSEL MATERYALİZM

Elif Çağlı

Marksist Tutum
Sınıf Mücadelesinde

Diyalektik Materyalizm Üzerine
Ocak 2007

Marksizmin Aydınlattığı Gerçekler
Şubat 2013

marksist.com
e-broşür dizisi: 15

Diyalektik Materyalizm Üzerine

Antikçağ Yunan filozoflarından Herakleitos (İÖ. 540-480) günümüzden çağlarca önce, her şeyin aktığını ve aynı nehirde iki kez yıkanılamayacağını söylemişti. Herakleitos'un veciz sözleri, nesneleri ve olguları durağanlığı içinde değil değişim ve dönüşüm süreçleri halinde kavrayan diyalektik düşüncenin bir ifadesidir. Akıp giden nehir örneğinde olduğu gibi, doğada her şey gözle görünsün ya da görünmesin sürekli bir hareket halindedir. Örneğin yerküremiz her gün kendi etrafında dönerken, bir yıl boyunca da güneşin etrafında dönmektedir. Güneş 26 günde kendi etrafındaki dönüşünü tamamlamakta, galaksimizde yer alan diğer yıldızlarla birlikte 230 milyon yılda galaksiyi dolaşmaktadır. Biz farkında bile değilken, atomlar ve atomaltı parçacıklar her an hareket etmekte ve sürekli olarak yer değiştirmektedirler. Tüm evren gibi, onun bir parçası olan insanın biyolojik etkinliği de neticede atomların hareket yasalarına dayanmaktadır.

Diyalektik kavramının kökeni Yunanca *dialektikos* (tartışma) sözcüğüne uzanır. Diyalektik eski Yunanda *tartışma sanatı* anlamına geliyordu. Antikçağ Yunan düşünürleri, kendi aralarında yürüttükleri münazara tipi tartışmalarda bu diyalektik sanatını kullanmaya çok meraklıydılar. Fakat zamanla diyalektik kavramının kapsamı genişledi, karşıtlık ilişkisinden hareket ederek doğruya ulaşmaya çalışan düşünme ve araştırma yöntemi anlamında kullanılır hale geldi. Doğada var olan hareketi de kapsayacak genişlikteki içeriğiyle *diyalektik*, değişim ve hareket demektir. Değişim ve hareketin özü ise çelişkidir ve diyalektik yöntem de zaten çelişkinin mantığıdır.

İnsanlar diyalektiğin modern yasalarına vakıf olmadan çağlar önce diyalektik olarak düşündüler, çünkü doğanın ve yaşamın kendisi diyalektik hareketin varlığını gözler önüne sermekteydi. Eski Yunan filozoflarının büyük bölümü

doğal diyalektikçilerdi. Bunun dışında, biçimsel mantığın yasalarını ortaya koyan ünlü bilgin Aristoteles (İÖ. 384-322) bile diyalektik düşüncenin sorunlarıyla ilgilenmişti. Ne var ki, doğa bilimlerinin ve deneysel araçların henüz yeterli düzeyde gelişmediği Yunan antikçağı, materyalist düşünce ve diyalektik yöntem açısından bir çocukluk dönemi oldu.

İlerleyen tarih kesitlerinde 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da yükselmeye başlayan burjuva dönüşümler sürecine, doğa bilimleri, düşün ve sanat alanında muazzam atılımlar eşlik edecekti. Daha önce Avrupa Karanlık Çağın içindeyken, Arap bilim dünyası felsefede ve tıp, matematik, astronomi gibi alanlarda pek çok parlak başarılar elde etmişti. Bu kaynak sayesinde doğa bilimleriyle donanma ve eski Yunan'a uzanan köklerini yeniden keşfedebilme olanağına kavuşan Avrupa'da, özgür düşünce serpilmeye başladı. Söz konusu değişim 18. yüzyıl materyalizminin de yolunu açmıştı. Bu materyalizm, kendini henüz diyalektiğin gücüyle sağlamlaştırmamış olan mekanik bir materyalizmdi. Ama şurası açık ki, aradan geçen uzun tarihsel dönem boyunca saltanatını sürdürmüş bulunan idealist felsefe, bilimsel alanda sağlanan muazzam gelişmelerin insan düşüncesinde yarattığı değişim düzeyiyle büyük bir çatışkı içine girecekti. 19. yüzyıla, düşünce sürecinin idealist felsefenin ve metafizik yöntemin egemenliğinden kurtarılması sancıları damgasını basıyordu.

Alman felsefesinde büyük bir atılım sağlayan Hegel, 19. yüzyılda düşünce sürecine diyalektik yöntemi taşıdı ama kendisi idealist felsefenin sınırlarını aşamadı. Bu yüzden onun diyalektiği, *varlığı* düşünceden türetiyordu, yani ters durmaktaydı ve mistik bir kılıfa bürünmüştü. Marx ve Engels diyalektiği idealizmin mistik kılıfından çekip çıkardılar ve ayakları üzerine diktiler. Marksizmin kurucuları sayesinde diyalektik, doğanın ve insan tarihinin materyalist anlayışı ile bütünleştirilerek zenginleştirilmiş oldu. Bu bilinçli diyalektik, doğanın deviniminde kendilerini eninde sonunda kabul ettiren yasaların varlığını açıklığa kavuşturdu. Aynı şekilde, insan topluluklarının evrim tarihinde de böyle belirli hareket yasaları mevcuttu.

Diyalektik, doğada ve toplumda varolan karmaşık süreçlerin kavranmasına çalışan düşünce biçiminin bilimidir. Marksist önderlerin her vesileyle dikkat çektikleri üzere, bilimsel diyalektik doğaya ya da topluma birtakım kurgusal yasalar dayatmaz. Tam tersine, zaten varolan yasaları doğanın ve toplumun evrim sürecinin hareketliliği içinden bulup çıkartmaya çalışır. Tasavvur

edilebileceği gibi, bu çaba derin bir bilimsel bilgi üzerinde yükselen ve kuşaktan kuşağa ilerleyen diyalektik ve tarihsel düşünce sürecinin ürünüdür. Bilimsel diyalektiğin bizzat kendisi de, olduğu yerde durmayan, kendi kendini sorgulayan, eleştiren ve eskiyen yönlerini yeni bilgilerin ışığında aşmaya çalışan hareketli bir niteliğe sahiptir.

Kuşkusuz düşünce sürecine bu itilimi veren nesnel nedenler vardır. Feodal Avrupa toplumlarının kapitalist dönüşümü, ekonomiden siyasete, bilimsel araştırmalardan hukuk kurallarına dek hemen her alanda burjuva devrimlerini dayatmıştır. 19. yüzyılda gerçekleşen bilimsel buluşlarla zenginleşen doğa bilimleri, diyalektik yöntemin açıklığa kavuşturmaya çalıştığı hareket yasalarının yeni gizlerini ele vermiştir. Bu durum, bu sıçramalı tarih kesitinde dünyaya gözlerini açan Marksist düşüncenin niteliğini de belirlemiştir. Marksizm daha başlangıcından itibaren, doğayı ve toplumu karmaşıklığı içinde kavramaya yatkın bir bilimsel yoğunluğa sahiptir.

Burjuva eşitlik anlayışından bilimsel sosyalizme

Tarihte düşünsel planda önemli atılımların yaşandığı dönemler incelenecek olursa, bunların insan topluluğunun fiili yaşam koşullarında devrimci sıçramaların kaydedildiği dönemler olduğu görülür. Kuşkusuz bu tür denklikler basit aritmetik eşitlikler düzeyinde değil, yoğun çelişkilerin, sıkışma ve patlamaların eşlik ettiği karmaşık süreçler halinde gerçekleşmektedir. Ama bir nokta çok önemlidir. Diyalektik harekette niceliğin niteliğe dönüşümü sürecinin başlangıçta çok belirgin hissedilemeyen mayalanma özelliği nedeniyle, düşüncenin siyasal eylemin önüne geçer gibi göründüğü tarihsel kesitler olmuştur. Görüngüde böyle bir gözlem kaydedilmiş olsa bile, hareketin iç yasaları daha yakından incelendiğinde, aslında somut yaşam alanında biriken çelişkilerin düşünsel düzeydeki fırtınaları ve devrimleri tetiklediği anlaşılacaktır.

Avrupa'da eski siyasal düzenleri sona erdiren burjuva demokratik devrimler çağını, düşünce ve kültür alanında bir canlanma ve atılım dönemi önceler. Rönesans (14. yüzyılın sonuyla 15 ve 16. yüzyılları kapsayan düşünsel ve kültürel *yeniden doğuş*), dinde reform (16. yüzyılda Batı kilisesinde gerçekleşen dinsel devrim) ve 18. yüzyılda gelişen Aydınlanma hareketi (insan aklını bilginin ölçüsü kabul eden felsefi gelişim) bunu somutlar.

1789 Fransız devrimi öncesinde, yaklaşan devrimle ilgili olarak toplumu aydınlatan büyük devrimciler tarih sahnesine fırladılar. Din, doğa anlayışı, toplum ve devlet örgütü, kısacası her şey amansız bir eleştiriye tâbi tutuldu. Toplum ve devletin bütün eski biçimleri, bütün eski geleneksel fikirler akıldışı ilan edildi ve bir yana atıldı. O çağın burjuva devrimcilerine göre, nihayet insanlık açısından gün doğuyordu. Artık insanlığı cehalete sürükleyen önyargılar, tüm haksızlık, ayrıcalık ve baskılar yeryüzünden sökülüp atılacaktı. Dünyaya sonsuz doğruluk ve sonsuz adalet egemen olacaktı.

Engels, aklın bu egemenliğinin burjuvazinin idealleştirilmiş egemenliğinden başka bir şey olmadığını söyler. Nitekim burjuva devrimin sözde ölümsüz adalet savunusu, gerçekleşmesini burjuva adaletinde bulmuş, eşitlik arzusu yasa önünde burjuva eşitliğine varmıştır. Burjuva mülkiyet egemenliğini ilan etmiş ve büyük Fransız düşünürü Rousseau'nun *toplum sözleşmesi* ancak bir burjuva demokratik cumhuriyet biçimi altında dünyaya gözlerini açmıştır. Fakat Fransız devriminin eşitlik, özgürlük, kardeşlik çağrıları altında neticede burjuva egemenliğine varılması, burjuva devrimcilerin zaaflarına ya da kötü niyetlerine bağlanamaz. Tarihsel akışı doğru biçimde kavrayabilmek için, bu noktada da materyalist dünya görüşüne ve diyalektik yaklaşıma ihtiyaç vardır. Engels'in dediği gibi, 18. yüzyılın büyük düşünürleri de, kendi çağlarının kendileri için saptadığı engelleri öncellerinin hiçbirinden çok aşamazlardı.

19. yüzyılda Avrupa'da bilimsel alanda ve toplumsal üretim sürecinde kaydedilen ilerlemeler, düşünsel bakımdan da muazzam bir sıçrama yapılabilmesini mümkün kıldı. Böylece sosyalizm anlayışı da ütopik kılıfından kurtarılabildi ve modern işçi sınıfının devrimci gücüne dayanan gerçek bir temele oturtuldu. 19. yüzyılda Avrupa'da sürüp giden devrimci hareketlilik, sosyalizmi bilimsel dayanaklarına kavuşturan eşsiz bir faktördür. 1831'de Lyon'da patlak veren ilk işçi ayaklanması, yeni çağda artık devrimlerin sınıfsal niteliğinin değişeceğinin de habercisiydi. 19. yüzyılın ilerleyişi içinde çeşitli Avrupa ülkelerinde, dünyaya gerçek eşitliği, kardeşliği ve özgürlüğü getirecek olan işçi devrimleri yavaş yavaş o soylu başını göstermeye başlayacaktı. İngiliz Çartist hareketi, işçi sınıfının bağımsız bir örgütlü güç oluşturma yetisini dosta düşmana kanıtlamıştı.

Böylece ileri Avrupa ülkelerinde büyük sanayideki atılıma ve burjuva siyasal egemenliğin pekişmesine koşut olarak, proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşımı da tarih sahnesinin ön planına fırlıyordu. Karşıt iki sınıf arasında

giderek olgunlaşmakta olan iç mücadele, burjuva iktisadın ölümsüz doğrular diye piyasaya sürdüğü malların taponluğunu teşhir edecekti. Sermaye ile emeğin çıkarlarının özdeş olduğu, serbest rekabetin herkese refah getireceği yolundaki öğretiler, somut gelişmeler tarafından birer birer çürütüldü. Gerçekler dünyasında cereyan eden bu gelişmeler olumlu yansımalarını, Fransız ve İngiliz sosyalizminin geçmişe oranla olgunlaşmasında buldu. Ne var ki tarihin idealist anlayışından yakasını kurtaramadığı ve kapitalizmin ekonomik ilişkilerini bilimsel anlamda çözümleyemediği için, bu sosyalizm yine de ütopik ayak bağlarından tamamen kurtulabilmiş değildi. Sosyalist düşüncenin sağlam bilimsel dayanaklar üzerinde ayağa dikilmesi, Marx ve Engels gibi çığır açıcı devrimci önderler sayesinde gerçekleşti.

Marx, geçmiş tarihin bir sınıflar savaşımı tarihi olduğunu açıklığa kavuşturdu. Verili toplumsal yaşam koşulları, birbirine karşıt sınıflar arasındaki ekonomik ilişkilerin bir ürünüydü. Hukuk ve siyaset sistemlerinde ifadesini bulan toplumsal üstyapıyı *son tahlilde* toplumun ekonomik altyapısı belirlemekteydi. Bu altyapı, aynı zamanda dinsel, felsefi ve diğer fikirlerin kaynağını açıklamayı da mümkün kılıyordu. Böylece tarihin bu doğru yorumlanışı, yani *tarihsel materyalizm* insanlık tarihini pırıl pırıl aydınlatmaya başladı. Marksizmin bilimsel ürünü olan tarihsel materyalizm, insanların varlığını bilinçlerinin belirlemediğini, tersine insanların bilincini onların varoluş koşullarının belirlediğini kanıtladı. Bu sayede sosyalist düşünce, birtakım dâhi kişilerin kurgusal ve ütopik yaklaşımlarının ürünü olmaktan kurtuldu. Ve komünist hareket de, tarih tarafından oluşturulan iki karşıt sınıfın, burjuvazi ile işçi sınıfının mücadelelerinin zorunlu bir sonucu olma düzeyine yükselebildi.

Engels'in belirttiği gibi, artık gerekli olan tek şey bu iki sınıf arasındaki ekonomik çatışmanın bilimsel çözümüydü ve bu sorun da yine Marx'ın katkısı sayesinde çözümlenebildi. Marx'ın geliştirdiği *artı-değer* teorisi, işçinin sömürülmesinin temelinde yatan nedeni ve sermaye birikiminin sırlarını parlak biçimde ifşa ediyordu. Kısaca değinmeye çalıştığımız bu gelişim sürecinden de anlaşılacağı üzere, Marksist düşüncenin doğumu devrimci eylemin ve devrimci düşüncenin devinimi içinde gerçekleşen diyalektik bir süreçtir. Marksist dünya görüşü, gerek doğa gerek toplum bilimleri alanında idealizme esaslı ve devrimci bir darbe indirmiş bulunmaktadır. Marksizmin temel hareket noktaları diyalektik ve materyalizmdir.

Marksizm, bilincin maddeyi değil, maddenin bilinci belirlediğini bilimsel

açıdan karşı konulamaz bir doğrulukla kanıtlamıştır. Doğa bilimleri alanında olduğu gibi toplumsal bilim alanında da düşünce üretimi, fikirlerin, tezlerin, analizlerin konusunu oluşturan varlıktan ya da gerçek süreçten ve onun hareketinden bağımsız olamaz, olmamalıdır. İdealist felsefe pek çok vesileyle bunun tersini iddia etmiş olsa da işin doğrusu böyledir. Bilinç diye adlandırdığımız düşünce süreci de, aslında maddenin yani beynin ürünüdür. Ve düşünen beyin, canlı maddenin evriminin sonucudur. Düşünce dünyasına dair her şeyin –bilimden hukuka, sanattan politikaya ve ahlâk anlayışına dek– kaynağı gerçek hareket ve maddi dünyadır.

Marksist düşüncenin temellerinin atıldığı dönem, işçi sınıfının ve onun devrimci eyleminin gelişimi bakımından günümüze oranla erken bir dönemdi. Buna rağmen Marksizm daha doğuşundan itibaren, çağının tüm bilimsel ilerlemelerini devrimci düşünce potasında eriten üstün bir sentez gücüne sahip oldu. Bu sayede işçi sınıfının bu düşünsel eylem kılavuzu, toplumsal gelişim yasalarını kavrama ve gelişimin ana eğilimlerini kestirme kudretini içerdi. Sınıfın nesnel ve öznel açıdan yeterince olgunlaşmadığı bir tarihsel kesit boyunca, Marksizm düşünsel bakımdan hep nesnel durumun ve devrimci eylemin önünde koşuyormuş gibi göründü. Fakat kapitalizm olgunlaşıp işçi sınıfının devrimci hareketi de eylem alanında zenginleştikçe ve deney açısından çeşitlendikçe, son tahlilde düşüncenin ebesinin maddi dünya ve bu dünyadan kaynaklanan eylem olduğu gerçeği daha kolay kavranır duruma gelmiştir. Günümüzün gerçeği budur.

Marksizm dogmatizmin düşmanıdır

Eski Yunanlı düşünürlerin tartışmalarında birer diyalektik ustası olduklarına değinmiştik. Onların bu temelden yükselen diyalektik kavrayışları, tez, antitez ve sentez üçlemiyle sembolize olmaktaydı. Tartışmalar bir konuda ortaya bir *tez* atılmasıyla başlatılıyordu. Daha sonra bu fikir bir *antitez* ile yadsınmaya, çürütülmeye çalışılıyordu. Nihayetinde tartışılan konu çeşitli açılardan irdelenen bir tartışma sürecinden geçmiş oluyor ve böylece ortaya bir *sentez* çıkartılıyordu. Bu münazaralar, mutlaka bir fikir birliğine varılmasını hedeflemeyen ve asıl olarak *tartışma* sayesinde bilgi ve kavrayışı derinleştirmeye çalışan bir çeşit beyin jimnastiği gibiydi. Ancak tarihsel akış içinde felsefi düşünce ve mantık yasaları pek çok değişime uğradı.

Avrupa'nın Karanlık Çağı boyunca Kilisenin toplum üzerindeki hâkimiyeti

yansısını idealist felsefenin ve skolastik anlayışın (dinsel açıdan kabul gören felsefi görüşlere dayanılması) egemenliğinde bulmuştu. Avrupa Ortaçağı, eski Yunanla, diyalektik ve materyalist düşünceyle tarihsel bağları kopartan bir dönemdi. Bilimin ilerleyişi Kilisenin zorba diktatörlüğü tarafından durdurulmuştu. Avrupa'da bilim ancak burjuva gelişimin yol açtığı Rönesans ve Aydınlanma hareketinin uyandırıcı gücüyle ve Kilisenin skolastik din anlayışına karşı reformcu başkaldırışla ilerleme yoluna konulabildi. Nihayet 19. yüzyıla gelindiğinde, diyalektik düşünceyi yeni biçimde canlandıran Hegel'le birlikte eski diyalektik aşıldı. Hegel, antik Yunan diyalektiğinin hatalı yönlerini eleştirdi ve diyalektik mantığı daha üst düzeye taşıyacak yeni yasaları formüle etti.

Hegel büyük bir diyalektik ustasıydı. Ama onun için insan beyninin yaşam süreci, yani düşünme süreci gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarıydı. Gerçek dünya yalnızca "fikir"in dışsal ve görüngüsel biçimiydi. Kısacası, idealizmin gölgesinden kurtulamamış olan Hegel diyalektiği gerçek dünyayı "fikir"in yansıması olarak ele alıyordu. Diyalektiği bilimsel, yani materyalist yapıya kavuşturanlar Marx ve Engels oldu. Marksizmin ayakları üzerine oturttuğu materyalist diyalektik, "fikir"in maddi dünyanın insan aklındaki yansımasından ve böylece düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey olmadığını kanıtladı. Marx, kendi diyalektik yönteminin Hegelci diyalektik yöntemden yalnızca farklı olmakla kalmadığını, onun tam karşıtı olduğunu belirtmişti. Marksizm diyalektik düşünceyi idealist ayak bağlarından kurtardığı gibi, onu metafizik yöntemin uzantısı olan mutlaklıklardan ve durağanlıklardan da azat etti. Böylece diyalektiğin gelişimi de yine diyalektik bir sürecin ürünü oldu.

Diyalektik materyalizmin ortaya koyduğu üzere, *uzay ve zaman içinde hareket* maddenin varoluş biçimidir. Madde hiçbir zaman ve hiçbir yerde hareketsiz var olmamıştır ve olamaz da. Ancak burada maddenin hareketi ile kastedilen yalnızca mekanik hareket, yani basit bir yer değiştirme hareketi değildir. Hareket, ısı ve ışık, elektrik ve manyetik gerilim, kimyasal bileşim ve ayrışım, yaşam ve nihayet bilinç demektir. Fizik, biyoloji, kimya gibi doğa bilimleri alanında kaydedilen ilerlemeler, gerçek yaşamdaki hareketin mutlak ve sert karşıtlıklar, açık ve aşılmaz ayrım çizgileri temelinde gerçekleşmediğini kanıtlamıştır. Bu bilimsel gelişme, gerçekliğin *görelilik* temelinde kavranmasını sağlamıştır.

Doğada ve toplumda belirli koşullar altında gerçekleşen evrim neticesinde ulaşılan düzey, ondan evvelki koşullara kıyasla bir ilerlemeyi temsil edebilir. Ama bu mutlak değil *göreli* bir ilerlemedir. Zira yalnızca geçmişe oranla mukayese yapılması yeterli olmaz. Her varlık ve olgunun bir geçmişi bir de geleceği vardır. Geçmişe oranla ilerici sayılabilecek bir tarihsel adım, geleceğe oranla gericileşebilir. Çarpıcı bir örnek olarak, tarih içinde burjuva demokrasisinin tuttuğu yer hatırlanabilir. Burjuva demokrasisi geçmişin mutlakıyetçi yönetim biçimlerine göre ileri bir adım niteliği taşırken, işçi devriminin ürünü olacak işçi demokrasisine kıyasla gericidir. O halde toplumsal olguları verili tarihsel koşullardan kopartarak tek yönlü biçimde değerlendirmek tamamen yanlış olur. Örneğimizdeki burjuva demokrasisi bir yönüyle ilerici, diğer bir yönüyle gerici nitelik taşımaktadır. Gerçeklik işte bu şekilde geçmişe ve geleceğe kıyasla, değişen somut koşullara göre değişir. Gerçekliğin bu değişken karakterinden rahatsızlık duyup, sözde daha tatmin edici görünen köşeli doğrular arayanlar iyi bir diyalektikçi olamaz ve metafiziğin tuzağında çırpınırlar.

Bilimin kendisi ve ilerlemesi de diyalektik bir nitelik taşır. Örneğin kimyasal elementlerin atom ağırlıkları tablosunun bulunması, türlerin dönüşümüne ve evrimine ilişkin yasaların keşfedilmesi, bilimde geçmişe oranla gerçekleşen büyük atılımlardır. Darwin'in evrim teorisi, organik maddeler (yapısında karbon bileşimleri içeren maddeler) alanında niceliksel birikimlerin niteliksel farklılıklara dönüştüğünü kanıtlayarak diyalektiğe büyük katkı sağlamıştır. Keza Engels'in vurguladığı bir başka husus da çok önemlidir. Doğa bilimlerinde hareketin temel yasası olarak önce *enerjinin sakınımı* yasası bulunmuştur. Bu yasaya göre, hareketi (veya enerjiyi) yok etmek ve yaratmak olanaksızdır. Ne var ki daha sonraki buluşlar sayesinde, bunun hareketin ya da enerjinin yalnızca nicel yönden kavranması anlamına geldiği anlaşılmıştır. *Enerjinin dönüşümü* yasasının bulunmasıyla birlikte bu eski bilgi aşılmıştır. Bu gelinen noktada, evrendeki toplam enerjinin yaratılamayacağı ya da yok edilemeyeceğini ifade etmek yetmez. Daha da önemli olan, enerjinin bir durumdan bir başka duruma dönüşebileceğini bilmektir.

Bilimdeki ilerleme sayesinde diyalektik kavrayış da bir üst düzeye sıçratılabilmiş ve harekete veya enerjiye dair sürecin nitel yönü bilince çıkartılabilmiştir. Aslında tüm evren, madde ya da enerjinin sonsuz hareketidir. Bir hareketin sonlanması diğerini başlatır, enerji maddeye madde enerjiye dönüşür,

madde bir halden diğer bir hale geçebilir, kimyasal enerji elektrik enerjisine dönüşebilir ve bu böyle devam eder gider. Bu bitmez tükenmez devinimin başı ya da sonu yoktur, o her şeydir, uzay ve zaman da kendisidir.

Teorik doğa bilimleri bu gibi önemli buluşlardan önce sınırlı ve metafizik bir nitelik taşıyordu. Zira hareket noktasını, uzlaşmaz ve çözülmez olarak tasavvur edilen karşıtlıklar, mutlak ayrım çizgileri ve deneysel olarak kanıtlanmamış önsel birtakım kategoriler oluşturuyordu. Toplumsal yaşamda olduğu gibi doğada da kuşkusuz karşıtlık ve ayrımlar mevcuttur, ama bunlar ancak görece bir geçerlilikle varolurlar. Doğadaki ayrım çizgilerine ve karşıtlıklara yüklenen mutlak değişmezlik aslında doğada mevcut değildir, doğayı kavramaya çalışan insan düşüncesinin yanlış bir ürünüdür.

Tüm yaşam (evren, varlık) zaman ve uzay içinde sonsuz yinelenen bir çevrimdir. Engels'in dediği gibi, ister güneş ya da bulutsu buhar olsun, ister bir bitki ya da hayvan cinsi olsun, ister kimyasal birleşme ya da ayrışma olsun, özünde geçici olan ve içinde hiçbir şeyin sonsuz olmadığı bir çevrimin unsurlarıdır. Bu çevrim, sonsuz olarak hareket eden, hareketini ve değişimini birtakım iç yasalara göre yapan maddenin sonlu biçimdeki varlığını içerir. Bu gerçeği kabul etmek doğanın diyalektik anlayışının özünü oluşturur. Evrim zinciri içinde bazı bitki ve hayvan türleri başkalaşım geçirir veya yok olur, yeni türler ortaya çıkar. Güneş de dahil tüm yıldızlar ve gezegenler doğar ve ölürler.

Doğa bilimleri alanında gerçekleşen gelişmeler, doğayı diyalektik düşünce yöntemi dışında kavrayabilmenin mümkün olamayacağını kanıtlar. Bilimsel düzeyde ilerleyen deneylerle ulaşılan sonuçlar bilimsel kavramlarda ifadesini bulur. Kavramlar doğayı yaratmaz, doğanın hareketi kavramlara can verir. Bu gerçekliğin kavranabilmesi, gözlem ve deneylerden elde edilen sınırlı bilgi ve kavramlara mutlak değerler atfedilmesinin yanlışlığını da gözler önüne sermektedir. Ulaşılan bilgi ve buradan türetilen kavramlar gerçekliğe yaklaşmaya çalışan *göreli* sonuçlardır. Bilimsel kavrayışın göreli doğruluğunun kabulü, düşünce alanında kaydedilen önemli bir devrimdir. Bilimsel düşünce üretimini idealizmin ve metafiziğin tutsaklığından kurtaran bu devrimin yarattığı olanaklar, Marksizmin kurucuları tarafından toplumsal hareket yasalarının ve insanın kavranması sürecine de başarıyla taşınmıştır.

İnsanın varlığı, düşüncesi, yaşam tarzı, bunların tümü de diyalektik bir dönüşüm sürecinin ürünüdür. Bu gerçeklik hem biyolojik hem de

toplumsal bakımdan geçerlidir. İnsan tek hücreli canlılardan memelilere doğru ilerleyen organik evrim sürecinde doğanın meydana getirdiği en karmaşık organizmadır. Diğer yandan insanın gelişimi tarihsel-toplumsal bir süreçtir. Doğayla binlerce yıllık mücadele içinde insanın atası maymundan farklılaşmış, dik yürümeyi becermiş, heceli sesler çıkartarak dil oluşturmuş, beyni gelişmiş, elini önce uzmanlaşmış bir alet gibi kullanırken daha sonra elleriyle yeni aletler üretmiş ve böylece bildiğimiz insan ortaya çıkmıştır. İnsan, bitkilerin ve hayvanların yerini değiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda oturduğu yerin görünüşünü, iklimini değiştirerek doğaya damgasını vurmayı da başarmıştır. Elin üretici faaliyetine ve dilin oluşumuna bağlı olarak gelişen insan beyni, tarihin ilerleyişi içinde buhar makinesi gibi nice önemli icatlara imzasını atmıştır. Bu gelişim süreci içinde insan, aynı zamanda doğayı ve çevresini tüm karmaşık ilişkileri içinde kavrama çabasını da ilerletmiştir.

İnsan bilgisi sürekli bir değişim ve hareket halindedir. Basit gerçekleri veya gözle görülür anlık durumları bir yana bırakacak olursak, genelde bilimler alanında karmaşık gerçekliği mutlak anlamda doğru yansıtabilen bilgi yoktur. Gerçekliğe olabildiğince yaklaşmaya çalışan doğru bilgi vardır. Bilimsel bilginin üstünlüğü, somut koşullardaki değişimi kavramaya çalışmasıdır. Marksizm bize, bütün tanımların ve kavramların, tezlerin, açıklama ve değerlendirmelerin, kısacası bilginin mutlak olmadığını göreli bir değer taşıdığını öğretmiştir. Ama mutlak ile göreli arasındaki farklılık da diyalektik tarzda kavranmalıdır. Skolastik ve metafizik düşünce mutlaklığı savunmakla nasıl yanlış bir uca savruluyorsa, göreliliği mutlaklaştıran bilinemezci felsefe akımı da bir başka yanlış ucu temsil etmektedir. Bilinemezci felsefe, yüzeyde görünenler dışında öze değin hiçbir şeyi bilemeyeceğimizi iddia eder. Oysa göreli bilgimiz, bildiğimiz, bilebileceğimiz hususları içerir. Ve bu bilgi, hem bilinenleri sorgulamakta hem de bilinmeyenleri keşfetmekte bilimsel bir dayanak noktası oluşturur.

Yaşamın kendisini tüm zenginliği içinde kavrayabilme çabası, diyalektik düşünmeyi ve dogmatizmden uzak durmayı gerektirmektedir. İnceleme ve düşünme sürecinde ilerlememizi sağlayan bilimsel dayanak noktaları gerçekliğin ta kendisi değil, zihindeki yaklaşık ifadeleridirler. Bunların her zaman birtakım eksiklikler ve kusurlar içerebilecekleri unutulmamalıdır. Bilimin her dalında, tıpkı doğanın diyalektik hareketinde olduğu gibi, yeni bulgular eşliğinde eskiyi yadsıyan ve bu sayede bir üst basamağa sıçrayan

sarmal bir hareketlilik vardır. Doğa bilimleri, var olan bilgiyle yetinmeme, gözlem ve deneyi geliştirme ve bunu başarabilmek için gerekli araçları zenginleştirme çabası sayesinde ilerleyebilmiştir.

Bilimsel kuşkuculuk, mevcut bilgiyi sorgulama ve yeni bilgilere ulaşma tutkusu toplum bilimi alanında da kesinlikle gereklidir. Üstelik organik doğada gözlemlenen süreçler nispeten benzer biçimde tekrarlanabilirken, toplum tarihinde incelenen olgular somut koşullardaki farklılıklara bağlı olarak sürekli değişen yönler içerirler. Bilim ve teknikteki her yeni keşif, ya da toplumsal yaşama dair her yeni bilgi kavrayışımızı ilerletir. Fakat diğer yandan da, üzerinde düşünülmesi ve yanıt bulunması gereken yeni soruları önümüze koyar. Marksizm dogmatizmin, yani değişen gerçeklik karşısında değişmez olduğu varsayılan açıklama ve formüllere saplanıp kalmanın düşmanıdır. Dogmatizme düşmemek için diyalektik düşünme yetisi kazanılmalıdır.

İdealizm ve materyalizm

Marx ve Engels, bilimin esasında doğanın ve toplumun tarihinden ibaret olduğunu vurguladılar. İnsanlar doğanın ve toplumun tarihi konusundaki bilgi yetersizlikleri nedeniyle, kendileri hakkında, ne oldukları ya da ne olmaları gerektiği hakkında her zaman yanlış fikirlere sahip oldular. Toplumsal ilişkilerini, beyinlerinde insana ve tanrıya dair oluşmuş baş aşağı duran düşüncelere bağımlı olarak düzenlediler. Kendi beyinlerinin bu ürünleri, onları yaratan beyinlerini esir aldı. Düşünceyi ve tanrı fikrini yaratanlar, kendi yarattıkları şeyler önünde secdeye vardılar.

Düşünce ile varlık arasındaki ilişki ve bu ilişkide hangisinin önde geldiği çağlar boyu felsefenin temel konusu oldu. İdealist felsefe düşünceyi varlığın önüne geçirdi. Bu felsefeye ya da bu dünya görüşüne göre evren ve dış dünya, düşünce bunları beyinde yarattığı için var oldular. Ünlü felsefeci Descartes'in "düşünüyorum, o halde varım" özdeyişi bu ters kavrayışı çarpıcı biçimde dile getirir. Oysa gerçeklik böyle değildir. Var olduğumuz için düşünürüz. Materyalist felsefe, evreni, dış dünyayı ve kendi varlığımızı bu doğru yaklaşım temelinde kavrar ve açıklar. Marksizm, doğanın ve toplumun, biz düşünsek de düşünmesek de var olduğunu ve düşüncemizin zaten bu varoluştan türediğini kanıtlayan bilimsel ve materyalist dünya görüşüdür.

Aslında düşünce denen şey, yaşamın insan beyninde doğru ya da yanlış

yansımasıdır. Yaşam alanına gerekli bilgi donanımıyla ve geniş bir ufuktan bakan kişi, doğru düşünce yöntemi sayesinde gerçekliğin baş aşağı edilmemiş düşünsel yansımasını zihninde üretebilir. Bu sayede elde edilen bilgi gerçek yaşamdan türetilmiş sağlıklı bilgi olacaktır ve bu durum düşüncenin kaynağının gerçek yaşam süreci olduğunu ispat eder. En soyut görünen matematik alanında bile bilimsel olarak kanıtlanmış formüller, simgeler, sayısal ifadeler birtakım dâhilerin kafalarından öylesine fırlayıp çıkmış ürünler değildir. Bunlar gerçek yaşamdaki karmaşık bağıntıların matematik dilindeki karşılıklarıdır. Pek çok kişi bunun bilincinde olmasa da, sayılar ve geometrik biçimler, gerçek dünyada varolan nesnelerin, hareketin ve bunlar arasındaki çeşitli türden ilişkilerin ifadesidirler.

Ne var ki idealist felsefe gerçekleri ters yüz eder. Tarihin ve toplumsal yaşamın ve düşünce üretiminin idealist açıklamasında düşünce gerçek yaşamdan önde gelir. Buna göre en basitinden en karmaşığına kadar her tür düşünce, salt düşünen beynin ürünüdür. Ve düşünce yaşamın değil, yaşam düşüncenin yansımasıdır. Yaşamdaki nesneler, *mutlak akıl* bunları düşündüğü için varolmuşlardır. Bu yanlış kavrayışa göre, örneğin soyut düşünce tamamen kerameti kendinden menkul biçimde sayıları ya da geometrik şekilleri icat etmiştir. Gerçekliğin bu ters yüz edilmiş felsefesine göre, yaşamsal gereksinmelerin çeşitlenmesi bizzat insanın üretici faaliyetinden kaynaklanmamış da birtakım büyük düşünürler düşündüğü için böyle olmuştur.

İdealist anlayış gerçekliği böylece çarpıtıp düşünceye mutlak güç atfettiğinden, kendini doğa bilimlerinin belirleyiciliğinden de bağımsız kılmıştır. Bu nedenle, aslında kendi yaratısı olan bir düşünce dünyası içinde debelenip durmuştur. Çeşitli idealist düşünce okulları arasındaki tartışmalar dış dünyadan neredeyse tamamen kopuk bir içsel tartışma niteliği taşır. Dünyada önemli altüstlükler yaşanırken kiliselere kapanmış din bilginlerinin meleklerin cinsiyetini tartışmakta oldukları, idealist felsefenin gülünçlüğünü çarpıcı biçimde dile getiren bir örnektir. İdealizm, felsefenin ayaklarını yeryüzünden kopartarak adeta gölgelerden oluşan bir "gerçekler" âleminde saltanat sürmüştür.

Oysa materyalist anlayışın kanıtladığı gibi, düşünce, türettiği ilkeleri, kategorileri ve kavramları, kendi dışında varolan evrenden, dış dünyadan alır. Örneğin sermaye ve emek gibi iktisadi kategoriler, toplumsal üretim

ilişkilerinin teorik ifadeleri ve varolan gerçekliğin düşünsel soyutlamalarıdırlar. Fikirler ve kategoriler, ifade ettikleri ilişkilerden bağımsız ebedi varoluşa sahip değillerdir. Bunlar tarihsel ve geçici ürünlerdir. Sermaye ve emek karşıtlığına dayanan üretim ilişkileri ortadan kalktığında, bu kategoriler de mevcut toplumsal yaşamı ifade etmek bakımından geçerliliklerini yitireceklerdir.

Materyalist düşüncenin gelişimi de başlı başına önemli bir konudur. Marx ve Engels, önemli Alman felsefecisi Feuerbach'ın da savunduğu eski materyalizmin eksikliklerini tespit etmişlerdi. Bu materyalizm kimya ve biyoloji gibi alanlarda sağlanan son gelişmeleri hesaba katmamıştı, dolayısıyla mekanik yanı ağır basıyordu. Hareketi basitçe mekanik yer değiştirme düzeyinde algılıyor ve evrendeki dönüşümü makinelerde olduğu gibi zorunlu bir nedensellik sürecine bağlıyordu. Özetle diyalektik değildi, metafizik görüşlerden kendini kurtaramamış ve tarihsel materyalizm düzeyine yükselememişti. Devrimci pratik eylemin rolünü kavrayamamıştı, dünyayı yalnızca yorumluyordu. Marx, Feurbach'ın felsefesini eleştirirken bu aksaklığı özellikle dile getirdi. Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardı, oysa sorun onu değiştirmekti.

Marx yalnızca dini düşüncelerin yansıttığı idealizmi değil, idealist felsefenin bilimsel kisvelere bürünen çeşitlemelerini de eleştirdi. Üniversite kürsülerine egemen olan ve akademik çevrelerde büyük otoriteler olarak kabul edilen kimi Avrupalı düşünürlerin savunduğu bilinemezciliği (agnostisizm) ve olguculuğu (pozitivizm) teşhir etti. Herkes için geçerli nesnel bilgi olabileceğini reddeden *bilinemezcilik* ve bilimciliği savunduğu halde aslında nesnel gerçekliği yadsıyan *olguculuk*, her zaman metafizikle uzlaşmaya, egemen düzene karşı çıkmamaya kapı açtı. Marx, bu tarz düşünce sistemlerinin idealizme verilmiş gerici ödünler olduğunu son derece parlak biçimde kanıtladı.

Modern materyalizm içsel özellikleriyle tamamen diyalektiktir ve diğer bilimlerin üstüne taht kurmuş bir felsefeye hiç de ihtiyacı yoktur. Kendi ekseninde dönüp duran ve dış dünyadan kopuk bir felsefenin, modern çağda insan düşüncesini ilerletmeye hiçbir faydası dokunmamıştır ve dokunamaz da. İnsanın yaşam koşullarını bilinçli biçimde düzenlemesi için, dünyada olup bitenleri kavramayı mümkün kılacak bilgilere, deneylere, doğa bilimlerine ihtiyacı vardır.

Burjuva bilimciler doğa bilimleri alanında materyalizmi ve diyalektiği benimsedikleri oranda yol alabildiler. Ne var ki sıra toplum bilimleri alanına

geldiğinde, bu bilimcilerin tipik bir idealist gibi düşünüp tutum aldığını ortaya koyan sayısız örnek vardır. Fizik, kimya, astronomi ya da biyoloji alanında bilimi ilerletici büyük bilimsel buluşlara imza atıp, toplumsal yaşamda gerici fikirleri destekleyen kişileri bulup çıkarmak zor olmayacaktır. Hatta bizzat kendi bilim alanları dahilinde eklektik bir düşünsel yapıya sahip olan bilimcilerin sayısı da az değildir. Örneğin mekaniğin ve gök cisimlerinin hareket yasalarına bilimsel açıklamalar getiren büyük bilgin Isaac Newton, evrendeki hareketin tanrı tarafından verilen ilk itkiye bağlı olduğuna inanabilmişti. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de, bir taraftan bilimsel görüşleriyle tanrıyı evrenden kovarken, diğer yandan bir yaratıcının olması gerektiği fikrine dört elle sarılan nice bilim insanı var. Böylesi örnekler kimi durumlarda kişilerin iç dünyasındaki yanılgılara bağlanıyor olsa da, genelde ve son tahlilde burjuva toplumda sınıfsal tutum alışla yakından ilintili bulunuyor.

Egemen sınıflar çağlar boyu emekçi kitlelerin uyanışını engellemek için gerçekleri çarpıttılar. Bu yüzden insanlar, kendileri, çevreleri ve ilişkileri hakkında hep yanlış fikirlere sahip oldular. Yine aynı nedenle, kendi yaratıcı ve dönüştürücü güçlerinin bilincine varamadılar. İdealist felsefe ve din, yaşamın gerçek anlamda devamını sağlayan üretici-yaratıcı kitlelerin, insan düşüncesinin ürünü olan hayali şeyler önünde secdeye varmasını sağladı. İdealist felsefe günümüzde de sömürülen kitlelerin bilincini çarpıtmak amacıyla, insanı yaratanın bizzat insanın üretici faaliyeti olduğunu yadsıyor. Bilimsel ve teknolojik devrimlerle övünen kapitalizm, beri yanda tüm yaşamın bir mutlak yaratıcı tarafından yaratılmış olduğu fikrini hâlâ topluma empoze ediyor. Bilimsel düşüncenin ve bilimsel buluşların ilerlemesi sonucunda *yaratıcı* fikri toplumsal yaşamdan kovulduğu oranda, idealizm bu kez de çarpıtmalarını bilimsel ambalajlarla piyasaya sürüyor.

Sınıflı toplumların tarihinde hep görüldüğü üzere, toplumsal yozlaşma ve çürüme koşulları, doğaüstü güçlerden medet umma ve mistik fikirlere sarılma şeklinde seyreden kör inançları beslemektedir. Bilimsel ilerleme bakımından kat edilen mesafelere rağmen kapitalist düzen de bu kuralın dışında kalamamıştır. 20. yüzyılı bir yana bıraktık, yeni milenyuma giriş diye onca reklâmı yapılan 21. yüzyıl da beraberinde kapitalizmin derinleşen çürümesini ve toplumu uyutmak için baş vurulan eski hurafeleri getirdi. Canlı türlerin kökenini ve çeşitlenmesini açıklayan evrim teorisinin yıllar içinde

bilim alanında elde edilen yeni verilerle büsbütün güçlenmesi karşısında, din çevrelerinin –Hıristiyan ya da Müslüman vb. fark etmez– "akıllı tasarım" gibi zırva teorilerden medet umması bu durumun çarpıcı bir örneğini sunuyor.

Metafizik ve diyalektik

Metafizik kavramı eski Yunanda Aristoteles'in fizik bilimiyle ilgili kitaplarının dışında kalan felsefe incelemelerini tanımlamak üzere, "meta ta physika" (fizik ötesi) anlamında kullanılırdı. Ancak bu kavramın kapsamı zamanla genişledi ve kanıtlanmamış önsel kabullerden hareket eden düşünce tarzını anlatır hale geldi. Ortaçağın skolastik felsefecileri, algılanabilen fiziki dünyanın ötesinde tanrısal bir dünyanın var olduğunu düşünür ve metafizik sayesinde bu fizik ötesi dünyanın kavranılabileceğine inanırlardı. Uzun yıllar boyunca metafizikçiler, insani ya da tanrısal, her şeyi açıklayabilecek kesin ve değişmez tanımlamalar peşinde koştular.

Marksist terminolojide metafizik, gelişimin kaynağı olan iç çelişkilerin varlığını reddeden felsefi yaklaşımı ve buradan türeyen inceleme ve düşünce yöntemini anlatır. Metafizik, doğadaki varlıkların veya toplumsal olguların hareket ve değişim içinde oluşlarını ihmal eder. Onları durağan, birbirinden bağımsız, yalıtık şeyler olarak ele alıp inceler. Buna göre, diyelim *olumlu* ile *olumsuz* birbirlerini mutlak olarak dışlarlar, *neden* ve *sonuç* kesin biçimde birbirlerine karşı gelirler. Böylece farklı kategoriler düşüncede mutlaklaştırılmakta, gerçeklik yalnızca siyah ve beyaz gibi sert karşıtlıklara indirgenmektedir. Ara renkler ve geçişsel süreçler göz ardı edilmektedir. Metafizik yöntem gerçekliği çok yönlülüğü ve zenginliği içinde kavrayabilmekten uzaktır. Oysa yaşamın kendisi, karşıtların birbirinden yalıtık olmadığı, bir arada var olduğu, iç içe geçtiği, birbiriyle çatıştığı, bir şeyin bir diğerine dönüştüğü çok renkli ve çok yönlü hareketli bir süreçtir.

Çarpıcı bir örnek olması bakımından yaşam ve ölüm karşıtlığı ele alınabilir. Keskin tanımlamalarıyla metafizik yöntem, yaşayan ve ölmüş olan varlıkların birbirinden ayırt edilmesini sağlayabilir. Ama doğanın canlı akışı içinde gerçeklik hiç de bundan ibaret değildir. Yaşam ve ölüm adlı zıt kutuplar evrende her düzeyde bir arada var olur ve aralarında kıyasıya çekişirler. Yaşam ölüme meydan okuyan bir süreçken, ölüm de anlık bir olay olmayıp yaşamı yenilgiye uğratmaya çalışan bir süreçtir. Aslında her canlı, yaşam-ölüm diyalektiğini içinde taşır. İnsan dahil her organik varlık gözle görünmeyen

bir yaşam-ölüm mücadelesi içinde yol alır. Somutlamak üzere belirtmek gerekirse, her an bedenimizde bazı hücreler eskir ve ölürler, fakat yanı sıra yeni hücreler doğar ve yaşarlar. Böylece yaşadığımız sürece bedenimizin maddesi yenilenir ve değişir.

Yaşam ve ölüm örneğinde görüldüğü üzere, zıt kutupların varlığı ve bu zıt kutuplar arasındaki gerilim madde ve hareketin içeriğidir. Tüm evren ve toplumsal yaşam, zıt kutupların birliği ve mücadelesi temelinde biçimlenir ve dönüşüme uğrar. Her türlü hareket ve değişim, zıtların karşılıklı etkileşimi ve mücadelesinden kaynaklanır. Evrenin kendisi tam anlamıyla diyalektik bir devinim sürecidir. Kısacası, her türlü varoluşun özü diyalektiktir ve bu özün şifresini çözebilmek de ancak diyalektik düşünce sayesinde olanaklı hale gelebilmiştir. Doğa bilimlerindeki büyük buluşlar metafizikçilerin boş iddialarını yerle bir etmiş, diyalektiğin zafer çanlarını çalmıştır. Bilim, bütün organik doğanın, bitkilerin, hayvanların ve insanın milyonlarca yıl süren bir evrim sürecinin ürünü olduğunu kanıtlamıştır. Ve diyalektiğin önemi işte bu noktada belirginleşir. Zira diyalektik, doğanın, insan toplumunun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasalarını inceleyen ve kavrayan bilimdir.

Eskiden metafiziğe saplanmış yerbilimciler, gezegenimizin kıtasal sistemini tanrı tarafından o şekilde yaratılmış durağan bir sistem olarak kavrayıp, o şekilde kavratmaya çalışıyorlardı. Oysa modern jeoloji bilimi, kıtaların doğduklarını ve öldüklerini, kaydıklarını, yer değiştirdiklerini ispatladı. Benzer biçimde, aslında dünyanın manyetik kutupları da uzun bir süreç içinde yer değiştirmektedir. Bilimsel araştırmalar, dünyamızın manyetik kuzey kutbunun yaklaşık yedi yüz bin yıl önce şu anki coğrafi güney kutbunun civarında bir yerlerde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yine bu araştırmalara göre, bu tür değişimler son 65 milyon yıl içinde iki yüz kereden fazla gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Engels, *doğanın* diyalektiğin deneme tezgâhı olduğuna değinir. Modern doğa bilimleri doğanın deneme tezgâhına her gün artan malzeme sunmaktadır. Bilimsel buluşlar, doğada her şeyin metafizik değil ama diyalektik yasalara göre yürüdüğünü kanıtlamaktadır. Doğa kesintisiz bir var oluş ve yok oluş sarmalında, spiral basamaklarda ilerleyen sonsuz bir akış halindedir. Ve zaten diyalektik düşüncenin kendisi de, sonsuz hareketin doğru tarzda düşünen beyindeki yansımasından ibarettir. Hareketin sonsuzluk özelliğini

kavramaya çalışan diyalektik açısından, o halde hiçbir şey kesin, mutlak ve değişmez değildir. Diyalektik yaklaşımın üstünlüğü, her şeydeki ve her şeyin içindeki geçici niteliği açıklayabilmesidir.

Karmaşık gerçekliği kabaca basite indirgemesi nedeniyle *indirgemeci* düşünce diye de adlandırılan metafiziğin temel kusuru, sonsuz hareketten oluşan varlığın hareketsiz izlenimleriyle yetinmesidir. Oysa diyalektik düşünce, Troçki'nin ifadesiyle, daha derin yaklaşımlar, düzeltmeler, somutlamalar aracılığıyla kavramlara bir içerik zenginliği ve esneklik kazandırır. Onları, yaşayan olgulara bir ölçüde daha yakın kılan bir lezzete kavuşturur. Diyalektik düşüncenin indirgemeci düşünceyle ilişkisi, hareketi canlandıran bir filmin hareketsiz bir fotoğrafla ilişkisine benzemektedir.

Metafizik ve diyalektik düşünce biçimi arasındaki ayrımın önemi, doğanın ve toplumsal yaşamın canlı akış içinde kavranmaya çalışılması noktasında belirgin hale gelir. Zira nesneleri durağan halde, cansız ve diğerlerinden yalıtık biçimde düşündüğümüzde, mevcut çelişkilerin ve hareketliliğin farkına varamayız. Örneğin bir toplu iğne ile bir mıknatısı kabaca dıştan incelediğimizde birbirine benzer ya da benzemez pek çok özellik keşfedebiliriz. Ama bu düşünce basamağında nihayetinde bir mıknatıs şu ya da bu özelliklere sahip bir mıknatıstır, toplu iğne alt tarafı bir toplu iğneden ibarettir. Bilim alanı dışında, insanların gündelik yaşamında söz konusu iki nesneyi bu şekilde kabaca algılamak ve bunların belirli işlere yarayan iki ayrı nesne olduğunu bilmek yeterli görünür. Bu açıdan bu kadarı da gerekli ve yararlı bir bilgidir. Ama bu gözlem sınırları içinde henüz olayların derinine inmiş değilizdir, incelememizi alışıldık metafizik düşünce biçimi ile yürütmekteyizdir.

Fakat mıknatıs ve toplu iğneyi karşılıklı hareketleri (örneğin mıknatıs toplu iğneyi kendine çeker), ilişkinin neden olduğu içsel değişim (toplu iğnenin mıknatısın etki alanına girmesiyle atomlarının dizilişinde değişim olur) vb. noktasına kadar ilerleterek düşündüğümüzde diyalektiğin alanı içine gireriz. Bu alanda çelişkilerle yüz yüze gelmek ve "çelişkiye düşmek" kaçınılmazdır. Örneğin mıknatıs tarafından çekilen toplu iğnelerin, ona dokundukları anda birbirlerini itmeye başladıklarına tanık oluruz. Çünkü mıknatısa dokunan toplu iğnelerin her biri artık sıradan bir iğne değil, birer mıknatıstırlar! Daha önce her biri mıknatıs tarafından *çekilen* toplu iğneler, bu değişim nedeniyle artık birbirlerini *itmeye* başlamışlardır.

Diyalektik düşünce hareketin esasında bir çelişki olduğunu, fakat aynı zamanda da çelişkinin çözümünü kendinde içerdiğini kanıtlar. En basitinden mekanik yer değiştirme hareketinde bile, hareketin başlangıcı ile sonuçlanması arasındaki süreç bir çelişkinin ortaya çıkışını ve çözümünü içerir. Örneğin bir masayı odanın bir köşesinden diğer köşesine taşıdığımızda sürecin bütününü ifade etmek istersek, aynı cisim bir uzay ve zaman içinde belirli bir noktada hem var olmuş hem de olmamıştır. Ama mekanik hareketin kendisi çelişkiyi "şimdilik" çözmüş ve masaya odanın diğer köşesinde yeni bir konum kazandırmıştır.

Basit bir mekanik yer değiştirme hareketi bile özünde bir çelişki içeriyorsa, maddenin daha yüksek hareket biçimleri, organik yaşam ve gelişim haydi haydi ve daha üst düzeyde çelişkiler içerecektir. Yaşam ve ölüm karşıtlığı hatırlanacak olursa, organik yaşam zaten her an bazı hücrelerin ölmesi ve yenilerinin doğması (yani canlının her an hem kendisi olması hem de olmaması) şeklinde ilerleyen bir süreçtir. Bu nedenle canlılığın kendisi sürekli ortaya çıkan ve ancak çatışmalarla çözülen bir çelişkidir. Zaten herhangi bir canlı varlık açısından bu çelişkinin bitmesi, canlılığı var eden yaşam-ölüm çatışmasının ölüm lehine sonuçlanması anlamına gelmektedir. Ancak unutmamalı ki, bu ölüm başka canlılar açısından yaşamın başlangıcı ya da devamı olacak, yani çelişki ve hareket mutlak anlamda asla sona ermeyecektir.

Diyalektik çelişkinin bilimsel ifadelerini içeren alanlardan biri de matematiktir ve bu alandan da bir örnek verilebilir. Matematikle haşır neşir olmaya başladığımızda, doğal sayılar alanında işler nispeten kolay görünür. En temel aritmetik işlemlerinden toplama işlemini düşünelim. 1+1 "2" eder ve düz mantıkla bu sayı dizisini gücümüz yettiğince uzatmak mümkündür. Ne var ki, bir başka temel işleme, çıkarma işlemine başvurduğumuzda durum değişir. İlkokul çağındaki çocuklara "akılları karışmasın" diye küçük sayıdan büyük sayı çıkmaz denir. Ama aynı çocuklar birkaç yıl sonra, küçük sayıdan büyük sayının da çıkartılabileceği gerçeğini hazmetmek zorunda kalırlar. Bu çelişki, onlara yeni bir sayılar kümesi (negatif sayılar) tanıtılarak aşılır. Negatif sayıların varlığı bu tür bir çelişkiyi algılamamızı sağlar ama yepyeni çelişkilere de yol açar. Negatiflik kavramı şaşkın çocukların son şaşkınlığı olmayacaktır!

Neticede evren tüm parça ve parçacıklarıyla birlikte bir bütün olarak kendini sonsuz bir çelişkiler süreci halinde yeniden ve yeniden yaratır. O halde

idealist felsefenin ve metafiziğin konusunu oluşturan şu meşhur "yaşamı başlatan ilâhi dış kuvvet" ya da hareketi oluşturan "ilk itiş" gibi kavrayışlar tamamen dayanaksızdır. Maddenin (veya enerjinin) kendi iç çelişkilerinden kaynaklanan hareket ve bu hareketin sürekliliği ve dönüşümü dışında bir başlangıç ya da son yoktur.

Formel (biçimsel) mantık

Düşüncenin gelişim süreci içinde *biçimsel mantık* insanların gündelik yaşamlarını sürdürebilmeleri için gereken kimi bilgileri ve kıyaslama olanaklarını sağlamıştır. Biçimsel mantığın zaman içinde geliştirilmiş bazı yasaları vardır. Bu mantık yasalarının geliştirilmesinde Aristoteles'in rolü büyüktür. Fakat bu büyük bilgin yalnızca formel mantığın yasalarını ileri sürmemiş, aynı zamanda diyalektik konusuyla da ilgilenmiştir. *Kıyas* (mukayese) yöntemi, Aristoteles tarafından yasaları belirlenmiş olan ilk mantıksal tümdengelim sistemidir ve bir sonuç çıkarma yöntemidir. Bu mantık sistemine göre her kıyas iki öncül önerme ve bir sonuç önermesi olmak üzere üç önermeden oluşur. Bilinen bir örneği hatırlatalım. Diyelim iki öncül önerme sırasıyla şöyle olsun: 1) Bütün insanlar ölümlüdür. 2) Ali bir insandır. 3) Sonuç önermesi: "O halde Ali de ölümlüdür" şeklinde olacaktır.

Biçimsel mantığın en önemli yasası olan özdeşlik yasasına göre bir şey kendisine eşittir ve başka bir şey olamaz. İşte bu yaklaşım, biçimsel mantıkla diyalektik mantık arasındaki büyük farkın kavranabileceği hassas noktayı oluşturur. Biçimsel mantık açısından "A" "A"ya eşitken, diyalektik mantık eşit olduğu varsayılan bu iki "A"nın farklı olabileceği üzerinde odaklaşır. Örneğin aynı ağırlıkta olduğunu sandığımız bir kilo pirinç, kuru bir ortamda tarttığımızda başka, rutubetli ortamda tarttığımızda başka bir ağırlığı ifade edecektir.

Yaşam, biçimsel mantığın durağan kategorilerini ezip geçen karmaşık bir etkileşimler sistemidir. Bir bütünü oluşturan parçalar olarak, diyelim "A" ve "B"yi ayrı ayrı tanıma ihtiyacımız ne kadar gerçekse, bu parçaların aslında birbirleriyle sürekli ve karşılıklı ilişki içinde oldukları da o kadar gerçektir. Örneğin tıp bilimi vücudumuzdaki tüm organların tek tek yapısını, işlevini ve önemini bilmekle yetinemez. Zira bu organlar birbirleriyle etkileşim halindedirler. Hastalıkları teşhis edebilmek ve tedavi çaresi bulabilmek için bunların bütünsel bir sistem olarak nasıl çalıştıklarını, birinin bozukluğunun

diğeri üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu bilmek gerekir. İnsan vücudu böylece *parça ve bütün* ilişkisinin önemini gözler önüne serer. Vücudumuzun işleyişi birbirinden yalıtık tek tek fonksiyonların basit bir toplamı değildir, diyalektik bir bütündür. Örneğin sinir sistemimizin işleyişi en gelişkin bir bilgisayarın işleyişinden çok daha karmaşıktır.

Biçimsel mantık kurallarının yetersizliğini vurguluyorsak da bunları tamamen bir kenara fırlatıp atamayız. Marksizm biçimsel mantığın yetersizliğini gözler önüne serer, ancak onu toptan reddetmez. Çünkü somut yaşamda bu kurallara da belirli bir düzeyde ihtiyaç duyarız. Matematik biçimsel mantık kurallarına dayanır. Toplama, çıkarma, çarpma, bölme gibi temel işlemleri öğrenebilmek bu sayede mümkün olur. Ayrıca biçimsel mantık, kimya, biyoloji, mekanik bilgisinin gelişimine de temel oluşturmuş, ama bilim bu noktada durmamış ve diyalektik düşünce sayesinde inanılmaz mesafeler kat etmiştir.

Bilimsel ilerlemenin hem biçimsel mantığın hem de diyalektiğin yasalarından yararlandığı açıktır. Biçimsel mantık, farklı kategorileri kaydetmesi ve çeşitli düzeyde sınıflandırmalar yapması bakımından yarar sağlamıştır. 18. yüzyılda biyoloji alanında bitki ve hayvan türleri için gerçekleştirilen sınıflandırma, bitki ve hayvanların sistematik incelemesini ve farklı türlerin birbirleriyle karşılaştırılmasını mümkün kılmıştır. Fakat biçimsel mantık aynı zamanda da durağan ve değişmez biçimde algılanan bir sistem yaratmıştır. Buna göre bir kuş bir kuştur, bir memeli bir memelidir. Oysa doğada bu türler arasında nice geçiş halkaları bulunur. Varlıkları ve olguları dinamik biçimde, yüzeysel değil de derinlemesine kavramaya çalıştığımızda biçimsel mantık kurallarının yetersizliği ortaya çıkacaktır. Ve bu noktada imdada yetişecek olan diyalektik mantıktan başkası olamaz. Biçimsel mantık çelişkinin varlığından rahatsız olur ve dışlamaya çalışırken, diyalektik düşünce *çelişkinin* tüm varlığın özünü oluşturduğu gerçeğinin bilincindedir. Hareket ve değişim, yaşam ve gelişme kaynağını çelişkide bulur.

Düşünce üretiminde kullanılacak yöntem sorunu her zaman felsefenin önemli konusu olmuştur. Biçimsel mantık soyut düşünceyi hareket noktası olarak almış ve genelde tümdengelim yöntemine dayanmıştır. Biçimsel mantıkta *soyuttan* türetilen düşünce *somutu* açıklamak için kullanılır. Bu da bir şeyin ya da olgunun bilimsel deney ve gözlemin zenginliği içinde değil de, yalnızca soyut genellemelerden (öncüllerden) hareket ederek açıklanması demektir.

Doğru bir sonuca varabilmek için öncüllerin doğru olması gerektiğini, kuşkusuz biçimsel mantık da genelde kabul eder. Ama adından da anlaşılacağı gibi, bu mantık sisteminde *biçim* yani düşünce sürecine dayatılan *kurallar* önemlidir. Böylece katı biçim, zengin özü ezer. Biçimsel mantığın kategorileri, gerçekliğin durağan fotoğrafından türetilen soyutlamalarla, aslında son derece zengin ve hareketli bir niteliğe sahip somut gerçekliği açıklamaya çalışmaktadır. Bu çabanın bu içeriği nedeniyle, belli bir düzeyden sonra ne denli yetersiz kalacağı aşikârdır. Doğru görünen öncüllerden hareket edilmesi ve katı kurallara uyulması sayesinde ortaya çıkacak sonuç, biçimsel mantık açısından *kesinlikle* geçerli görünebilir. Ancak gerçekliğin değişken yönlerini hesaba katmayan *genellemelere* dayanılması halinde yanlış sonuçlara çıkmak işten bile değildir. Gündelik yaşam içinde insanların çoğu yanlış genellemelerle birtakım doğru sonuçlara vardıklarını sanırlar. Örneğin işçi sınıfının örgütsüz kesiminin sürüklendiği içler acısı duruma bakıp, "bu işçilerle hiçbir şey olmaz" genellemesiyle sınıftan tamamen umut kesilmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur.

Kıyasçı muhakeme tarzı Ortaçağ Avrupa'sında egemen olduğu gibi, 17. yüzyıl Fransız felsefe geleneğinde de (örneğin Descartes) yaygın kabul görmüştür. Fakat biçimsel mantığın kurallarına dayanan bu tümdengelimci düşünce ekolünün yetersizlikleri, İngiltere'deki hummalı kapitalist gelişmenin gereklerine yanıt veremez hale gelmiştir. Böylece Anglo-Sakson dünyasında ampirizme (deneycilik) ve tümevarımcı muhakemeye önem verilmeye başlanmıştır. Ampirizm dine ve ortaçağ dogmatizmine karşı mücadelede olumlu bir rol oynamış, ama zamanla onun da tek yanlılığı ortaya çıkmıştır. Ampirizm, geniş kapsamlı teorik bütünlemeleri dışlayan aşırı parçacı yapısıyla materyalizmi yoksullaştıran bir özelliğe sahiptir. Materyalizm, ancak Marksizmin diyalektik yöntemiyle zenginleşmiş ve bilimsel derinliğe ulaşabilmiştir.

Diyalektik mantık

Evrendeki ve insanlığın evrimindeki hareket yasalarının gerçekliğe olabildiğince yaklaşan tarzda kavranabilmesi için, dinamik biçimde düşünmeye ihtiyaç olduğu son derece açıktır. Bu da ancak diyalektik mantık sayesinde mümkün olabilmektedir. Diyalektik mantık biçimsel mantığın *kıyas* gibi geçerli bazı kurallarını toptan yadsımasa bile, ondaki yetersiz

yönleri eleştirmekte ve tamamen aşmaktadır. Böylece diyalektik, muhakeme ve inceleme sürecine arzulanan dinamizmi kazandıran etkin yöntem olarak yükseklere tırmanmaktadır.

İnsan zihni, sonsuzluk, enerji ve maddenin dönüşümü gibi soyut kavramları kolay hazmetmez ve gündelik yaşamın yansımaları olan somut ifadelerle düşünmenin rahatlığını arar. Ne var ki, soyut görünen karmaşık formüller ve kavramlar vasıtasıyla bilinmeyene ulaşmaya çalışmak, bilimin vazgeçilmez özelliğidir. Matematik, yaşamdaki ilişkilerin düşünce dünyasında kompleks ifade ve bağıntılarını üretmek bakımından soyutlamanın en çarpıcı biçimde uygulandığı bilim dalıdır. Burada *soyutlama* kavramı, metafiziğin yetersizliğini sergilerken değindiğimiz anlamda somut yaşamdan kopuk "soyut" kurallar türetmeyi değil, somutun zenginliğini kavramaya çalışan bilimsel yöntemin bir unsurunu ifade eder. Latince kökeni itibarıyla soyutlama sözcüğü, bir şey-"den almak" anlamına gelir. Geometrik biçimlerle ilgili kavramların ya da sayısal ifade ve formüllerin türetimi için, somutun çeşitliliği içinden *soyutlanan* (çıkartılıp alınan) bir özelliğin belirtilmesi, diğer yönlerin ise ihmal edilmesi gerekir.

Örneğin "2" sayısı iki ekmeğin sayısal ifadesi olabileceği gibi, pekâlâ iki işçiden ibaret bir çokluğa da denk düşebilir. Sayısal olarak "2" kavramı ile izah edilen niceliğin, iki ekmek mi ya da iki işçi mi olduğunun hiçbir önemi yoktur. Keza diyelim "silindir" diye adlandırılan bir geometrik biçimin bir ilaç tüpü mü yoksa bir su tankı mı olduğu da, silindir soyutlamasını yapmak ve bu şekle dair formülleri türetmek bakımından bir önem arz etmez. İşte bu örnekler birer düşünsel soyutlamadır. Ve yaşamdaki somut olgulardan elde edilen bu soyutlamalar, daha sonra yaşamın somutuna geri dönecek ve orada çok iş göreceklerdir. Nitekim toplumsal yaşamın ilerleyişi içinde insanın doğayla savaşımını ve yaşamını kolaylaştıran pek çok buluş ve icat bu sayede mümkün olabilmiş ve üretilebilmiştir.

Çeşitli düzeylerde soyutlamalar yapmak bilimsel araştırma yönteminin zorunlu bir unsurudur. Bilim, varlıkları ve olguları karmaşık hareket ve ilişkileri içinde kavrayabilmek için onlardan parçalar almaya, onları kesitlere bölerek incelemeye, kısacası *soyutlama* yapmaya ihtiyaç duyar. Örneğin bir kurbağanın bütünsel anatomisi hakkında fikir sahibi olabilmek için, önce kurbağanın çeşitli parçalarını incelemeye tâbi tutmak (bu parçaları tek tek bütünden çekip çıkartarak, yani soyutlayarak mikroskop altına yatırmak

gibi) gereklidir.

İlk bakışta belki bir çelişki gibi görünebilir, ama bu soyutlamalar olmaksızın somutu zenginliği içinde kavramak olanaksızdır. Öte yandan, bütünden soyutlanmış bilgi kuşkusuz bütünün yalnızca belirli yönleri üzerinde odaklaşmış bilgidir, tek yanlıdır ve sınırlıdır. Somutun bütünlüğünün parçalanmasıyla elde edilen bu soyutlamalar sayesinde geliştirilen bilginin, daha sonra yine somuta ulaşarak bütünleştirilmesi gerekir. İşte ancak bu sayede, varlık ve olguların karmaşık iç bağıntılarıyla yaşamın ve hareketin zengin somut kavranışını elde edebiliriz. Ayrıca unutmamak gerekir ki, hakikat her zaman somuttur. Zengin, bütünsel, karmaşık olan ve daha yüksek basamaklarda yer alan soyut genellemeler değil, somut gerçekliktir.

Diyalektik yöntem, *tümdengelim* (bütünden parçaya, genelden özele, somuttan soyuta) ve *tümevarım* (parçadan bütüne, özelden genele, soyuttan somuta) süreçlerini bütünsel bir inceleme, muhakeme ve sonuçlandırma sürecinin bileşenleri olarak kullanır. Tümdengelim sürecinde bütünden parçalar ayrıştırılır, bir başka deyişle somutun genelinden bazı özel yönler çekilip çıkartılır. Böylece incelenen varlık ya da olgu analiz edilir, parçalar hakkında ayrıntılı bilgi toplanır. Bu sayede bütünün parçaları hakkında, önceki evreye oranla çok daha fazla bilgi elde edilir. Fakat şimdi de parçalara ilişkin bu bilgileri bir araya getirmemiz, yani bütünleştirmemiz gerekir. Bu tümevarım sürecidir ve düşüncemiz bu kez soyuttan somuta ilerler. Bilimsel inceleme ve bilimsel sonuçlara varma sürecindeki bütün bu faaliyetlerin anlamı, analizin sentezle, tümdengelim yönteminin tümevarım yöntemiyle birleştirilmesidir ve zaten diyalektik yöntemin özü de budur. Lenin'in sözleriyle, canlı algıdan soyut düşünceye *ve buradan pratiğe*: hakikati bilmeye, nesnel gerçekliği bilmeye giden diyalektik yol işte budur. Marx kendi inceleme ve sunuş yöntemini açıklarken bu önemli husus üzerinde durmuştur.

Devranın salt rastlantılarla mı, yoksa birtakım iç yasalarla mı dönüp durduğu hususu da felsefenin önemli bir tartışma konusu olmuştur. Aslında rastlantı ve yasa arasında da diyalektik bir ilişki vardır. Doğada ve tarihte rastlantılar kuşkusuz belirli bir rol oynarlar. Bilinen bir örnektir ama önemlidir. Ekim Devriminin başında Lenin gibi bir önder olmasaydı devrimci hareketin akışı değişebilirdi. Tarih, mutlaka Lenin gibi bir önderi çıkarmak üzere önceden kurgulanmış değildir.

Gelişim süreçlerini, her şeyin dış etkenlere kapalı ve değişmez bir iç yasa

tarafından belirlendiği kısır bir döngü şeklinde algılamak, aslında tüm sonuçların önceden kesin biçimde kurgulanmış olduğunu iddia etmek anlamına gelir. Bu, doğanın ve tarihin kaderci bir açıklama tarzı olurdu ve çeşitli faktörlerin etkisiyle değişikliğe uğrayan gerçek hareketin niteliği ile bağdaşmazdı. Diyalektik kavrayış, rastlantının rolünü yadsımaz. Onun hareketi yolundan saptırabileceğini, yani yasayı belirli derece ve düzeyde değişikliğe uğratabileceğini kabul eder. Ama diğer yandan, ilk bakışta rastlantı gibi görünen olaylar zaman içinde tekrarlayan bir nitelik kazanabilirler. Bu gibi durumlarda, hareketin daha önceki yörüngesinden saptığı ve şimdi de kendini bu şekilde ortaya koymaya başladığı anlaşılır. Böylece tekrarlayan "rastlantılar" yeni yasaları geçerli kılarlar, ama yeni rastlantılar da tekrar bu yasaların işleyişini değişikliğe uğratabilirler.

Diyalektik gelişme, alt basamaklardan yukarı basamaklara doğru kıvrılarak ilerleyen *sarmal* bir nitelik taşır. Ancak hareketin biteviye aynı tempoda ve kesintisiz yukarı çıkan biçimde algılanması tamamen yanlış olacaktır. Zira diyalektik süreç, niceliğin niteliğe dönüştüğü sıçramalarla, süreklilik içinde kopuşlarla, çeşitli altüst oluşlarla, devrimlerle ilerler. Doğada ya da toplumda çeşitli eğilim ve kuvvetler çelişki ve çatışma içindedirler. Karşıt kutuplar mücadele içinde birlikte var olurlar. Diyalektik gelişme, geçmiş evreleri yadsıyarak farklı niteliğe ulaşan bir özelliğe sahiptir. Bu değindiğimiz hususlar, yani *niceliğin niteliğe (ya da tersi) dönüşümü*, *karşıtların birliği ve mücadelesi* ve *yadsımanın yadsınması* diyalektiğin üç temel yasasıdır. Diyalektik düşüncenin bu temel yasaları, ayrıca parça ve bütün, biçim ve içerik, sonlu ve sonsuz, çekme ve itme gibi önemli karşıtlıklar konusunu da aydınlatmakta ve bu zıt çiftlerin aralarındaki ilişkileri kavramayı mümkün kılmaktadır. Şurasını da belirtmek gerekir ki, diyalektiğin bu yasaları icat edilmemiş, doğanın ve insan toplumunun tarihinden çıkartılmışlardır.

Niceliğin niteliğe dönüşümü yasası

Diyalektik konusunda üzerinde durulması gereken birinci husus, hareketin ya da enerjinin dönüşümündeki yasaya ilişkindir. Enerjinin veya maddenin varoluş süreci, maddenin bir halden diğer bir hale dönüşümünü (örneğin katı halden sıvı hale veya sıvı halden gaz haline ya da bunların tersi), yahut kimyasal enerjiden elektrik enerjisine, mekanik hareketten ısıya geçişi vb. içerir. Geçişsel süreçler nicel birikimlerin ürünü olan nitel sıçrama anlarına

sahiptirler. Bir başka deyişle, evrendeki hareket her zaman tedrici (derece derece, yavaş yavaş) ve düzenli bir karakter arz etmez.

Diyalektik açıdan *evrim* süreci, yalnızca tedrici bir gelişim ve barışçıl bir ilerleme süreci anlamına gelmemektedir. Doğada ve tarihte uzun süren tedrici değişim süreçleri, ani patlamalarla ve beklenmeyen olaylarla (doğadaki depremler veya toplumdaki devrimler gibi) kesintiye uğrarlar. Nicelik birikimi bir noktadan sonra niteliksel dönüşümü tetikler. Değişen nitelik ise zamanla kendi niceliğini biriktirmeye koyulur. Diyalektikte bu durum niceliğin niteliğe (ya da tersi) dönüşümü yasası olarak adlandırılır. Böylece şu ya da bu gelişim süreci, nicel olarak değerlendirilebilen tedrici değişimlerin yanı sıra nitel olarak ayırt edilebilen sıçrama anlarını da kapsamaktadır.

Doğa bilimlerinden bir örnek vermek gerekirse, çok bilinen bir örneği hatırlayabiliriz. Suya ısı vermeye başladığımızda sıcaklığı artmaya ve buhara dönüşmekte olan miktar da artmaya başlar. Ancak bu buharlaşma henüz suya su demekten vazgeçmemizi gerektirecek bir düzeyde değildir. Kaptaki su hâlâ su olarak durmaktadır, onda belirgin bir değişiklik göremeyiz. Ancak suyun sıcaklığı 100 dereceye yaklaşmaya başladığında sudaki içsel hareket gözle görülür hale gelir, buharlaşmanın artık fark edilmemesi mümkün değildir. Ama 99 derecede henüz görmediğimiz bir şeyi 100 derecede görmeye başlarız. Su kaynamaya başlamıştır. Sıcaklıktaki bu niceliksel artış suyun niteliğinde de çok hızlı ve sıçramalı bir dönüşüme yol açmıştır. Su büyük bir hızla ve kütlesel biçimde buharlaşır. Nicel birikim sıçramalı bir şekilde niteliksel bir dönüşüme yol açmıştır, artık sıvı sudan değil gaz halindeki sudan yani buhardan bahsetmemiz gerekmektedir.

Doğada niceliğin niteliğe dönüşümü yasasını türlerin gelişimi bağlamında da izlemek mümkündür. İnsan ile maymunların ortak bir atadan evrilerek geldiği biliniyor. Maymunlar içerisinde insana en yakın tür olarak bilimciler şempanzeleri gösteriyorlar. Canlıların içerisinde insanın evrimi hiç kuşku yok ki muazzam bir sıçramayı ve köklü bir kopuşu temsil etmektedir. Ancak en yakın akrabası olan şempanze ile arasındaki niteliksel uçuruma rağmen, genetik yapılarının yüzde 96'sı aynıdır. Bir başka deyişle, bu denli büyük bir niteliksel farklılık, yüzde 4 gibi son derece küçük bir niceliksel farklılıktan kaynaklanmaktadır. Benzer bir durumu esasında tüm canlı türleri arasında da görmekteyiz. Demek ki, son derece küçük niceliksel farklar ya da niceliksel dönüşümler, büyük niteliksel farklılıklara yol açabilmektedir.

Doğadaki gelişim süreçlerinde niceliksel birikimler nihayetinde niteliksel değişiklikler yaratırlar. Marksizm insan toplumunun yaşamında da diyalektik sürecin yasalarının işlemekte olduğunu açıklamıştır. İnsanların yaşam koşullarını üretme tarzı da, tedrici değişim süreçlerinin yanı sıra kopuşları ve ani sıçrama dönemeçlerini içermektedir. Örneğin feodal toplumun içinde önce tedrici gelişimlerle ilerleyen burjuva üretim ilişkileri, neticede eski feodal kabukla bağdaşmamış ve köklü niteliksel değişimler burjuva devrimlerle gelmiştir.

Toplumsal alandan diğer bir örnek Marx'ın *Kapital'de* değindiği elbirliği olgusunun öneminden hareketle verilebilir. Marx kapitalist üretim sürecinin özelliğini pek çok açıdan analiz ettiği gibi, söz konusu olgunun anlamını da açıklığa kavuşturmuştur. Birçok bireyin elbirliği, yani birçok gücün birleşmiş bir güç durumunda kaynaşması, kendini oluşturan güçler toplamından niteliksel olarak farklı ve üstün yeni bir güç demektir.

Aslında insan toplumunun binlerce yıllık yaşam deneyinden süzülmüş kimi atasözleri, insanlar bunun bilincinde olmasalar bile diyalektiğin bazı yasalarını ifşa etmektedir. Hepimiz şu atasözünü biliriz: Bir elin nesi var, iki elin sesi var! İşçi sınıfı örgütlenmeye koyulduğunda, güçlerini birleştiren iki işçinin artık o tek tek işçilerden niteliksel olarak farklı yeni bir güç oluşturacağı açıktır. İşin gerçeğinde diyalektik hayatın o denli içindedir ki, ufak ufak birikimlerin büyük değişimleri doğuracağı hemen herkes tarafından doğal şekilde bilinir. Örneğin, "damlaya damlaya göl olur" atasözünün (kapitalistler bu gibi atasözlerini her zaman yalnızca paraya tahvil etmeye meraklı olsalar da) illâ geçmiş zamanların küçük kumbaralarını hatırlatması gerekmez. Doğada o su damlaları nice gölleri oluşturabileceği gibi devasa kayaların altını oymakta, yeryüzü şekillerini değiştirmektedir.

Toplumsal yaşamın diyalektik materyalist analizi yalnızca geçmiş tarihi anlamamızı değil, gelecekte olabilecekler konusunda da bilinçli kestirimlerde bulunabilmemizi olanaklı kılmaktadır. Bilindiği üzere, işçi hareketinde duraklama ve gerileme dönemlerinin yaşanması doğaldır. Böylesi dönemlerde işçi kitleleri, bozuk düzenin aynen akıp gideceği ve hiçbir şeyin değişmeyeceği düşüncesiyle umutsuzluğa kapılırlar. Devrim fikrine pek itibar edilmez, örgütlü devrimci mücadeleden kaçış eğilimi ağır basar. Oysa yüzeydeki durgun görünümün altında bu döneme son verecek bir birikim ve mayalanma içten içe oluşur. Kapitalist düzenin yarattığı ağır sömürü, baskı,

yoksulluk ve işsizlik koşulları kitleleri bir anda devrimci kılmasa da, işçilerin bilincinde izler bırakır.

Başlangıçta küçük görünen izler büyür ve derinleşir. Zamanla devrimci propaganda ve örgütlenme çağrılarına kulak kabartan işçilerin sayısı artar. Bu adeta kimyasal bir yapı içinde enerjinin birikimi süreci gibidir ve Troçki tarafından da "devrimin moleküler süreci" olarak adlandırılmıştır. Süreç içinde oluşan birikimler kendilerini ani sıçrama ve patlamalarla ortaya koyarlar. Her şey eninde sonunda karşıtına dönüşür. Aynı şekilde, uzun bir süre boyunca kendilerinden umut kesilen işçi-emekçi kitleler de devrimci sıçramalarla durgunluk dönemlerine son verirler. Değindiğimiz süreçler kuşkusuz yalnızca nesnel faktörlerin etkisi altında biçimlenmemektedir. Her alanda nesnel ve öznel faktörler arasında karşılıklı etkileşim olması da diyalektiğin yasasıdır. Öznel faktör yani işçi sınıfının devrimci bilinç ve örgütlülük düzeyi, sürecin nesnelliğini etkileyen ve süreci hızlandıran ya da yavaşlatan bir etkendir.

Karşıtların birliği ve mücadelesi

Doğadaki varlıkların ya da toplumsal olguların dış görünüşlerindeki durağanlıkla yetinmeyip, onları dikkatli bir incelemeden geçirdiğimizde ve içsel hareket yasalarını kavramaya çalıştığımızda, hareketi var edenin karşıtlıklar olduğunu görürüz. Bir bütünün çelişkili parçalarının kavranması diyalektiğin özünü oluşturur. Yaşamı ve hareketi yaratan, karşıtlar arasındaki gerilimdir. Doğada olduğu kadar insan yaşamını ilgilendiren hemen her alanda da her şey karşıt çiftler halinde bulunur. Yoksul olmazsa zengin olmaz. Güzel, çirkin kavramıyla ifade edilene göre bir anlam taşır, iyi varsa kötü de vardır. İnsanın iç dünyası da diyalektiğin yasalarına göre biçimlenir. Benimsenen toplumsal değer yargılarına göre iyi kabul edilen yönlerle, kötü kabul edilen yönler birlikte ve mücadele halindedirler.

Hareketin sürekliliği içinde doğada zıt kutuplar yer değiştirebilirler. Örneğin yumurtanın tavuktan ve tavuğun yumurtadan çıkması misali, neden *sonuç* ve sonuç *neden* olabilir. Doğanın diyalektik sonsuzluğu içinde, mutlak bir başlangıç ve son aramak beyhudedir. Zira aslolan, neden ve sonuçların sürekli yer değiştirmesidir; başlangıç addedilen şeylerin bir başka açıdan *son*, son zannedilen şeylerin ise diğer bir bakımdan *başlangıç* olmasıdır. Yumurta açısından tavuk başlangıçtır, tavuk olmadan yumurta olmaz. Oysa tavuk

açısından yumurta başlangıçtır ve bu böyle akar gider.

Bir molekülü oluşturan atomların yapısı da maddenin özünde çelişkinin yattığını gözler önüne serer. Atomlar kendi içlerinde artı ve eksi elektrikle yüklü parçacıkları içermekte ve bu çelişkili birliktelik gözle görülmeyen sürekli bir hareketin kaynağı olmaktadır. Doğa, karşıt eğilimlerin bir arada varolma dinamiğini sergiler. Pozitif negatifle, kuzey kutbu güney kutbuyla, itme kuvveti çekme kuvvetiyle, dişi erkekle birlikte vardır. Zaten atomun varlığı da karşıt özelliklere ve elektrik yüklerine sahip parçacıkların birliği demektir. Hatta insan bile, birbirleriyle muazzam derecede etkileşen ve böylece bütünsel bir sistem oluşturan küçük tanecikli artı ve eksi parçaların birliğidir.

Manyetik güç ancak kuzey ve güney kutbu gibi zıt kuvvetlerin aynı sistem içinde bütünleşmesi sayesinde oluşur. Gündelik yaşamda hepimizin kullandığı basit bir pil ancak artı ve eksi kutupların varlığı ve bu karşıtlığın yarattığı gerilim sayesinde işlev görür. O halde bir çelişkinin olumlu ve olumsuz iki kutbu birbirlerine karşıt oldukları kadar ayrılmazdırlar. Toplumsal yaşamdan örnek vermek gerekirse, kapitalizmde proletaryasız burjuvazi ve burjuvazisiz proletarya olamaz. Doğadaki ve toplumsal yaşamdaki gelişme, temelde karşıtların mücadelesine dayanır. Nasıl ki vaktiyle Avrupa'da ekonomik yaşamı ilerleten temel faktör burjuvazinin feodaliteye karşı mücadelesi olmuşsa, kapitalizme karşı işçi sınıfının yürüttüğü devrimci mücadele de günümüzde toplumsal gelişmenin ilerletici gücüdür.

Kapitalist toplum işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki karşıtlığa dayanmakta ve bu temelde yol almaktadır. Kapitalist üretim tarzı bu iki karşıt sınıfın birlikte varoluşuna dayanmaktadır. Ama bu birlikte varoluş, aslında mücadele içindeki bir birlikteliktir. Açıktır ki, kapitalist üretim tarzının yarattığı toplumsal sorunlar işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesini kaçınılmaz kılmaktadır. Sermaye birikimi ve ücretli emeğin sömürüsü arasındaki ilişki nedeniyle, işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki çelişki kesinlikle *uzlaşmaz* (antagonistik) bir çelişkidir. Çünkü sermaye birikimi, ancak işçi sınıfının ürettiğinden çalınan artı-değer sayesinde gerçekleşmektedir. Kapitalistin daha fazla refaha ermesi, işçinin daha fazla sömürülmesi ve yoksullaşması anlamına gelmektedir. İşçi sınıfı kapitalizm altında hem maddi yaşam koşulları bakımından ve hem de kendi emeğine yabancılaşarak manen yoksullaşmaktadır.

Marx bir başka yabancılaşma konusundan, dinden örnek vererek bu konuya değinmiştir. İnsan Tanrı'ya kendisinden ne kadar çok şey hasrederse, kendisine o kadar az şey kalmaktadır. Tıpkı bunun gibi, işçi kendisini iş sürecinde ne kadar çok harcarsa, kendisinin yarattığı nesneler dünyası karşısına o denli güçlü şekilde dikilmektedir. Böylece işçi kendi üretici faaliyetine ve bu faaliyetinin ürününe o denli yabancılaşmakta ve dolayısıyla iç yaşamında o denli yoksullaşmaktadır. İşçiyi bu durumdan kurtaracak olan, kapitalist düzene karşı yürüteceği örgütlü devrimci mücadele olabilir ancak.

Yadsımanın yadsınması yasası

Diyalektiğin diğer bir yasası ise *yadsımanın yadsınması* yasası olarak adlandırılır. Ancak en başta belirtelim ki, bir şeyi diyalektik manada *yadsımak* o şeyi ondan birtakım miraslar almaksızın tamamen yok etmek anlamına gelmez. Yadsıma kavramı diyalektikte, bir varlık ya da toplumsal olgunun eski koşullara göre oluşmuş durumunu, değişen koşullar çerçevesinde olumsuzlayarak aşmak demektir. Zira doğada ve toplumda hareket ve gelişmenin yasası böyledir. Daha önce var olan öncüller olmadan, hiçbir şey birdenbire ortaya çıkmaz. Diğer yandan, gelişmenin seyri içinde doğada herhangi bir varlığın herhangi bir *hali* veya herhangi bir toplumsal ilişki *düzeyi* yadsınır, aşılır. Ancak daha sonra, eskiyi yadsımış olan bu hal veya düzey de aşılacak ve böylece yadsıyan da yadsınacaktır.

Örneğin toprağa düşen bir buğday tohumu elverişli koşullara sahip olduğunda filizlenerek yeni bir buğday başağına dönüşür. Tohum, olgunlaşarak yaşlanan bitkinin yadsınmasıdır. Fakat genç bitkinin yeşermesiyle bu tohum da yadsınmış olur. Ne var ki yaşamın dönüşümü bu noktada da durmayacaktır. Bir gün bu genç bitki de yaşlanacak ve vereceği tohumların filizlenmesiyle o da aşılıp geçilecektir. Bu yasayı kavramayan ya da kabul etmeye yanaşmayan biri, bu buğday tohumunu ayağının altında ezerek onu mutlak anlamda ortadan kaldıracağını iddia edebilir. Ama doğada ve toplumda işler bu kadar basit yürümez ve diyalektiğin söz konusu yasasıyla anlatılmak istenen de zaten bu değildir. Yadsımanın yadsınması yasası, böyle ayak altında ezilip giden tohum taneleriyle ilgilenmez. Yeşermeye devam eden milyarlarca tohum tanesinin ve bunlarla devam edecek yaşamın gelişme sürecinin özelliğini anlatmaya çalışır.

Metafizikçiler diyalektiğe saldırmak için yadsımanın anlamını, yadsınan

şeyi öldürmek, onu yok etmek şeklinde saptırmak isterler. Zira çelişkiyi kabul etmeyen metafizikçi için yadsımak demek, yadsınan şeyin son bulması demektir. Oysa doğa ve yaşam bu tür bir mutlaklık temelinde ilerlememektedir. Canlı yaşamın sürekliliğinde herhangi bir yadsıma ile süreç son bulmamakta, yadsıyan da günün birinde yadsınmakta ve böylece hareket, dönüşüm ve gelişim devam etmektedir. Ayrıca, doğada ve toplumsal yaşamda süreçler kısır bir döngü içindeymiş gibi kendilerini aynen tekrarlamazlar. Gelişim süreçleri, birbiri ardı sıra gelen çelişkilerle yol alan açık uçlu spirallere benzerler. Diyalektiğin üçüncü yasası, işte gelişim süreçlerinin bu özelliğini ifade eder. Diyalektik harekette, basitten karmaşığa ve hareketin alt biçimlerinden daha üst biçimlerine yükseliş söz konusudur.

Yukarda verdiğimiz buğday tohumu örneğinde olduğu gibi, toplumsal yaşamın ve düşüncenin gelişim süreci de yadsımanın yadsınması kuralı temelinde yol alır. Hatırlanacak olursa, geçmişin sınıfsız toplumu, onun içinden çıkan sınıflı toplumlar tarafından yadsınmıştır. Ama kapitalizme son verecek olan işçi devrimi sayesinde toplum komünizme ilerlediğinde, bu kez de sınıflı toplumlar gerçeği yadsınmış olacaktır. Böylece yadsımanın yadsınması ile, ilkel sınıfsız toplumdan gelişkin sınıfsız topluma ilerleyiş söz konusudur.

Mülkiyetin tarih içindeki değişimi diyalektiğin bu yasasının işleyişini somutlar. Örneğin ilkel komünal toplumun çözülüşü, çeşitli Avrupa ülkelerinde kendi üretim araçlarının sahibi olan küçük üreticileri de yaratmıştı. Bu bireysel özel mülkiyet, ilkel komünal toplumdaki ortak mülkiyetin yadsınmasıydı. Fakat tarihin ilerleyişi içinde ortaya çıkan kapitalist mülk edinme biçimiyle, bu kez de, kişisel emeğe dayanan bu bireysel özel mülkiyet biçimi yadsınacaktı. Kapitalist gelişme küçük üreticileri yıkıma sürükler ve onların küçük özel mülkleri büyük kapitalist özel mülkiyet tarafından yutulur. Büyük ölçekli üretime dayanan ve sermayenin merkezileşmesinin ifadesi olan kapitalist özel mülkiyet, küçük mülk sahibinin emeğine dayanan kişisel özel mülkiyeti ortadan kaldırır. Ama tarihsel devinim bu noktada da durmaz, çünkü bu kez de kapitalist özel mülkiyet kendini yadsıyacak maddi koşulları geliştirmeye koyulur.

Kapitalist üretim biçimi üretim araçlarını merkezileştirir, emeği toplumsallaştırır. Bunun neticesinde, üretici güçlerin gelişme düzeyi üretim araçlarının özel mülk edinilmesiyle çelişir. Kapitalist özel mülkiyet

üretici güçlerin gelişimini engelleyen bir ayak bağına dönüşür. Marx'ın deyişiyle, şimdi mülksüzleştirilecek olan artık kendi hesabına çalışan küçük üretici değil, birçok işçiyi sömüren kapitalisttir. Vaktiyle küçük üreticileri mülksüzleştirerek büyük kapitalist olanların mülksüzleştirilmesinin zamanı gelmiştir. Kapitalist özel mülkiyetin ölüm çanları çalmaya başlar ve *mülksüzleştirenler* mülksüzleştirilirler. İşçi sınıfının tarihsel eylemi sayesinde üretim araçları toplum tarafından ortaklaşa mülk edinilir. Yadsımanın yadsınması ile ilerleyen bu süreç sonucunda insan toplumu yeniden ortaklaşa mülkiyet koşullarına kavuşmuş olur. Ama bu ortaklaşmacılık, ilkel komünal toplumdaki düzeyi fersah fersah aşan üstün bir tarihsel basamaktır. Kısacası incelenen örnek her ne olursa olsun, daha öncekini yadsımış olanın yadsınması başlangıç noktasına geri dönüş anlamına gelmemektedir. Gelişme süreçlerini spiral bir merdivene benzetecek olursak, bu sayede bir üst basamağa erişilmektedir.

Yadsımanın yadsınması konusunda bir başka örnek, bizzat düşüncenin gelişimi alanından verilebilir. Engels'in *Anti-Dühring*'de belirttiği üzere, antik Yunan felsefesi ilkel bir materyalizme dayanmış ve düşünce ile madde arasındaki ilişkiyi açığa çıkartmakta yetersiz kalmıştır. İlerleyen zaman içinde varlıkları ve olguları daha derinden kavrama çabası, bu kez maddeden ayrı bir ruhun olduğu yolundaki idealist öğretiye can vermiştir. İdealist düşünce tarzı, ruhun ölümsüzlüğünün savunusuna ve nihayetinde de tektanrılı din anlayışının ortaya çıkmasına götürmüştür. Böylece ilkçağ materyalizmi, idealist felsefe tarafından yadsınmış, aşılmış olmaktadır. Fakat daha sonraki bilimsel buluşların sonucu olarak, bu kez de idealizm artık savunulamaz bir duruma gelmiş ve o da modern materyalizm tarafından yadsınmıştır. Örneğimizde somutlanan *yadsımanın yadsınması* ile biçimlenen modern materyalizm, basitçe eski materyalizme dönüş değildir. Felsefe ve doğa bilimlerinin iki bin yıllık evriminin ürünü olan birikimin kavranması ve içselleştirilmesidir. Engels'in deyişiyle, zaten bu artık bir felsefe değil ama gerçek bilimler içinde yararlılığını gösterecek ve kullanılacak yalın bir dünya görüşüdür.

Tarihin diyalektik materyalist kavranışı

İdealist tarih anlayışı, sınıflara bölünmüş toplumlarda tarihi biçimlendiren temel faktörün sınıf mücadeleleri olduğunu görmezden geliyordu. Bu

"tarih" yazımında, savaşların nedenleri olarak farklı sınıf çıkarları arasındaki çatışmaların incelenmesini bulmak mümkün değildi. İnsan topluluklarının maddi yaşamlarını üretme tarzı ve buradan kaynaklanan ekonomik ilişkiler, idealist tarihçi ve ideologlara hep "uygarlık tarihi"nin ikincil unsurları, ihmal edilebilir faktörler olarak görünüyordu ya da onlar böyle göstermeye çalıştılar.

Örneğin eskiden Hintliler ve Mısırlılarda üretici güçler düzeyinin belirlediği işbölümünün ilkel biçimi, devlet ve din düzeyinde bir kastlar rejiminin doğmasına neden olmuştu. Ne var ki idealist tarih anlayışı, kastlar rejiminin bu ilkel toplumsal biçimi doğuran güç olduğunu iddia etti. Gerçeklik işte böyle ters yüz edilmişti. Fakat bilimsel düşüncenin ilerleyişine paralel olarak, Marksizm tarafından geliştirilen materyalist tarih anlayışı sayesinde gerçeklik ayakları üzerine dikildi. Ve böylece idealizm son sığınağından da, tarih anlayışından da kovulmuş oldu.

Tarihsel materyalizm, toplumsal bilinci belirleyenin toplumsal varlık koşulları olduğunu gözler önüne serer. Doğa bilimleri doğanın tarihi ile ilgilenirken, tarihsel materyalizmin konusunu *insanların tarihi* oluşturur. Marx'ın geliştirdiği materyalist tarih anlayışı tarihe dayatılan bir model değildir. Bu bilimsel dünya görüşü, toplumun ve toplumsal gelişmenin yasalarının dikkatli ve derinlemesine incelenmesinin eşsiz bir meyvesidir.

Tarihsel materyalizm, idealist tarih anlayışında olduğu gibi birtakım keyfi önermeler ve dogmalardan hareket etmez. Onun hareket noktası gerçek bireyler ve onların maddi yaşam koşullarıdır. Tüm insan tarihinin ilk ve nesnel öncülü, canlı insan bireylerinin varlığıdır. Bu bireylerin kendi geçim araçlarını üretmeye başlamaları onların ilk tarihsel eylemidir. Bu tarihsel eylem, ilkel insan topluluklarının kendilerini hayvanlardan ayırt etmesini mümkün kılmıştır. İnsanlar kendi geçim araçlarını üretirlerken, bunun uzantısı olarak kendi maddi yaşam tarzlarını da üretmeye başlamışlardır.

Bununla kastedilen, bireylerin kendi fiziki varlıklarını yeniden üretmeleri değildir; bireylerin birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde toplumsal bir yaşam tarzı üretmeleridir. Tarihte insan toplulukları yaşamlarını sürdürmek için, değişen ihtiyaç ve koşullara bağlı olarak değişik yaşam tarzları üretmişlerdir. İlkel komünal, asyatik, köleci, feodal ve kapitalist üretim tarzları şeklinde çeşitlenen bu farklı yaşam tarzları, insanların neler ürettiklerine bağlı olduğu kadar bunları nasıl ürettiklerine de bağlıdır. O halde tarih içinde insan topluluklarının varlık koşulları, üretimin maddi koşullarına bağlıdır. İnsanlık

tarihi, insan nüfusunun çoğalmasına da koşut olarak bireylerin arasında gelişen ilişki ve işbölümünün tarihidir. Bu tarih veya toplumsal ilişkilerin biçimi, esasen üretim sürecinin niteliği tarafından belirlenir.

Bir ulusun üretiminin gelişim düzeyi, diğer bazı iç ve dış faktörlerin yanı sıra, o ulusun diğer uluslarla ilişkilerini ve bizzat o ulusun kendi iç yapısını belirleyen esas etkendir. Üretimin gelişme düzeyi ise, üretici güçlerin ulaştığı gelişme düzeyinden, en açık şekilde de işbölümünün ulaştığı gelişme düzeyinden anlaşılır. Örneğin kır ile kentin ayrışma derecesi, o toplumun bir tarım toplumu mu yoksa bir kent toplumu mu ya da bir sanayi toplumu mu olduğunu gözler önüne serer. İşbölümünün gelişmesinin farklı aşamaları, farklı mülkiyet biçimlerine denk düşer. Örneğin asyatik tarım komünlerinin tarımsal üretimine dayanan despotik Doğu toplumlarında toprakta özel mülkiyet yokken, kent medeniyetine ve zengin ticari ilişkilere dayanan köleci Roma İmparatorluğu'nda özel mülkiyet gelişmiştir. Ayrıca işbölümünün her yeni evresi, üretici faaliyetin konusu, üretim araçları ve üretilen ürünlerin niteliği ile birlikte bireylerin kendi aralarındaki toplumsal ilişkileri de koşullandırır.

Marx *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya yazdığı *Önsöz*'de, tarihin materyalist anlayışına dair vardığı sonucu özetler. Buna göre, insanlar varlıklarının toplumsal üretiminde kendi aralarında kendi iradelerine bağlı olmayan bazı zorunlu ilişkiler kurmaktadırlar. *Üretim ilişkileri* olarak adlandırılan bu ilişkiler, o insan topluluğunun maddi *üretici güçlerinin* belirli bir gelişme derecesine tekabül etmektedir. Söz konusu üretim ilişkileri, toplumun iktisadi yapısının niteliğini de belirler. Üretici güçler ve üretim ilişkilerinin bütünlüğünden oluşan *üretim tarzı* yani iktisadi *altyapı*, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal *üstyapıyı* biçimlendirir. Başka bir ifadeyle, bireyler arasında varolan üretim ilişkileri kendilerini zorunlu olarak siyasal ve hukuki ilişkiler olarak da ifade etmek durumundadırlar.

Maddi hayatın *üretim tarzı*, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini de koşullandırır. İnsanların toplumsal varlık koşullarını belirleyen faktör bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen toplumsal varlık koşullarıdır. Basite indirgeyerek ifade edecek olursak, hangi toplumsal koşullar içinde yaşar ve kendini öyle var edersen öyle de düşünürsün. Ancak asla unutmamak gerekir ki, Marksizm mekanik bir ekonomik determinizme

indirgenemez. Altyapı ve üstyapı veya toplumsal varlık koşulları ve toplumsal bilinç unsurları arasında karşılıklı diyalektik bir ilişki vardır. Yine de *son tahlilde* esas belirleyici olan ekonomik temel ve nesnel toplumsal koşullardır.

Nasıl ki doğa sürekli bir hareket halindeyse, toplumsal yaşam koşulları da durağan değildir, zamanla değişmektedir. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine, ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Vaktiyle üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, şimdi onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temelde yeni bir üretim tarzına geçişi zorlayan mayalanma ve gelişim, siyasi ve hukuki üstyapıyı da az ya da çok hızla sarsmaya ve altüst etmeye koyulur.

Marksist tarih anlayışının açıkladığı üzere, fikirlerin, siyasi anlayışların ve bilincin üretimi, esasen insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine, yani gerçek yaşamın diline bağlıdır. Bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz. Ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. Buna rağmen insan düşüncesiyle insanın varoluş koşulları arasındaki ilişki, fotoğrafçılıktaki karanlık kutudaki gibi baş aşağı görünebilir. Aslında bu durumun da yine maddi bir nedeni vardır. Örneğin göz merceğinin yapısı ve ışığın kırılması nedeniyle nesneler gözün ağ tabakasında ters görüntü oluştururlar. Bu durum nasıl ki fiziksel yaşam sürecinden kaynaklanıyorsa, insanların kendi tarihsel yaşam süreçlerini algılamalarında da böylesi kırılmalar gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak, toplumsal yaşamda gerçekliğin ters yüz edilmiş ideolojileri biçimlenir. İnsan beyninin yarattığı ahlâk, din ve metafizik gibi olağanüstü düşünceler, nihayetinde insanların yaşam süreçlerinin ürünü olan birtakım yüceltmelerdir. Ve bunlar neticede, şu ya da bu tarihsel dönemde yaşamış olan insanların verili maddi ve toplumsal koşullarına bağımlı olmuştur. Bu nedenle bilinç de, gerçek tarihsel gelişme çerçevesi içinde yol alır.

İşte değinmeye çalıştığımız tüm bu hususlar tarihsel materyalizmin temel yapıtaşlarıdır. Bu tarih anlayışı, idealist tarih anlayışında olduğu gibi her bir tarihsel dönemi açıklamak için kurgusal bir kategori yaratmak zorunda değildir. Tarihin materyalist kavranışı, daima, insan topluluklarının eseri olan gerçek tarihin zeminine basar. Tarihsel materyalizm insan topluluklarının pratiğini, nereden geldiği bilinmeyen birtakım soyut fikirlere göre açıklamaz.

Tersine, mevcut fikirlerin oluşumunu, insanların maddi pratiğinin düzeyine ve sınıfsal çıkarların farklılığına göre açıklar. Yine aynı şekilde tarihsel materyalizm, tarihin, dinin, felsefenin ve bütün öteki teorilerin devindirici gücünün, saf düşünceden kaynaklanan bir eleştiri olmadığını kanıtlar. Yaşam koşullarını değiştirecek ve dönüştürecek olan, örgütlü insanların mevcut düzene yönelik *pratik* eleştirisi yani *devrimdir.*

Tarihte kişinin rolü önem taşıyor olsa da son tahlilde tarihi yapanlar "büyük adamlar" değildir, kitlelerdir. Asırlardır insanlar kendi tarihlerini kendileri yapmaktadırlar. Ortam ve koşullar insanları biçimlendirdiği kadar, insanlar da içinde yaşadıkları ortam ve koşulları biçimlendirmektedirler. Ne var ki her dönemin verili koşulları, insan topluluklarının kendi tarihlerini yapış tarzını da belirler. Her kuşağın içine doğduğu üretici güçler ve üretim ilişkileri düzeyi, kısacası *üretim tarzı* tarihin somut temelini oluşturur. İnsanlık tarihinde tüm büyük çatışmaların temelinde üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki yatar.

Dünya üzerindeki insan topluluklarının kaderini birbirine bağlayan kapitalist üretim tarzı bu çelişkinin niteliğini de küreselleştirmiştir. Artık söz konusu çelişkinin bir ülkede sınıf çatışmalarına neden olması için, o ülkede aşırı ölçüde yoğunlaşmış olması gerekli değildir. Sanayileri daha çok gelişmiş ülkelerle rekabet, sanayileri daha az gelişmiş ülkelerde de bu çelişkiyi alabildiğine yoğunlaştırıp keskinleştirmektedir. Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının uzantısı olarak, devrimci durumlara yol açan krizler az ve orta düzeyde gelişmiş kapitalist ülkelerde çok daha sık ve derin biçimlerde patlak vermektedir. Kapitalizmin tarihi bu durumu kanıtlayan pek çok örnekle doludur.

Sınıflı toplumların tarihi incelendiğinde, toplumsal yaşamın çelişkilerle dolu olduğu görülecektir. Çeşitli uluslar arasında çatışma ve savaşlar olduğu gibi, aynı ulus içinde de çıkar çatışmaları ve sınıfsal karşıtlıklar temelinde bazen sinsi bazen açık bir iç savaş yürümektedir. Yüzeysel algılamada tam bir kaos gibi yansıyan bu karmaşık tablonun netliğe kavuşturulabilmesi için bilimsel analiz yöntemine ihtiyaç vardır. İşte diyalektik ve tarihsel materyalizm üzerinde yükselen Marksizm, bu ihtiyacı giderebilen yegâne dünya görüşünü bize sunmaktadır.

Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'da sınıflı toplumların tarihinin anlaşılmasını sağlayacak anahtarı dünya işçilerine verdiler. Sınıflı toplumların

tarihi, özünde sınıf savaşımlarının tarihidir. *Manifesto*'da belirtildiği gibi, özgür insan ve köle, patrisyen ve pleb, efendi ve serf, lonca ustası ve kalfa, kısacası ezen ve ezilen arasında uzlaşmaz karşıtlıklar olagelmiştir. Bu nedenle bunlar arasında kimi zaman gizli, kimi zaman açık bir kavga yürümüştür. Ve bu kavga her defasında, ya bir devrim sayesinde toplumun geniş ölçüde yeniden kurulmasıyla ya da katılan sınıfların ortak yok oluşuyla sonuçlanmıştır. Feodal toplumun yıkıntılarından yeşeren modern burjuva toplum da sınıf düşmanlıklarını gidere memiştir. Yalnızca eskilerin yerine yeni sınıflar, yeni baskı koşulları, yeni savaşım biçimleri koyabilmiştir. Burjuvazinin çağı sınıf düşmanlıklarını yalınlaştırmıştır. Toplum bir bütün olarak giderek daha fazla karşı karşıya gelen iki büyük düşman kampa, burjuvazi ve proletarya olarak iki büyük sınıfa bölünmüştür.

Görüldüğü üzere, karşıtlık ve karşıtların mücadelesi yalnızca doğada yer alan süreçlerle sınırlı bulunmuyor. Diyalektiğin bu yasası, insanlığın toplumsal yaşam sürecini de biçimlendiriyor. Bu durum, içinde yer aldığımız kapitalist çağ için haydi haydi geçerlidir. Kapitalist toplum var olduğundan bu yana, burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki karşıtlık ve bu karşıtların mücadelesi temelinde yol aldı. Onun sonunu getirecek olan da, diyalektiğin yasaları gereği yine bu mücadele olacaktır.

Toplumsal yaşamın tarihsel materyalist açıklaması, idealist düşünürlerin tepetaklak ettiği neden-sonuç ilişkilerinin yerli yerine oturtulmasını ve kavranabilmesini imkân dahiline soktu. İdealist yaklaşım ya da Marksist yöntemden uzak duran küçük-burjuva ahlâkçılığı ise, toplumsal formasyonları biçimlendiren ve sırası geldiğinde değişikliğe uğratan çelişkilerin nesnelliğini yadsıyor. Onlar doğada olduğu gibi tarihte de zorunluluklar yasasının işleyişini bilince çıkarmaktan uzaklar. Küçük-burjuva ahlâkçılığın dar prizmasından dünyaya bakanlar, tarihsel olguları "iyi" ya da "kötü" gibi idealist kategorilere ayırt ederek kavramaya (yani kavramamaya) yeminliler. Oysa bu gibi yaklaşımlarla toplumsal tarihin bilimsel yorumuna ulaşabilmek asla mümkün olmadı ve de olmayacak.

Tarihin ilerletici gücü

Tarihsel materyalizm, insan topluluklarının yaşam koşullarının ilerleyiş ve değişiminde insan iradesinden bağımsız olarak hükmünü icra eden yasayı keşfetti. İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için karşısına bir *zorunluluk* olarak

dikilen ihtiyaçların karşılanması ve karşılanan ihtiyaçlarla birlikte yeni ihtiyaçların doğması tarihte ilerletici bir rol oynar. Zorunlulukların baskısı, eski dönemlerin sınıfsız toplumunu çözmüş ve sınıflı toplumları ortaya çıkartmıştır. Yani toplumun sınıflara bölünmesi birtakım hain insanların şeytanca fikirlerinin sonucu olmamıştır. Sınıflı toplumlar, insanlığın ilkel dönemindeki ortaklaşmacı yaşam koşullarına oranla, insanlar arasında eşitsiz ilişkileri, sayısız haksızlığı, baskıyı ve kötülükleri yaratmıştır. Ama beğensek de beğenmesek de tarihin tekerleği bu yolda ilerlemiştir.

Tarihte zorunlulukların yarattığı değişimde yalnızca birtakım kötülükleri gören biri, olguları bilimsel tarzda kavrama çabasından tamamen uzak demektir. Zira insanlığın üretici güçlerinin gelişmesi yaşanan bu tarihin bir ürünüdür. Diyelim sınıflı toplumlar gerçeği olmasaydı, bugün ilkel komünal toplum koşulları içinde yaşıyor olurduk. Oysa tüm kötücül sonuçlarıyla birlikte o sınıflı toplumlar tarihidir ki, bugün işçi sınıfını geleceğin üstün sınıfsız toplumunu kurabilecek potansiyellere sahip bir toplumsal güç katına yükseltebilmiştir.

Engels bu konuyu açıklığa kavuşturmak için eski dönemlerden bir örnek verir. Antik Yunan'da toplumun ileriye gidişi, o günün maddi koşulları nedeniyle ancak kölelik biçimi sayesinde gerçekleşmiştir. Hatta geçmiş koşullarla kıyaslandığında, bu durum köleler açısından bile bir ilerleme olmuştur. Zira köle, köle sahibi açısından korunması gereken kıymetli bir maldır ve üretici güçlerin gelişmesi kölelerin efendileri tarafından doyurulmasını, giydirilip bakılmasını sağlamıştır. Oysa daha eski dönemlerin kıtlık koşullarında, çeşitli ilkel insan toplulukları ele geçirdikleri savaş tutsaklarını masrafa neden olmasın diye rahatlıkla öldürebilmekteydiler. Avrupa'nın ekonomik, siyasal ve entelektüel evriminin kökeninde yatan da eski Yunan ve köleci Roma İmparatorluğu sayesinde bu alanlarda sağlanan ilerlemedir. Kısacası, tarihsel gerçekleri kavrayabilmek için duygusal değil bilimsel yaklaşıma ihtiyaç olduğu açıktır.

Eskiyi yadsıyacak olan yeni ve daha yüksek düzeydeki üretim ilişkileri, bu ilişkileri var edecek maddi koşullar eski toplumun bağrında çiçek açmadan tepeden iradi kararlarla indirilemezler. İçerdiği üretici güçleri geliştirme potansiyelini tüketmeden, bir toplumsal oluşum tarih sahnesinden çekip gitmez. Fakat insanlık tarihi durduğu yerde durmaz ve er geç diyalektik dönüşüm noktalarına doğru ilerlenir. Sınıf karşıtlıkları üzerine kurulu her

toplumsal formasyon, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında var olan ve zamanla daha da olgunlaşan çelişkiler nedeniyle ölmeye yazgılıdır. Kapitalist üretim tarzı da bu yasanın işleyişinden muaf değildir. Kapitalizm altında üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki, biz onun farkında olsak da olmasak da var olan ve varlığını sürdüren nesnel bir çelişkidir. Bilimsel komünizm işte bu gerçek çelişkinin kavranması ve devrimci çözümü üzerinde odaklaşır.

Marksizmin anahtarı tarihte bundan önce neler olduğunu anlamamızı sağladığı gibi, tarihin güncel gelişme eğilimlerini kavrayabilmemizin kapısını da açıyor. Marksizmin kurucularının geliştirdikleri diyalektik ve materyalist tarih anlayışı, genel olarak toplumsal devrimlerin ve özelde proleter devrimin yasalarını ortaya koyuyor. Bunlara burada çok kısaca değinmek yararlı olacak.

Tarihin incelenmesi, verili bir üretim tarzı çerçevesinde üretici güçlerin gelişmesinin mevcut üretim ilişkileriyle artık bağdaşmadığı bir aşamaya gelip dayandığını göstermektedir. Bu aşamada üretici güçler mevcut üretim ilişkileri çerçevesinde artık zararlı ve yıkıcı güçlere dönüşürler. Kapitalizmde bu durum, işçi sınıfı içinde düzene karşı devrimci bir isyan duygusunun gelişmesiyle de yansımasını bulur. Proletarya içinde komünist bir bilinç gelişir. Bilinçlenip örgütlenen işçiler, devrimci savaşımın egemen sınıfa ve onun devletine yönelmek zorunda olduğunu kavramaya başlarlar.

Tarihte kapitalizme öngelen tüm sınıflı toplumlarda cereyan eden devrimlerde toplumsal eşitsizlik ve sınıflara bölünme koşulları devam etmiş, yalnızca bu eşitsizliğin ve sınıfların varoluşunun koşulları değişikliğe uğramıştır. Oysa işçi sınıfının tarihsel eylemi, toplumsal eşitsizlik ve sınıf ayrımı üreten koşulları temelden ortadan kaldıracaktır. Diğer yandan, sınıfsız, devletsiz ve sömürüsüz toplum özlemini yaşama geçirip koruyabilmek, ancak bilinçli kitlelerin aktif eyleminin eseri olabilir. Kitleleri bu komünist bilinç doğrultusunda dönüşüme uğratmak ise, *pratik tarihsel hareket* yani *devrim* sayesinde mümkün olacaktır. Bu nedenle Marksizm proleter devrimin sürekliliğini, yalnızca mevcut egemen sınıfı devirmenin tek yolu bu olduğu için değil, onu deviren sınıfa eski sistemin bulaştırdığı pislikler ancak bu sayede süpürülebileceği için de savunur.

Toplumsal üretim ile kapitalist sahiplenme arasındaki çelişki, modern çağın sınıflar mücadelesini ateşleyen temel çelişkidir. Bu çelişki kendini somutta proletarya-burjuvazi karşıtlığı olarak ortaya koyuyor. Kapitalizm her

düzeyde çelişkiler ve çatışkılar yaratmadan yol alamaz. Marx ve Engels'in eşsiz açıklamalarından hareketle buna çeşitli örnekler vermek mümkündür. Kapitalizm altında gerçekleşen makineli üretimin insan toplumunu üretici güçlerin gelişimi bakımından ileriye taşıdığı doğrudur. Ama makineler pek çok işçinin işini elinden çekip alır. Böylece kapitalizmde *çalışma araçlarının* gelişmesi, işçilerin elinden onların *yaşama araçlarının* çekilip alınması pahasına gerçekleşir. İşçinin öz ürünü olan makine, işçiyi köleleştiren bir alete dönüşür.

Makineli üretimin yoğunlaşmasıyla çalışma araçlarında sağlanan tasarrufa, işgücünün en hoyrat biçimde çalıştırılması ve sömürülmesi eşlik etmektedir. İşçilerin bir bölümünün yoğun tempolarla, fazla mesailerle çalıştırılması, diğer bir bölüm işçilerin işsiz ve aç kalması anlamına gelir. Daha fazla kâr peşinde koşarken aşırı üretim bunalımlarıyla yüz yüze gelen kapitalizm çelişkilerini aşamaz. Kapitalist üretim biçiminin kalıbına sığamayan toplumsallaşmış üretici güçler, özel mülkiyete dayanan üretim ilişkilerine her büyük bunalımda başkaldırırlar. Metaların sürümünü, satışını, kısacası tüketimi artırmak için global ölçekte delicesine yeni dış pazarlar peşinde koşan kapitalist ülkeler, öte yandan yarattıkları işsiz ve aç yığınlar nedeniyle kendi iç pazarlarını felâkete sürüklerler. Sermaye birikimi kaçınılmaz olarak sefalet birikimiyle atbaşı gider. Fourier'in ünlü deyişiyle, *bolluk* kıtlık ve sefaletin kaynağı durumuna gelir.

Ama kapitalizmle ilgili olarak bir de madalyonun diğer yüzüne kazılı gerçekler var. Kapitalizm üretim araçlarını bireysel küçük mülkiyetin konusu olmaktan çıkardığı gibi, üretim sürecini de bir dizi *bireysel eylem* durumundan bir dizi *toplumsal eylem* durumuna dönüştürmüştür. Böylece ortaya çıkan ürünler artık geçmiş dönemlerde olduğu gibi bireysel ürünler durumunda değildir, bunlar toplumsal ürünler niteliği kazanmıştır. Bir ceket ya da bir buzdolabı, en başlangıcından nihai ürüne dek bu metaların üretilebilmesi için üretim sürecinde yer alan pek çok işçinin ortaklaşa ürünüdür.

Geçmiş dönemlerin bağımsız çalışan küçük üreticisini, zanaatkârını, lonca örgütlerini yok ederek ilerleyen kapitalizm, niceliğin niteliğe dönüşümü yasası gereğince *ürüne* toplumsal bir karakter kazandırmıştır. Eski çağlarda bireysel küçük üreticiler şu ya da bu ürünü ben ürettim diyebiliyorlardı. Oysa modern işçiler arasından birilerinin çıkıp da işte bunu başlı başına ben ürettim diyebilmesi olanaklı değildir. Kapitalizm bir yandan açlık, yoksulluk,

işsizlik getirirken, öte yandan geçmiş dönemlerin küçük mülk sahiplerinin "ben"cilliğinin zeminini yok etmiştir. "Biz" diyerek kendisine karşı harekete geçebilecek mezar kazıcısını yaratmıştır kapitalizm. Burjuva toplumun gelişimi, toplumsallaşan üretici güçlerle özel mülkiyet ilişkileri arasında giderek keskinleşen çelişkiyi çözecek maddi koşulları da hazırlamıştır.

Marksizm, işçi sınıfının devrimci eyleminin toplumu nasıl muazzam bir dönüşüme uğratabileceğine işaret ediyor. İşçi devriminin açtığı yoldan ilerlenmesi sayesinde üretim araçlarına toplum tarafından el konabilecek. Meta üretimi tamamen ortadan kalkacak ve ürünün üretici üzerindeki egemenliği son bulacak. İşçinin özemeğinin ürünü artık onun hizmetine girecek. Yeryüzünden meta ekonomisi düzeninin temizlenmesiyle birlikte, paraya ve mallara tapınma dönemi, kapitalizmin yarattığı tüketim çılgınlığı, insanın kendine ve doğaya yabancılaşması son bulacak. İşçi sınıfının tarihsel süpürgesi sınıflı ve sömürülü toplumlar olgusunu dünyamızdan ebediyen süpürüp atacak. Savaşlar son bulacak, insan insanın dostu olacak. Toplumsal üretim süreci, planlı, programlı ve insanlığın ihtiyaçlarını karşılamaya hizmet eden bir nitelik kazanacak. Bugüne dek tüm çağlara damgasını basmış olan bireysel yaşama savaşının son bulmasıyla, insanlar kendi tarihlerini artık tam bir bilinçle yapabilecekler, kendi kendilerinin efendisi olabilecekler. Diyalektik tarzda düşünecek olursak bu tarihsel eylemin anlamı, insanlığın çağlar boyunca esaretinde olduğu *zorunluluk dünyasından* engin bir *özgürlük dünyasına* sıçrayışıdır.

İşçi sınıfının Marksizme ihtiyacı var

İdealist felsefe yalnızca birtakım softaların kendi aralarında meleklerin cinsiyetini tartışmalarıyla sınırlı kalmış olsaydı, gündelik yaşamın hayhuyu içinde nefes almaya bile vakit bulamayan işçi sınıfını hiç de ilgilendirmezdi. Ne var ki, idealist felsefe egemen sınıfların elinde bir bilinç bulandırma aracı olarak aslında tam da o gündelik yaşamın en küçük hücresine nüfuz ediyor. Din veya "bir ilâhi yaratıcının varlığı" fikri, ezilenlerin kendilerini ezenlere başkaldırmaması ve mevcut durumlarını bir takdiri ilâhi olarak kölece kabullenmeleri için egemen sınıfın çıkarına kullanılıyor. İnsanı yaratanın bizzat üretici insanın kutsal emeği olduğu gerçeğinin kavranması, her zaman egemen sınıfların korkulu rüyasını oluşturuyor.

Gerçeklerin içyüzünü kavramaya başlayan işçinin, kendisini var edenin

patronu olmadığını, aksine patronları kendisinin var ettiğini bilince çıkartması hiç de zor olmayacaktır. O yüzden daha önceki egemen sınıflar gibi burjuvazi de, dini, gelenekleri, örf ve adetleri, işçi-emekçi kitleleri uyutacak bir silah olarak elde tutmaktadır. Bu silahı parçalayacak dünya görüşünün yani Marksizmin işçi sınıfına nüfuz etmemesi için, işçi-emekçi kitlelerin çevresini gerçek ya da düşünsel hapishane duvarlarıyla kuşatmaktadır.

Bu koşullar nedeniyle, işçi sınıfının günümüzde Marksizmle donanmaya ve böylece harekete geçmeye, ekmeğe, suya, havaya duyduğu ihtiyaçtan bile daha fazla ihtiyacı olduğunu söylemek abartma olmayacak. Marksizmin işçi sınıfının devrimci silahına dönüştürdüğü diyalektik düşünce, örgütlü proleter gücün içerdiği nicelikten çok öte bir *bileşik nitelik* yarattığını kanıtlıyor. Bu gerçeklik, en basitinden daha karmaşığına doğru her düzeyde geçerlidir. Örneğin bir araya gelmiş iki işçi, bir fabrikada birbirinden yalıtılmış olarak çalışıp duran iki yalnız işçiye oranla bambaşka bir güç oluşturur. Niceliği büyütelim, yüz kişilik bir fabrikada elliyi aşkın işçinin ekonomik haklarını savunmak üzere bir araya gelip kenetlenmesi niteliksel bir sıçrama gerçekleştirir. Bu sıçrama, sendikasız bir işyerinin işçilerini sendikal düzeyde örgütlü militan işçilere dönüştürebilir.

Ama bu kadarı da yetmez. İşçi sınıfı kapitalist sömürü düzenine son verme azmiyle devrimci siyasal örgütlenme yoluna koyulduğunda, işyerlerinin, fabrikaların, ülkelerin sınırlarını aşan ve dünyayı değiştirme kudretine sahip olan bir niteliğe yükselir. Bolşevik önder Lenin devrimci örgütün önemini vurgulayabilmek için, büyük bilim adamı Arşimet'in formüle ettiği kaldıraç yasasını toplumsal mücadele alanına uyarlamıştı. Bir düzine profesyonel devrimcinin dünyayı yerinden oynatabileceğine değinmişti. Gerçekten de proletaryanın örgütlü devrimci gücünün dünyayı yerinden oynattığı Büyük Ekim Devrimiyle kanıtlandı. Rusya'da toplumsal koşulların değişmesi ve sömürülen ezilen kitlelerin kendi kaderlerini ellerine almaları, iktisadi gelişmenin kendiliğinden sonucu olarak gerçekleşmedi. Çarlık Rusya'sını yerle bir eden muazzam değişim, iktisadi gelişmenin yoğunlaştırdığı katlanılmaz çelişkilerin örgütlü işçi sınıfının devrimci kılıç darbesiyle çözülmesi sayesinde oldu.

Hiçbir ülkede burjuva resmi tarih gerçekleri bu şekilde yazmıyor. Kapitalist toplumda egemen sınıfın egemen ideolojisi bilimsel düşünceyi tarih alanından kesinlikle dışlamış bulunuyor. Oysa burjuvazi işine geldiği ölçüde

pekâlâ bilime inanıyor. Bilimsel buluşları ve teknolojiyi üretim sürecini daha kârlı kılmak üzere kendi hizmetine koşmasını biliyor. Ne var ki burjuva ideologları toplumsal yaşam alanında kitlelere sürekli olarak idealist felsefeyi, metafiziği ve boyun eğmeyi empoze ediyorlar. Kapitalizmi aklayabilmek için, toplumun zengin ve yoksul ekseninde kutuplaşmasının suçunu "tanrı"nın üzerine atıyorlar. "Dünya böyle yaratıldı, her zaman zenginler ve yoksullar olacaktır" vaazlarıyla sömürülen kitleleri kaderlerine boyun eğmeye veya zenginleşme sevdasıyla birbirlerini ezmeye davet ediyorlar.

Gerçekte paradan başka tanrı tanımayan burjuvazi, işçi sınıfının kurtuluşuna adanmış devrimci düşünceyi kötü bir maddiyatçılık olarak lanse etmek için yırtınıyor. Elinin altındaki her araçla Marksizme lanetler yağdırıyor. Ama burjuvazinin bu çırpınışı tarihin akışını değiştiremeyecek. Egemen güçlerin zulmü ve hileleri, devrimci işçilerin Marksizmin aydınlattığı yolu tutmasına engel olamayacak. Somut deneylerin ve tarihsel pratiğin eşliğinde kendisini sorgulayan ve geliştiren Marksist düşünce, içine girdiğimiz bu son tarihsel kesitte işçi sınıfının devrimci eylemine daha önce görülmemiş düzeyde yol gösterecek. İşçi sınıfı kendi varlığının ve devrimci potansiyelinin bilincine varıp örgütlendiği ve mücadeleye atıldığı takdirde, sömürü düzenini ve sınıfları toptan tarihin çöplüğüne süpürmek işten bile olmayacak.

Marksizmin Aydınlattığı Gerçekler

I

Sınıflı ve sömürülü toplumların en gelişkin ve son halkasını oluşturan kapitalizm, günümüzde bizzat kendi işleyiş yasalarından kaynaklanan derin bir tarihsel krizin içinde kıvranıyor. Bu gerçeklik, Marx ve Engels tarafından temelleri atılan Marksizmin kapitalist sisteme ilişkin görüş ve analizlerinin doğruluğunu da çarpıcı biçimde kanıtlamaktadır. Vaktiyle Marx, kapitalist üretim tarzına ilişkin analizlerini daha baştan bu sistemin eleştirisi temelinde geliştirmiş ve neredeyse bir ömür süren devasa *Kapital* çalışmalarıyla onun işleyiş yasalarını çözümlemiş, derinlerinde yatan sırları ifşa etmişti. Marx yalnızca kapitalist işleyişin gizlerini ele vermekle de kalmadı, insan toplumlarının tarihsel serüvenini çözümleyen diyalektik ve materyalist tarih anlayışını ortaya koydu. Ayrıca, bunun için gerekli olan yöntem sorununu da açıklığa kavuşturdu.

Marx ve Engels'in geliştirdiği siyasal ve iktisadi çözümlemeler, dünden bugüne uzanan muazzam bir tarihsel miras oluşturuyor ve günümüze inanılmaz ölçüde ışık tutuyor. Marx'ın kapitalizm eleştirisi, bugün yaşanan krizi yıllar öncesinden aydınlatmış bulunuyor. Hatta bu durum günümüz burjuvalarını bile, yeri geldiğinde Marx'ın haklılığını itirafa sürüklüyor.

Marksizm, insanlık tarihini bilimsel temellerde çözümleyebilmenin de yolunu açan bir dünya görüşüdür. Bu yolda ilerleyebilmek için, onun insan

toplumlarının gelişim sürecine dair sunduğu tarihsel ve diyalektik materyalist bakış açısını lâyıkıyla kavramak gerekiyor. Özetle, işçi sınıfının devrimci mücadele yolunu aydınlatabilmek, kapitalizmin reel durumunu anlamak ve toplumsal yaşama, tarihe dair çözümlemeler yapabilmek için Marksizm günümüzde de ihtiyaç duyulan en büyük düşünsel kaynağı oluşturuyor.

Marx'ın devasa çalışmaları

Marx'ın kapitalist üretim tarzının işleyiş yasalarını gözler önüne serdiği *Kapital* yazımlarını önceleyen derin ve çok yönlü araştırmaları, analiz ve eleştirileri vardır. Daha 24 yaşında genç bir insanken, Almanya'da Moselle köylülerinin çektiği iktisadi sıkıntıların kaynağında yatan nedenlere inmeye çalışmıştır. O dönemin ünlü gazetesi *Rheinische Zeitung*'da 1842 yılında yayınlanan bir makalesinde, yoksulluk nedeniyle ormandan kaçak odun kesmeye mecbur kalan köylülerin tepesine binen devletin niteliğini araştırır. Belirttiği üzere, devlete temel karakteristiklerini kazandıran başlıca husus iktidardaki şu ya da bu parti veya kişilerin iradesi değildir. Gerçek neden bunun çok ötesine uzanır. Verili üretim tarzı ve insanlar arasındaki iktisadi ilişkilerin nesnel durumu devlet sorununda belirleyici bir güce sahiptir.

Bu kavrayış doğrultusunda, burjuva toplumun ona özgü mülkiyet ilişkileriyle açıklanması gereğine yoğunlaşır Marx. 1843 ve 1844 yılında Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisi bağlamında kaleme aldığı yazıların konusu bu olacaktır (bkz. K. Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Sol Yay.). Bunlar henüz Marx'ın gençlik dönemine ait çalışmalardır, fakat buna rağmen devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilere daha önce Hegel'in bile başaramadığı bir doğruluk ve doyuruculukta bilimsel açıklama getirme çabasını yansıtırlar. Henüz 25 yaşında olan Marx bu çalışmasında, insan toplumlarının tarihsel serüveninin bilimsel tarzda kavranmasını mümkün kılacak o dahiyane çözümlemelerinin müjdesini verir. Kapitalizmin gelişimi karşısında Almanya'daki eski rejimin köhnemişliğine vurgu yaparken, günümüzdeki kapitalist düzen de dahil, tarihsel açıdan zamanını dolduran tüm düzenler için geçerli olan bir toplumsal tabloyu resmeder. 1840'larda artık tarihe aykırı bir nitelik arz eden Almanya'daki düzen, aslında hiçliğini herkesin gözleri önüne sermektedir. Büyük bir yanılsama içinde kendi kendine inanmakta ve herkesin de bu yanılsamayı paylaşmasını istemektedir. Fakat tarih çoktan hükmünü vermiştir ve kendi öz varlığına inancını yitirmiş olan eski düzen,

kurtuluşunu artık yalnızca ikiyüzlülük ve safsatada aramaktadır.

Marx'ın bu değerlendirmesi, sanki günümüz kapitalizminin içine sürüklendiği tarihsel tükeniş sendromunu dile getiriyor. Parlak gelişme ve yükseliş dönemlerini çoktan geride bırakmış olan ve bugün içinde debelendiği sistem kriziyle çürümüşlüğünü ele veren kapitalizm de kurtuluşunu artık yalnızca ikiyüzlülük ve safsatada arıyor. Kapitalizmin bu sistem krizinden çıkacağı yolunda yürütülen her propaganda, mevcut büyük bunalımın yarattığı yeni bir dip sarsıntısıyla çürütülüyor. Bu tefessüh etmiş sömürü düzeni, adeta insanlık tarihinin ondan büyük intikamını alırcasına, tam bir komedilik duruma sürükleniyor. İnsanıyla doğasıyla, muazzam üretim araçlarıyla, kısacası günümüz üretici güçleri tüm nesnel varoluş koşullarıyla, kapitalistlere artık zamanlarının tükendiğini ve sosyalizmin gerekli hale geldiğini haykırıyor. Açık ki, günümüz dünyasında kapitalizm devrimci işçi sınıfının tarihsel eylemiyle aşılmayı beklemektedir. Fakat Marx'ın genç yaşında dile getirdiği gibi, gerçekten de tarih işleri sonuna kadar götürüyor, eskimiş bir biçimi toprağa taşırken birçok aşamadan geçiyor. Çürümüş bir toplumsal düzenin son aşaması artık onun komedisini oluşturuyor.

Marx'ın 1840'lardaki çalışmalarının bir ürünü de, sonradan *1844 Elyazmaları* (kısaca "Elyazmaları") olarak adlandırılan elyazmalarıdır. Bu eser, Marx'ın daha sonraki yıllarda geliştireceği devasa analizlerine gerçek bir giriş niteliği taşır. Üç ayrı elyazmasından oluşan bu önemli çalışma, burjuva iktisadın eleştirisini içerdiği gibi, Marx'ın komünist topluma dair düşüncelerini ve Hegel diyalektiğinin, Hegel felsefesinin eleştirisini de kapsar. Marx, işçi sınıfının sömürüsünün nesnel temellerini açıklığa kavuştururken, emeğin yabancılaşması sorununa da değinir ve bu sorunun üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetten kaynaklandığını ortaya koyar. Böylece, bu yabancılaşmaya bir ortaklık ahlâkının geliştirilmesi sayesinde son verilebileceğini söyleyen Feurbach'ın idealist yaklaşımını da bilimsel anlamda çürütmüş olur. Aslında bu yabancılaşmanın sona ermesi ve insan cinsinin sömürücü toplumların prangalarından kurtulup kendine dönebilmesi için komünist bir devrim zorunludur. Marx kendi analizlerini geliştirirken, iktisadi ve felsefi düşüncenin ilerletilmesi bakımından o dönemlere damgasını vuran düşünürleri (A. Smith, D. Ricardo, Hegel, Feuerbach vb.) derinlemesine incelemiş ve bunları eleştirerek yol almıştır. Düşünsel gelişimine hizmet eden damarlardan tüm gerekli özü emmiş ve yanlış değerlendirmelere karşı da meydan okuyarak,

toplumsal düşünce alanında yeni bir çığır açmıştır.

İnsan toplumlarının tarihinin, üretim tarzlarının ve farklı tarzlara temel oluşturan mülkiyet biçimleri ve ilişkilerinin bilimsel temellerde kavranışını Marx'a borçlu olduğumuz açıktır. Bu büyük düşünür ve devrimci insan, *Elyazmaları*'ndan başlamak üzere diyalektik ve tarihsel materyalist dünya görüşünü geliştirmeye koyulmuştur. Toplumsal dönüşüm ihtiyacı Marksizm sayesinde teorisyenler arasındaki kalem dövüşü olmaktan çıkmış ve böylece kapitalizme karşı mücadele soyut düşünce alanından eylem alanına taşınabilmiştir. Marx'ın belirttiği gibi, özel mülkiyet kavramını düşünce dünyasında kaldırmak için komünizm kavramını benimsemek yeter. Oysa özel mülkiyetin fiilen kaldırılışı gerçek bir komünist eylemi gerektirir. İşçi sınıfının dünden bugüne uzanan örgütlü devrimci mücadelesi ve özellikle Ekim Devrimi örneğinde yaşanan özel mülkiyetin tasfiyesi deneyi, bu komünist eylemi somutlayan tarihsel halkalardır.

Elyazmaları'nda Marx'ın değindiği son derece önemli hususlardan bir diğeri de, kapitalizme egemen olan üretim ilişkilerinin insan toplumunu nasıl bir tükeniş noktasına sürüklediğidir. Meta üretiminin genelleşmesi ve kapitalizmin bir dünya sistemi olarak gelişip yayılması sonucunda, gerçekten de Marx'ın yıllar öncesinden büyük bir derinlikle çözümlediği gibi, insanlar arasındaki ilişkilerin yerini nesneler arasındaki ilişkiler almıştır. Her türlü aracılığa soyunan *para* zenginleştikçe, *insan* insan olarak o kadar yoksullaşmıştır. Bu çarpıcı analizleriyle yıllar öncesinden bugünün dünyasını tasvir eden Marx, insanı insanlıktan uzaklaştıran iktisadi ve toplumsal ilişkileri yaratan kapitalizmin, diğer yandan kendi tarihsel hareketi içinde nesnel olarak ve kaçınılmazlıkla kendi tükeniş koşullarını da hazırlamakta olduğunu ortaya koymuştur. Böylece Marx, ütopyacı, kaba ve reformist sosyalizm anlayışlarıyla hesaplaşarak bilimsel sosyalizm anlayışının temellerini atmıştır. Marksizm, kapitalizmi sona erdirecek devrimci proletaryayı bu tarihsel eylemi için düşünsel bakımdan tam anlamıyla silahlandırmıştır.

Marx'ın klasik Alman felsefesiyle hesaplaşmasının sonuçları, 1845 yılının ürünleri olan *Kutsal Aile* ve *Feuerbach Üzerine Tezler* adlı çalışmalarında yer alır. Marx tezlerinde, dünyasal gerçekliğin kavranması ve değiştirilmesi için devrimci pratiğin belirleyici bir role sahip bulunduğuna işaret eder. Bu kapsamda ünlü 11. tez, "Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde *yorumlamışlardır*; oysa sorun onu *değiştirmektir*" der. Engels'e göre bu

tezler, "yeni dünya anlayışının dahiyane tohumunun atılmış olduğu ilk belge"dir. Gerçekten de Marx bu çalışmayla, tarihin materyalist kavranışına dair görüşlerini genel çerçevesi itibarıyla oluşturmuştur ve böylece genelde materyalizm anlayışını artık insan toplumlarını da içerecek düzeyde geliştirmiştir. Marx'ın bu temelde derinleşen analizleri, Engels'le birlikte kaleme aldıkları ve *Alman İdeolojisi* adıyla bilinen metinlerde yansımasını bulacaktır.

1845-1846 yıllarında kaleme alınan bu metinler aslında iki ciltlik elyazmasından oluşmaktadır. Ne var ki, Türkçeye çevrilip basılan *Alman İdeolojisi* bütün metnin ancak birinci cildinin birinci bölümüdür. Bununla birlikte, "Feuerbach, Materyalist ve İdealist Anlayışların Karşıtlığı" başlığını taşıyan bu bölüm aslında tüm metnin en önemli kısmıdır. Bu bölüm, o zamana dek insan toplumlarının tarihinin açıklanmasında kullanılan soyut insanın yerine, kendi geçim araçlarını ve bununla birlikte maddi hayatlarını üreten gerçek insanları ve bu insanlar arasındaki gerçek toplumsal ilişkileri, buna kaynaklık eden maddi temelleri koymuştur. Buradan hareketle anlaşıldığı üzere, devrimci sınıfın ve devrimci fikirlerin de, kapitalist ilişkilerin evrenselleşmesini ve büyük ölçekli sanayide çok yüksek bir işbölümü düzeyine ulaşılmasını gerektiren nesnel bir temeli vardır.

Marx ve Engels'in yürüttüğü çalışmalar, o güne dek dünyayı baş aşağı edilmiş görüntülerden hareketle yorumlayan idealist felsefenin hesabını görmüştür. Bu sayede, toplumsal pratiğin doğru şekilde kavranmasına, bilimin genel anlayışına kaynak teşkil eden ve bilimsel sosyalizmin de teorik temelini oluşturan bir dünya görüşüne varılabilmiştir. Tarihsel materyalizm anlayışının doğum belgesi olarak değerlendirilen *Alman İdeolojisi*, yazarlarının sağlığında basılı hale gelmeyen ve yeniden gözden geçirilmeyen elyazmaları olarak kalmıştır. Her ne kadar Marx ve Engels, bu elyazmalarını farelerin kemirici eleştirisine terk ettiklerini söylemiş olsalar da, bu metinlerde geliştirilen fikirler ilerleyen yıllar içinde Marksist külliyatın çok önemli bir yapıtaşını oluşturmuştur.

Tarihin materyalist-diyalektik kavranışı

Rosa Luxemburg, Marx'ın en değerli öğretisinin tarihin materyalist-diyalektik kavrayışı olduğunu belirtir. Marx'ın gelecek kuşaklara, "yepyeni bir dünyaya göz atmamıza imkân veren, bağımsız etkinliğe sonsuz bir perspektif açan,

önceden keşfedilmemiş alanlara cesaretle uçma isteğimizi kanatlandıran bir araştırma yöntemi" armağan etmiş olduğunu söyler. İşte *Alman İdeolojisi* bu açıdan muazzam bir kaynaktır, tarihin materyalist-diyalektik kavranışının gizlerini gözler önüne serer. Marksist geçinen bazı akademisyenlerin, "bir gençlik ürünüdür" diye bu eseri olumsuzca didikleme merakları bizi ilgilendirmez. Bu onaylanabilecek bir tutum değildir ve genelde bu cinslere özgü bir aydın hastalığıdır. Kuşkusuz, yıllar içinde Marx ve Engels'in insanlık tarihinin sırlarını daha da derinden kavramaya koyulduklarını hesaba katmak gerekir. Buna rağmen, onlar *Alman İdeolojisi* ile Marksist dünya görüşünün temel unsurlarını yoğun bir öz formunda dokumuş ve gelecek kuşaklara armağan etmişlerdir.

Bu önemli eserin, özellikle tarihsel materyalizm konusuna ışık tutan bazı kısımları daha da büyük bir önem taşır. Söz konusu kısımlarda, Marx ve Engels materyalist tarih anlayışının hareket ettiği öncüllere açıklık getirirler. Onlar bu bağlamda gerçek temellerden, yani gerçek bireylerden ve onların maddi varlık koşullarından hareket ettiklerini vurgularlar. Böylece idealistlerin yıllarca tekrarlayıp durdukları ve keyfi temellere, dogmalara dayanan tarih anlayışı aşılabilmiştir, insanlık tarihinin kavranışı bilimsel temellere oturtulabilmiştir. "Biz yalnız bir tek bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir" diyen Marx ve Engels, tarihin iki yönden incelenebileceğini belirtirler. Buna göre tarih, *doğa tarihi* ve *insanlar tarihi* diye ikiye ayrılabilir. Fakat insanlar var oldukça, insanların tarihi ve doğanın tarihi karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırır. İnsanlık tarihinin ilk koşulu canlı insanın varlığıdır ve bu canlı insanların *ilk tarihsel işi* kendi geçim araçlarını üretmeye koyulmak olmuştur. Zaten insanları hayvanlardan ayıran ilk iş de, idealist felsefecilerin dediği gibi insanların düşünmeleri değil, kendi geçim araçlarını üretmeleridir.

İnsanlar kendi geçim araçlarını üretirlerken, dolaylı olarak kendi maddi yaşam koşullarını da üretirler ve böylece mevcut *üretim tarzını* belirlemiş olurlar. Bu üretim tarzını, insanların yalnızca fizik varlıklarının yeniden üretim tarzı olarak ele almak doğru değildir. Çünkü bir üretim tarzı, aynı zamanda, bu tarzı yaratan insanların belirli bir eylem tarzını, belirli bir *yaşam tarzını* temsil eder. Burada kastedilen üretim, ancak tarihte insan nüfusunun çoğalmasıyla ortaya çıkar ve o üretimi gerçekleştiren insanlar arasındaki ilişkileri önvarsayar. Ayrıca bu ilişkiler de bizzat o üretim tarafından koşullandırılırlar. Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde bu ilişkiler

konusunu açıklarken kullandıkları Almanca kavram (verkehr), çok geniş anlamda ilişkiler kapsamında kullanılmıştır. Ancak ilişkiler kavramı, daha sonra Marx'ın ilerleyen çalışmalarında *üretim ilişkileri* olarak netleştirilmiştir.

Tarihsel ve diyalektik materyalizm, çeşitli uluslar arasındaki ilişkileri yüzeyde görünen sonuç mahiyetindeki olaylara bağlayan idealist tarih anlayışının hurafelerini de yıkmıştır. Aslında bu ilişkiler *son tahlilde* üretici güçler, işbölümü ve iç ilişkiler bakımından çeşitli ulusların bulundukları gelişim evresine bağlıdır. Üretici güçlerin ulaştığı gelişme düzeyi, en açık biçimde, işbölümünün ulaştığı gelişme derecesinden anlaşılabilir. Çünkü yeni toprakların tarıma açılması gibi basit nicel değişimlerin dışında, üretici güçlerdeki her gelişme işbölümünde de yeni bir gelişmeye yol açmıştır. Bu bakımdan işbölümünün gelişiminin incelenmesi, insan toplumunun tarihsel gelişiminin kavranması bakımından büyük bir önem taşır.

Nitekim Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde tarihsel materyalizmin temellerini döşerlerken bu konuları tarihsel örnekler temelinde incelemeye tâbi tutmuşlardır. Ancak metnin yazımını takip eden yıllar içinde Marx, insan toplumlarının gelişimine ilişkin çalışma, düşünce ve açılımlarını alabildiğine derinleştirmiştir. Bu açıdan, Marx'ın *Kapital* yazımına kaynak teşkil eden ve muazzam bir çalışma olan *Grundrisse* (Türkçedeki karşılığı *Taslak*) özellikle son derece önemlidir. Örneğin işbölümündeki tarihsel gelişimin, farklı mülkiyet biçimlerinin ve komünal mülkiyetin farklı tiplerde çözülmesiyle ortaya çıkan farklı üretim tarzlarının kavranması söz konusu olduğunda, *Alman İdeolojisi*'ndeki tarih incelemelerini aşan *Grundrisse*'yi ve *Kapital* ciltlerini esas almak doğru olur.

Günümüzden geriye 2 milyon yılı aşan insanlık tarihi önce *doğal işbölümüne* sahne olmuştur. Cinse ilişkin davranış farklılığının gelişmesi ve gelişkin avcılığın erkek işi olmasıyla birlikte, vahşet döneminin son aşamasında, komünal toplulukta (kan bağına bağlı klanlar içinde) kadınla erkek arasında doğal işbölümü gerçekleşmiştir. Vahşet dönemi, bilimsel olarak paleolitik diye adlandırılan ve insan yaşamının avcılık ve toplayıcılığa dayandığı *yontma taş çağıdır*. Kendi içinde alt, orta, üst aşamalara ayrılan bu çağ günümüzden yaklaşık 2 milyon yıl önce başlamış ve yine yaklaşık M.Ö. 10.000 civarında son bulmuştur. İlk "işbölümü" kan bağına dayanan klanlar içinde gerçekleştiğinde henüz kadının klanın içinde gizli köle olması söz konusu değildir. Bu durum daha sonra ve çoban kabilelerde ataerkilliğin

anaerkilliği ortadan kaldırmasıyla birlikte gerçekleşecektir. Üretim tarzlarının incelenmesi bağlamında konumuzu ilgilendiren doğal işbölümü değildir, toplumsal işbölümüdür. Çünkü insan topluluklarının tarihsel gelişimi bakımından ulaşılan gelişme derecesini, ancak toplumsal işbölümünün ulaştığı düzeyi inceleyerek anlamak mümkündür.

İlk toplumsal işbölümü, insanlığın barbarlık diye adlandırılan döneminin orta aşamasında çiftçilik ile çobanlık işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. M.Ö. 10.000-3500 yıllarını kapsadığı tahmin edilen barbarlık dönemi, bilimsel olarak neolitik diye adlandırılan ve insanın tarıma dayalı yerleşik yaşamının başladığı *cilalı taş devridir*. *İkinci toplumsal işbölümü*, üst barbarlık aşamasında tarımla zanaatın birbirinden ayrılmasıyla gerçekleşmiştir. Yaklaşık M.Ö. 3500 yılları civarında yazılı tarihe geçilmesiyle ise, insanlığın yazılı tarih öncesi döneminin son halkası olan neolitik çağ da son bulmuş ve artık *uygarlık dönemi* diye nitelenen dönem başlamıştır. *Üçüncü toplumsal işbölümü*, insanlığın uygarlık döneminde ticari işin üretici işten ayrılması ve böylece üretimle ilgisi olmayan bir sınıfın, "tüccar"ın ortaya çıkmasıdır.

İşbölümünün farklı düzeyleri, farklı mülkiyet biçimlerini ve farklı üretim ilişkilerini de belirler. Marx ve Engels, insan topluluklarının gelişim çizgisi boyunca görülen değişik mülkiyet biçimlerini incelemeye tâbi tutmuşlar ve bu sayede bilimsel tarih çözümlemesinin nasıl olması gerektiğini de örneklemişlerdir. Marx'ın ilerleyen çalışmalarının da ortaya koyacağı üzere, aslında dünya üzerinde değişik coğrafyalara yayılmış insan topluluklarının tarihi gelişimi bakımından *iki farklı uygarlık çizgisi* mevcuttur. O nedenle de insanlık tarihinin gelişiminde bu farklılığı göz ardı eden genellemeler yapmak doğru değildir.

Burada bu konular üzerinde uzun boylu durmamız mümkün olmadığından, geçerken kısaca belirtmek gerekirse, *Doğu tipi* dediğimiz tarihsel gelişme çizgisinde uygarlık *tunç* kullanımıyla başlar. Bu uygarlık çizgisinde altta Asyagil köy komünleri (tarım komünleri) üstte *despotik devlet* yer alır. Asya Tipi Üretim Tarzını somutlayan bu tür toplumlarda toprak üzerinde devlet mülkiyeti egemendir. *Batı tipi* gelişme çizgisinde ise uygarlık *demir* kullanımıyla başlar. Toprak üzerinde özel mülkiyete yer veren ve Antik Köleci Üretim Tarzı olarak adlandırılan bu uygarlık antik köleci devlete dayanır; Antik Yunan ve Antik Roma medeniyeti örnekleriyle somutlanır. Uygarlığın bu gelişme çizgisinde, daha Antik toplum öncesinde kenti esas

alan bir yerleşim mevcuttur. Kent yurttaşının taşınmaz mallar üzerinde özel mülkiyeti gelişirken, ortaklaşa kullanılan kamusal alanlarda ise komünal mülkiyet geçerlidir. Antik Roma ve Antik Yunan devleti neticede özel mülkiyeti içeren köleci üretim tarzıdır ve o nedenle de antik köleci mülkiyetin bazı araştırmacıların yaptığı gibi "devlet mülkiyeti" olarak tanımlanması yanlıştır.

Uygarlığın iki ayrı gelişme çizgisinin bu şekilde ayırt edilmesi, komünal mülkiyetin değişik çözülme biçimlerinin incelenmesi noktasında da büyük bir önem taşır. Kuşkusuz, uygarlık dönemi öncesinde tüm insan topluluklarına egemen olan mülkiyet biçimi komünal (ortaklaşa) mülkiyettir. İşte bu komünal mülkiyet, Batı ve Doğu gelişme çizgileri boyunca farklı tiplerde çözülmüştür. *Alman İdeolojisi*'nde insanlığın uygarlık dönemindeki gelişmeler bağlamında, komünal mülkiyetin çözülmesinin farklı tipleri ele alınmıştır. Fakat özellikle belirtmek gerekir ki, burada Marx ve Engels konuyu, esasen uygarlığın Batı tipi gelişme çizgisinin taşıdığı özellikler çerçevesinde işlemişlerdir.

Ancak Marx, *Grundrisse* çalışmasında tarihin materyalist kavranışını çok daha ileri bir noktaya taşımıştır. Böylece, insanlığın uygarlık döneminin özelliklerini Doğu ve Batı gelişme çizgileri arasındaki temel farklılıkları hesaba katarak kavramak da mümkün hale gelmiştir. O nedenle, bu konuyu *Alman İdeolojisi*'ndeki açılımların ötesine geçerek Marx'ın daha sonra ulaştığı ileri noktadan hareketle vurgulamak doğru olacaktır. Buna göre, komünal mülkiyet *Asyatik, Antik ve Cermenik* diye adlandırılan üç farklı tipte çözülmüştür. Eski Yunan ve Roma medeniyetlerini kapsayan Antikçağ kentten hareketle gelişmiştir. Komünal mülkiyetin *Cermenik* denen çözülme tipi ise, özellikle askeri örgütlenmede feodalitenin köklerini içermiş ve kırı öne geçirmiştir. Zaten Roma İmparatorluğu'nun barbar halkların fetihleriyle parçalanmasının ürünü olan Avrupa'nın Ortaçağı da (feodalizm) kırdan hareketle gelişmiştir.

Marx ve Engels'in belirtiği üzere, gerileme halindeki Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında barbar halkların akınları bir zamanların parlak kentlerini yıkmış ve yerine kırı geçirmiştir. Barbar halkların fetihleri bir yığın üretici gücü tahrip etmiş ve o dönem tarım gerilemiştir. Sanayi de pazar yokluğundan dolayı gerilemeye uğramış, ticaret uykuya yatmış, kırsal ve kentsel nüfus azalmıştır. Roma topraklarına yönelik Cermenik fethin bu

koşullarca belirlenen örgütleniş tarzı ve Cermenlerin askeri örgütlenişlerinin etkisi altında toprakta feodal mülkiyet ortaya çıkmıştır. Burada geçerken çok önemli bir hususun altını çizelim. Kent medeniyetini yaratan Antik mülkiyet tarzı, özel mülkiyetin ve dolayısıyla sivil toplumun gelişmesine fırsat veren bir içsel özelliğe sahiptir. Ancak, Roma İmparatorluğu'nu yıkan barbar Cermenlerin komünal örgütlenişleri de Asyatik komünlerden tamamen farklıdır ve kendi içinde özel mülkiyet ve dolayısıyla sivil toplum ögelerini içerir. Şunu da belirtmek gerekir ki, kent ile kır arasındaki karşıtlık ancak özel mülkiyet çerçevesinde var olabilir.

Toprak üzerindeki feodal mülkiyet, toprak sahiplerinin serfleştirilmiş küçük köylüler karşısındaki ortaklaşa egemenliğini yansıtır. Bu yapı, hiyerarşik bir korumacılık sistemini ve buna eşlik eden silahlı yükümlülükleri doğurmuş, soyluları serfler üzerinde bu yolla egemen kılmıştır. Toprak mülkiyetinin bu feodal yapısına kentlerde ise lonca mülkiyeti, yani elzanaatlarının feodal örgütlenmesi eşlik etmiştir. Zamanla, daha geniş coğrafyaların feodal mülkiyet temelinde feodal krallıklar halinde birleşmesi hem toprak soylularının hem de kentlerin korunması açısından bir ihtiyaç haline gelmiş ve böylece feodal beylikleri birleştiren krallıklar ortaya çıkmıştır.

Belirtmek gerekir ki, feodal krallıklar ve feodalizm diye adlandırılan üretim tarzı esasen Avrupa'ya özgüdür. Doğu'da ise, Avrupa'nın Ortaçağı olarak adlandırılan dönemi de içermek üzere, uzun yıllar boyunca Asya Tipi Üretim Tarzı ve bu üretim tarzına özgü sınıflı toplum üzerinde yükselen despotik devlet egemen olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bu durumu somutlayan en gelişkin örneklerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu, çözülme dönemi de dahil feodal bir toplum yapısına evrilmemiştir. Osmanlı'nın Asyatik toplum yapısını son tahlilde çözen kendi iç dinamiği değil, Batı'daki kapitalist gelişmenin yarattığı dışsal etken olmuştur. Zaten kapitalist gelişme, Avrupa'da feodal toplumun içinde gelişen yeni üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin sonucudur. Asyatik toplum yapısına sahip ülkelerde ise kapitalizm bir iç gelişme unsuru olarak değil, bir ithal malı olarak dışardan girip yayılmıştır.

Materyalist tarih anlayışının bir diğer önemli yönü, toplumsal varlıkla toplumsal bilinç arasındaki diyalektik ilişkiyi doğru temellerde kavramasıdır. Toplumsal ve siyasal ilişkilerin nesnel bir temeli vardır. Verili bir üretim tarzına göre üretim faaliyetinde bulunan ve buna denk düşen üretim ilişkileri içine giren insanlar, buradan kaynaklanan toplumsal ve siyasal

ilişkiler de üretirler. Tarihsel materyalist anlayışın özlü bir ifadesi olarak, yaşamı belirleyen bilinç değildir ama bilinci belirleyen yaşamdır. Bilinç hiçbir zaman insanın varlığından başka bir şey olamaz ve insanların varlığı da aslında onların gerçek yaşam süreçleridir. Tarihin bu bilimsel temellerde kavranışı sayesinde insanların gerçek kurtuluşunun koşullarını aydınlatmak da mümkün hale gelmiştir. İnsanlığın kurtuluş koşullarını bir takım ahlâki ve felsefi kategorilerde arayan idealist felsefecilere, Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde verdikleri yanıt çarpıcıdır. Şöyle ki, insanlığın kurtuluşu bir zihin işi değildir, üretici güçlerdeki gelişmenin ürünü olarak olgunlaşan tarihsel (nesnel) koşullar bunu olanaklı hale getirecektir. O halde, pratik materyalist (komünist) için sorun, verili duruma hücum etmek ve mevcut dünyayı devrimci bir şekilde değiştirmektir.

Alman İdeolojisi'nde toplumsal faaliyetin esas yönleri de sıralanır. Bunlar, *geçim araçlarının üretimi*, buradan türeyen *yeni gereksinmelerin üretimi*, insanların üremesi ve buna bağlı olarak toplumsal haberleşme aracı olan *dilin* ve *bilincin* gelişmesidir. İnsan toplulukları verili üretim araçlarıyla belirli bir *elbirliği* tarzı çerçevesinde üretimde bulunurlar ve bu elbirliği tarzının kendisi de bir üretici güçtür. Tarihin ilerleyişi içinde gelişen işbölümü, kafa eylemiyle maddi eylemi, üretimden yararlanma ile üretici çalışmayı ayrıştırıp toplumda değişik bireylere dağıtmıştır. Üretici güçler üzerindeki mülkiyet hakkını elde edenler, başkasının işgücünden serbestçe yararlanma yetkisine de sahip olmuşlardır.

Burada Marx ve Engels'in işaret ettikleri önemli hususları özenle kavramak siyasal mücadele açısından büyük önem taşır. Şöyle ki, işbölümü ve özel mülkiyet tarihsel bakımdan özdeş deyimlerdir. Birincisinde faaliyete göre anlatılan şey, ikincisinde bu faaliyetin ürününe göre dile getirilmektedir. İşbölümü tek tek bireylerle bütün bireylerin kolektif çıkarları arasındaki çelişkiyi de içerir. İşte bu çelişki, kolektif çıkarı *devlet* sıfatıyla bireyin ve topluluğun gerçek çıkarlarından ayrılmış bağımsız bir biçim almaya götürür. Bu kolektif denilen çıkar ise, işbölümü tarafından koşullandırılan ve böylece farklılaşan sınıflar temelinde, diğerleri üzerinde egemen olan sınıfın çıkarlarıdır. Zaten devlet içindeki bütün mücadeleler de, çeşitli sınıflar arasındaki gerçek çelişki, çatışma ve mücadelelerin büründükleri siyasal biçimlerden başka şey değildir.

Alman İdeolojisi'nde vurgulandığı üzere, devlet, egemen sınıf bireylerinin

kendi ortak çıkarlarını onun aracılığıyla üstün kıldıkları bir biçimdir. Bu durumun ifadesi olarak, bütün kamusal kurumlar devlet aracılığından geçer ve siyasal bir biçim alırlar. Yine aynı yerde Marx ve Engels, sivil toplumun ise, toplumu oluşturan bireylerin maddi ilişkilerinin hepsini birden kucakladığını belirtir. Tarihi, üstün kişiliklerle ve üstte cereyan eden büyük siyasal olaylarla sınırlayan idealist tarih anlayışının tersine, materyalist tarih anlayışı sivil toplumu bütün tarihin gerçek ocağı, gerçek sahnesi kabul eder. *Sivil toplum* kavramı, devletin ve üstyapının temelini oluşturan *toplumsal örgütlenmeyi* belirtir. Fakat insanı "devletin kulu" kılan Asyatik yapılarda altta sivil toplum diye bir gelişmenin yaşanmadığını da önemle vurgulamak gerekir. Sivil toplum olgusu özel mülkiyete dayanan ve bu nedenle insanı topluluğun bir üyesi, giderek yurttaş kabul eden Batı tipi gelişme çizgisine özgüdür. Bu kavram, 18. yüzyılda Avrupa'da mülkiyet ilişkileri ilkçağ ve ortaçağ ortaklığından kurtulur kurtulmaz ortaya çıkmıştır ve sivil toplum da esasen ancak burjuvazi ile gelişmiştir.

Alman İdeolojisi, üreticilerin kendi emeklerinin ürününe yabancılaşmaları sorununa da değinir. Açık ki, sınıflı toplumların gelişimi içinde özellikle kapitalist toplum, üretici insanla onun emeği arasında derin bir yarılma, *yabancılaşma* yaratmıştır. Toplumsal güç, yani işbölümünün koşullandırdığı ve çeşitli bireylerin elbirliğinden doğan on kat büyümüş üretici güç bu bireylere kendi birleşik öz güçleri gibi görünmez. Tersine, bu güç bu bireylere kendilerinin dışında yer alan, nereden geldiğini ve nereye gittiğini bilmedikleri, bu yüzden de artık hükmedemedikleri yabancı bir güç gibi görünür. Kendi emeğine, emeğinin ürününe ve diğer insanlara yabancılaşan insan, gerçekte kendine ve kendi doğasına da yabancılaşarak, kapitalizm altında durmadan genişleyen bir yabancılaşma küresinde yaşar. Kapitalizm işçi sınıfını, emeğiyle ürettiği dünyanın efendisi olacak yerde onun kölesi durumuna düşürür. İşte bu yabancılaşmanın ortadan kaldırılabilmesi akademik ve felsefi tartışmaların değil, devrimci siyasal mücadelenin konusudur. İşçi sınıfı kendini toplumun egemen sınıfı konumuna yükseltmedikçe, söz konusu yabancılaşma koşullarına son veremez.

Uygarlık tarihi boyunca çeşitli sınıflar kendi öz çıkarlarını toplumun ortak çıkarı diye dayatmak üzere siyasal iktidarı ele geçirme zorunluluğuyla yüz yüze gelmişlerdir. Ve öyle de yapmışlardır. Bu toplumsal kural işçi sınıfı için de geçerlidir. O da tarihsel ilerleyiş içinde sıra kendine geldiğinde, başlangıçta

siyasal iktidarı fethetmek zorunda kalacaktır. Ancak bunu başardığında, geçmişteki tarihsel örneklere benzemeyen muazzam bir değişim yaratacaktır. İşçi iktidarı ve aynı gerçekliğin bir başka ifadesi olmak üzere işçi devleti, daha baştan sönmeye yüz tutan farklı niteliğiyle sınıflı toplumların ve sınıflı toplumlara özgü olguların sonunu getirecektir. İşçilerin iktidarının kurulup sönümlenme süreci, dünyada özel mülkiyetin de, devletin de, ulusal sınırların da, insanlığın farklı milliyetlere bölünmüşlüğünün de, cins ayrımcılığının da, siyasal iktidarın da, siyasetin de bitiş süreci olacaktır. Ve zaten ancak bu yolla insanlık için yabancılaşma ve zorunluluk dönemi son bulacak ve gerçek özgürlük döneminin kapıları açılacaktır. Komünizm olmadan insanın özgürleşmesi mümkün değildir. Kişisel özgürlük, ancak her bireyin kendi yetilerini istediği doğrultuda geliştirmesine fırsat veren ortaklaşmacı toplumda (komünizmde) mümkün olabilir. Komünist toplumun kendi temelleri üzerinde gelişimiyle birlikte çalışma bir zorunluluk olmaktan çıkacak ve herkes hoşuna giden bir faaliyet alanında kendini geliştirebilecektir.

İnsanlığın bu yola koyulabilmesi için önce kuşkusuz kapitalist toplumu sona erdirecek ve ancak işçi sınıfı tarafından başarılabilecek bir *toplumsal devrim* gereklidir. Tarihin, dinin, felsefenin ve bütün öteki teorilerin devindirici gücü eleştiri değil, devrimdir. İşte tarihsel materyalizm anlayışı, toplumsal yaşamdaki iyileştirme ve dönüşümleri seçkin düşünürlerin ürettiği ahlâki kategorilerde arayan idealist felsefenin yetersizliğini gözler önüne sermiştir. Marksist dünya görüşü devrimlerin nesnel temelini açıklığa kavuşturmuştur. İnsanlık tarihindeki bütün toplumsal çatışmaların kökeni, son tahlilde *üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiden* kaynaklanır. Bir tarihsel dönem boyunca geçerli olan toplumsal düzen, artık üretici güçlerin verili üretim ilişkilerinin kabına sığamaması durumunda temellerinden sarsılmaya başlar. Bu durum en çok da kapitalist üretim tarzı için geçerlidir.

Toplumsal devrimin maddi yaşamda fiilen olgunlaşan koşulları, zamanla ezilen ve sömürülen sınıfın bilincinde de yansımasını bulur. Ancak toplumsal yaşamın altüst olmaya başladığı devrimci dönemler dışında, normalde egemen sınıfın düşünceleri topluma egemen olan düşüncelerdir. Ve egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadelerinden başka bir şey değildirler. Toplumun maddi egemen gücü olan egemen sınıf aynı zamanda egemen ideolojik ve manevi güçtür. Tarihsel materyalizm anlayışı diyalektik temeller üzerinde yükselir. Marksist dünya görüşü, üretici güçler ve maddi

üretim ilişkilerinin oluşturduğu sosyo-ekonomik temel (*altyapı*) ile devlet, siyaset, partiler, ideolojiler, fikirler alanı olan *üstyapı* arasındaki karşılıklı (diyalektik) ilişkiyi açıklar. Bunun bir ifadesi olarak, ortam ve koşullar insanları oluşturduğu gibi, insanlar da ortam ve koşulları oluştururlar.

Fakat kuşkusuz son tahlilde belirleyici olan maddi temellerdir, yani nesnel koşullardır. *Alman İdeolojisi*'nde vurgulandığı üzere, şayet maddi temeller hazır değilse, *devrim* fikrinin ifade edilmiş olması pratik gelişme için henüz bir anlam taşımaz. Bir başka deyişle, eğer devrimin nesnel koşulları olgunlaşmamışsa, toplumsal düzeni altüst edecek devrim fikrinin binlerce kez dile getirilmesi bile eski düzeni yıkmaya yetmez. Ne var ki, nesnel koşullar olgunlaştığında da devrimin öznel koşulları, yani ezilen sömürülen sınıfın örgütlenme ve bilinç düzeyi tarihin gidişatını belirleyecek bir önem kazanır. Devrim sorununu proletaryanın tarihsel misyonu açısından ele aldığımızda belirtmek gerekir ki, toplumsal devrim yalnızca egemen sınıfı devirmenin tek yolu olduğu için değil, komünist bilincin kitleselleşmesi, işçi sınıfına kapitalizmin bulaştırdığı pisliklerin süpürülmesi ve toplumun yeni temeller üzerinde kurulmaya elverişli hale getirilmesi için de zorunludur.

İşçi sınıfını iktidara getirmekle kalmayıp, kapitalizmi dünya üzerinden tasfiye ederek sınıfsız topluma ilerleyecek bir devrim ancak bir *dünya devrimi* olabilir. Bu dünya devrimi, çeşitli ülkeler proleterlerinin, birbiriyle diyalektik etkileşim içindeki zincirleme devrimlerle dünya ölçeğinde egemen olabilmelerini anlatır. Böyle bir durum, dünya işçilerinin üretici güçleri, insanı, doğayı, teknolojiyi kapitalizmin prangalarından kurtararak özgürleştirmesini ve böylece sınıfsız toplumun yaşanmasını mümkün kılacak ölçek ve nitelikte bir gelişim sağlanmasını ifade eder.

Şurası açık ki, tek tek ülkelerde birbirinden kopuk ve yalıtık devrimlerle sosyalizme geçmek bir yana, tek bir ülkede gerçekleşen bir devrimin ürünü olan bir işçi iktidarının korunması da mümkün değildir. İşçi iktidarları dünya devrimi zincirinin yeni halkalarıyla desteklenmedikçe, *Alman İdeolojisi*'ndeki o son derece isabetli tespitte ifade edildiği üzere, gene kaçınılmaz olarak aynı eski çirkefin içine düşülür. Söz konusu koşullar gerçekleşmemişse, "komünizm ancak yerel bir görüngü olarak var olabilir ve dünya üzerindeki değişimlerin her yayılması bu yerel komünizmi ortadan kaldırır". Görülüyor ki, *Alman İdeolojisi* son derece isabetli tarihsel öngörüleriyle 20. yüzyılda yaşanan devrim deneyimlerinin akıbetine işaret ediyor. Ekim Devrimiyle

kurulan işçi iktidarının yalnız kalması neticesinde başına gelenler, özetle işçi sovyetleri düzeninin Lenin'in ölümünü takiben içten yürüyen bir bürokratik karşı-devrimle yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin despotik-bürokratik bir rejime dönüşmesi bu öngörülerin doğruluğunu fazlasıyla kanıtlamış bulunuyor. Marksizmin ve onun insanlık tarihini kavrayışının üstünlüğü işte buradan da belli!

II

Marx, Engels'le birlikte kaleme aldıkları *Alman İdeolojisi*'nden sonra da tarihsel materyalizme ilişkin çalışmalarını derinleştirerek sürdürmüştür. Onun bu kapsamda öne çıkan ve büyük önem taşıyan çözümlemeleri, Engels'in deyişiyle, sadece iktisat için değil bütün toplum ve tarih bilimleri için devrim yaratan bir keşif niteliğindedir. İnsanların kendi varlıklarının toplumsal üretimi esnasında, kaçınılmaz olarak, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurduklarını vurgular Marx. Üretim ilişkileri diye nitelediğimiz bu ilişkiler, maddi üretici güçlerin belirli bir gelişme derecesine tekabül ederler. Marx'ın, *Katkı*'ya (Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı) yazdığı 1859 tarihli *Önsöz*'de yer alan ünlü satırları tarihsel materyalizm anlayışını eşsiz biçimde açıklığa kavuşturur:

"Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukukî ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine, ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. (…)

"İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi

varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar. Geniş çizgileriyle, asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler. Burjuva üretim ilişkileri toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir (ve) burjuva toplumunun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar. Demek ki, bu toplumsal oluşum ile insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur."

Aslında *Önsöz*'ün yazımından yıllar önce, daha 1848 yılında Marx ve Engels'in birlikte kaleme aldıkları *Komünist Manifesto*'nun ilk bölümünde de tarihsel materyalizm anlayışı çarpıcı biçimde ifadesini bulmuştur: "Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşımları tarihidir. Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle, ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı-karşıya gelmişler, kesintisiz, kimi zaman üstü örtülü, kimi zaman açık bir savaş, her keresinde ya toplumun tümüyle devrimci bir yeniden kuruluşuyla, ya da çatışan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir." Marksizmin ortaya koyduğu bu tarih anlayışı sayesinde, artık toplumsal tarihin analizini bilimsel bir temelde, *üretici güçlerle üretim ilişkileri* arasındaki çelişkinin belirlenmesi temelinde yürütmek mümkün hale gelmiştir.

Büyük yankıları olan bu tarih anlayışı, yeni materyalist dünya görüşünün teorik önkoşuludur. Bu sayede mantık yöntemi için de bilimsel bir hareket noktası elde edilmiştir. Engels, Hegel'in mantığından bilimsel yöntem için gerekli çekirdeği çıkarma ve böylece diyalektik yöntemi idealist örtülerinden arındırarak bilimsel niteliğe kavuşturma işini başarabilecek tek insanın Marx olduğunu belirtir. Marx'ın insanlık bilimine muazzam katkısı yalnızca tarihsel materyalizm anlayışından ibaret kalmamış, bu büyük deha aynı zamanda insanlık tarihini bilimsel temellerde kavramayı mümkün kılan yöntemi de geliştirmiştir.

İlerlemeler dönemi

İnsanlık tarihinin kavranışında sağlanan bu büyük sıçrama momenti öncesinde, doğa bilimlerinde (fizik, kimya, biyoloji, astronomi, jeoloji) kaydedilen ilerlemeler süreci yer alır. Doğa bilimlerinin temelleri İskenderiye döneminde Antik Yunan'da atılmaya başlanmış ve bu temeller, Avrupa karanlık ortaçağını yaşarken bilimde ilerlemeler kaydeden Araplar tarafından daha da geliştirilmiştir. Ancak doğa bilimlerinin modern gelişimi, 15. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıla ilerleyen süreçte pek çok alanda gerçekleştirilen muazzam keşif, icat ve bilgi üretimi neticesinde olmuştur.

Doğa bilimlerinde sıçramalar kaydedilmesini sağlayan süreç ilerlerken, 19. yüzyılda tarih anlayışında da çığır açacak bir toplumsal değişim ve hareketlenme dönemi yaşanmıştır. Örnekse, 1831'de Fransa'da Lyon'da ilk işçi ayaklanması gerçekleşmiş, 1838'den 1842'ye doğru ise İngiltere'de ilk ulusal işçi hareketi olan Çartist hareket yükselmiştir. İşçi hareketindeki bu uyanışın yanı sıra, Avrupa'da büyük sanayideki gelişmelere bağlı olarak işçi sınıfı hem nitelik hem nicelik bakımından bir hayli yol almıştır. Bunun sonucunda, proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesi Avrupa'nın ileri ülkelerinde artık siyaset sahnesinde ete kemiğe bürünmüş bir belirginlikle yer almaya başlamıştır.

Bu gelişmenin sonuçlarından biri de, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında çıkar birliği safsataları yayan eski anlayışların inandırıcılıklarını yitirmesi ve bilimsel bir tarih anlayışının biçimlenmeye başlamasıdır. Bu çağda hemen her alanda peş peşe yaşanan gelişmeler, geçmiş dönemlerin idealist tarih anlayışına darbe üstüne darbe indirmiştir. Aslında geçmiş tarihin bir sınıflar mücadelesi tarihi olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece idealizm son sığınağı olan tarih anlayışından da kovulabilmiş ve tarihin materyalist tarzda kavranması mümkün hale gelmiştir. Benzer bir gelişme sosyalizm anlayışı alanında da kaydedilmiştir. Sosyalizmi bazı parlak düşünürlerin kafasından fırlamış bir ideal olarak değil, burjuvazi ile proletaryanın kaçınılmaz mücadelesinin zorunlu ürünü olarak kavrayabilmenin bilimsel temeli ortaya konmuştur.

Bu bilimsel temelin atılması, onca yıldır önde gelen bazı burjuva iktisatçıların etrafında dolanıp durdukları artı-değer probleminin çözülmesi sayesindedir. Kapitalistlerin işçinin ödenmemiş emeğinin ürününe sahip çıkmaları, kapitalist üretim tarzının ve işçinin bu düzenden kaynaklanan

sömürülmesinin temel biçimidir. Burjuva iktisatçıların iddialarının aksine, artı-değerin kaynağı işsiz nüfus ve piyasadaki kıyasıya rekabet nedeniyle kapitalistlerin işçi ücretlerini alabildiğine düşürmesi değildir. Kapitalistler işçinin işgücünü pazarda meta olarak sahip olduğu değerin üzerinde bir fiyatla satın aldıklarında bile, bu işgücünün yarattığı toplam ürün-değer içinde ödenmemiş emek vardır. O nedenle de kapitalistler işçilerin üretimi neticesinde, bu üretim için satın aldıkları işgücüne ödediklerinden daha fazla bir değer elde ederler.

İşte bu *artı-değer*, son çözümlemede, varlıklı sınıfların elinde biriken ve durmadan büyüyen *sermaye* yığınının da kaynağıdır. Artı-değer probleminin bu şekilde çözülmesiyle, kapitalist üretimin sırrı ifşa olduğu gibi, sermaye birikiminin özü de açıklanmış olmaktadır. Engels, tarihsel materyalizmin ortaya konmasının yanı sıra, kapitalist üretimin gizeminin artı-değer aracılığıyla açıklanmasını da Marx'a borçlu olduğumuz gerçeğinin altını çizer. Marx sayesinde sosyalizm, ilerleyen yıllarda çeşitli ayrıntılarıyla üzerinde durulacak, çalışılacak bir bilim durumuna gelebilmiş ve işçi sınıfının mücadele pratiği sayesinde daha da geliştirilebilmiştir.

Yöntem sorunu

Marx'ın kapitalist toplumun analizinde uyguladığı *yöntem sorunu* başlı başına büyük önem taşıyan bir konudur ve bu nedenle yıllar içinde çeşitli Marksist yazarlarca üzerinde durulmuştur. Fakat bu konuda başvurulması gereken en sağlıklı kaynak, bizzat Marksizmin kurucularının eserlerinde yer alan değinmelerdir. Bu bağlamda ilk önemli örnek, Marx'ın, Proudhon'un "Sefaletin Felsefesi" kitabını eleştirdiği *Felsefenin Sefaleti* adlı çalışmasıdır.

Marx'ın bu kitabına yazdığı 1884 tarihli önsözde Engels, bu eserin 1846-47 kışında, Marx yeni tarih ve ekonomi görüşünün esas özelliklerini duruluğa kavuşturduğu zaman meydana getirildiğini belirtir. Marx bu önemli çalışması içinde, bilimsel temellerden uzaklaşan ve yavanlaşan burjuva iktisadın yöntemini eleştirir. Bu yöntemin metafizikten ibaret olduğunu Proudhon örneğini ele alarak gözler önüne serer. Genelde iktisatçılar burjuva üretim ilişkilerini, işbölümünü, krediyi, parayı vb. sabit ve değişmez, ölümsüz kategoriler olarak açıklamaya çalışmışlardır. Oysa ekonomik kategoriler birer soyutlama ürünüdür, toplumsal üretim ilişkilerinin teorik ifadeleridirler. Asıl önemli olan binbir çelişki ve karşılıklı etkileşim içinde yaşayan canlı

gerçeklerdir.

Proudhon bu ilişkileri katı ilkeler, kategoriler ve soyut düşünceler olarak ele almış ve bunları kendince bir düzene koyarak sözde bilimsel bir iktisat çalışması olarak sunmuştur. Böylece Hegel'in din, hukuk vs. için yaptığını Proudhon iktisat için yapmaya çalışmıştır. Marx'ın deyişiyle, sentez olmak isterken bileşik bir hatadan ibaret kalan Proudhon, gerçeklere metafizik yöntemle yaklaşan burjuva iktisatçılara önemli bir örnektir. Burjuva iktisatçıların bilim dışı yaklaşımlarının aksine, tarih içinde ekonomik yaşamı hep aynı tarzda belirleyen katı, değişmez, soyut yasalar yoktur. Aslında, farklı tarihsel dönemlerin farklı üretim tarzları ve her birine özgü farklı ekonomik işleyiş yasaları mevcuttur.

Gerçek yaşamdaki canlı ilişkiler kavranacak yerde, metafizik yöntemde "mutlak aklın" ürünü olduğu iddia edilen birtakım kategoriler icat edilir ve sonra da bunların hayatı belirlemesi beklenir. Metafizikçiler gerçek olgulardan ne kadar uzaklaşırlarsa, şey'lerin o kadar özüne indikleri yanılsaması içindedirler. Böylece, bilimsel yöntemle bir ilgisi olmayan genellemeler yapar, yaşamı ve gelişmeyi açıklamayan mantık kategorileri icat ederler. Bilimsel yöntem ise gerçekliği canlı hareketi içinde kavramaya çalışır ve hareketin bizzat yaşamda var olan çelişkilerden kaynaklandığı bilgisine dayanır. Diyalektik materyalist düşünce, toplumsal olguları *kavramların diyalektiğinin* ürettiği anlamına gelecek her türlü bilim dışı yaklaşımla hesaplaşmıştır. Aslında kavram üretimi, *gerçekliğin diyalektiğine*, dış dünyanın kavranması çabasına tâbi olmalıdır.

Marx'ın ortaya koyduğu diyalektik yöntem, Hegelci yöntemden yalnızca farklı olmayıp onun tamamen karşıtıdır. Hegel'e göre düşünme süreci gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarıdır; gerçek dünya düşüncenin yalnızca dışsal ve görüngüsel biçimidir. Oysa Marksist diyalektik, *düşüncenin* maddi dünyanın insan aklında yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey olmadığını açıklar. Kuşkusuz Hegel, diyalektiğin genel işleyiş biçimini ilk kez ortaya koyan büyük bir düşünürdür. Ama onun diyalektiği mistik bir kabuğa sarmalanmıştır ve baş aşağı durmaktadır. Diyalektiği ayakları üzerine oturtan ve böylece ona gereken bilimsel içeriği kazandıran Marx olmuştur. Bilimsel diyalektik her toplumsal biçimi de tarihin içindeki hareketliliğiyle kavrar ve bu yüzden toplumsal formların geçici niteliğini hesaba katar. Diyalektik düşünce değişmezliğe, durağanlığa izin vermez, eleştirici ve

devrimcidir.

İnsanların üretim faaliyeti esnasında yalnızca üretim faktörleriyle değil, birbirleriyle de çok yönlü ilişkiler içine girdikleri açıktır. Ne var ki Proudhon gibiler bu üretim ilişkilerinin bizzat o insanlar tarafından üretildiğini anlamak istememişlerdir. Genelde burjuva iktisatçılar üretim ilişkilerini birtakım mantık kategorilerine, bu kategorilerin ifadesi olan kavramlara indirgeme çabası içinde olmuşlardır. Oysa üretim ilişkileri cansız bir mantık kategorisi değildir, yaşayan ve zamanla değişen toplumsal ilişkilerdir. Aslında insanlar yeni üretici güçler edinirlerken kendi üretim tarzlarını da değiştirirler ve bunu yaparlarken verili toplumsal ilişkilerini de değişikliğe uğratırlar.

Marx'ın bu gerçekleri vurgularken değindiği üzere, elle işletilen değirmen size derebeyli toplumu verirken; buharla işleyen değirmen size sanayici kapitalistli toplumu verir. Marx'ın gençlik dönemine ait olmasına karşın, *Felsefenin Sefaleti* tarihsel materyalizmin temellerinin inşa edildiği ve gerçekliğin kavranması için gereken bilimsel yöntem uygulamasının örneklendiği satırlarla yüklüdür. Tarihsel ve diyalektik materyalizm sayesinde, insan toplumlarının değişen üretim ve yaşam tarzlarının sırlarını ve toplumsal değişimin yasalarını öğreniriz. Şöyle ki, üretici güçlerin içinde devamlı bir gelişip büyüme hareketi, toplumsal ilişkilerde devamlı bir yıkılıp yok olma hareketi, düşüncelerde devamlı bir doğuş ve teşekkül hareketi mevcuttur ve değişmeyen tek şey ise bizzat hareketin kendisidir. İnsan toplulukları toplumsal ilişkilerini verili maddi üretkenlik düzeyine göre kurarlarken, bu toplumsal ilişkilerine denk düşen ilkeler, düşünceler ve kategoriler de üretirler. O nedenle bu ilke, düşünce ve kategoriler ölümsüz değildirler, ifadesi oldukları toplumsal ilişkiler gibi tarihsel açıdan geçici ve ölümlüdürler.

Marx'ın çeşitli örnekler temelinde belirttiği gibi, şayet Hegel büyük bir diyalektik ustasıysa, Proudhon gibiler onun çok kötü birer kopyasıdırlar. Proudhon, Hegel'in diyalektiğini ekonomi politiğe uygulama adına onu kendi düzeyine düşürmüştür. Ekonomik kategorileri, tipik bir küçük-burjuvanın kavrayışında olduğu şekilde birbirinden kopuk "iyi" ve "kötü" yanlara indirgemiştir. Bunun doğal bir uzantısı olarak Proudhon ve onun gibilerin kapitalizm karşıtlığı da, bu düzenin yalnızca bazı "kötü" yanlarının tasfiye edilmesi talebinden ibarettir. Kapitalizm yerinde duracak, ama örneğin tekellerin kötü yanını vergilerden oluşan iyi yan tedavi edecektir! Böylece geçmişte Proudhon ve günümüzde ise onun benzeri iktisatçılar, aslında

kapitalizme radikal biçimde karşı çıkamayan ama biraz da ondan şikâyet eden kendi ruh hallerini sergilemiş olmaktadırlar.

Gerçek şudur ki, çelişik iki yan aynı bütünlük içinde var olurlar ve zaten diyalektik hareketi meydana getiren de bu durumdur. O nedenle, kötü yanı tasfiye ederek bir bütünlüğü korumak mümkün değildir. Aslında bir sentezin çelişik yönlerinden birini ortadan kaldırmak demek, diyalektik hareketi kısadevreye uğratmak demektir, dolayısıyla bütünlüğü parçalamak anlamına gelir. Örneğin, kapitalist zenginliğin üretildiği ilişkiler içinde aynı zamanda derinleşen bir yoksulluk da üretilir. Kapitalizm aynı bütünlüğün içinde bir uçta giderek semiren bir burjuvazi yaratırken, diğer uçta ise sömürülen ve baskı altına alınan fakat aynı zamanda da büyüyen bir işçi sınıfı yaratır. Sonuç olarak, günümüzde kimi burjuva ideologların da ileri sürdükleri gibi, kapitalizmin kötücül sonuçlarını ortadan kaldırarak "iyi" bir burjuvazi, "iyi" bir kapitalizm yaratmak düşüncesi yalnızca safsatadan ibarettir. Çelişkileri içinde yol alan kapitalizm ıslah edilemez, ancak bu çelişkilerin ürünlerinden biri olan büyüyen işçi sınıfı tarafından ortadan kaldırılabilir.

Burjuva iktisatçıların metafizik yöntemi kapitalizmi ebedi bir üretim tarzı kabul eder. Sözde bir iktisat bilimi, birtakım değişmez kategorilerin, ideolojik tarih yazımının üzerine oturtulur. Burjuva iktisatçılar bunu yapmakla, koskoca bir insanlık tarihini de iç etmektedirler. Çünkü toplumsal olgulara metafizik yaklaşım, tarihi, kuşaklar boyu onu üretip yaratan ve değiştiren insan toplumlarının tarihi olmaktan da çıkartır. Böylece tarih, üniversitelerde kürsü sahibi "bilimci"lerin "yüksek" akıllarının ürünü olan bir tarih yazımına, birtakım doktrinlere indirgenir. Oysa bilim insanlığın tarihi hareketinin ürünüdür. Bilim, ancak kendisini doğuran tarihî hareketle bilinçli olarak birleştiği ölçüde doktriner olmaktan çıkabilir ve devrimci nitelik kazanabilir.

Hatırlanacak olursa, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğa bilimleri alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Tarih ve felsefeye yanlış yaklaşım devam etse bile, bu ilerlemelerin bir sonucu olarak hiç değilse doğa bilimleri alanında bilimsel bir araştırma yöntemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu yöntem, bir bütünlüğün tekil parçalarına bölünmesi, çeşitli doğal süreç ve nesnelerin belirli sınıflara ayrılması, organik cisimlerin içyapılarının anatomik yönlerinin çeşitliliği içinde irdelenmesi gibi unsurları içerir. Fakat Engels'in *Anti-Dühring*'te belirttiği gibi, bu yöntemin de aksak yönleri vardır. Günümüzde bile akademik kuruluşlara egemen olan bu parçacı araştırma

yöntemi, doğal nesne ve süreçleri bütünlükleri içindeki genel bağıntılarından kopartılmış, somut yaşamdaki hareketliliklerinden soyutlanmış, tek başlarına ve durağan ögeler olarak ele alma ve öylece kavrama alışkanlığına yol açmıştır. Diğer yandan, bu yaklaşım Bacon ve Locke gibi ünlü felsefeciler tarafından doğa bilimleri alanından felsefe alanına taşınmış ve düşünce dünyasına egemen olan "akılcı" bir darkafalılığı, metafizik düşünce biçimini yerleştirmiştir.

Bir metafizikçi, yaşamın ve olguların içinde var olan çelişkiyi kavramaktan kaçınır. Onun için yaşamın canlı, hareketli ve değişken akışının dışında kendi fanusu içinde yarattığı bir "akılcılık", bir "kesinlik" gereklidir. O yüzden metafizikçi için bir şey ya vardır ya da yoktur, bir şey aynı zamanda hem kendisi hem de bir başkası olamaz. Metafizik yaklaşımda olumlu ile olumsuz yönler birbirlerini mutlak olarak dışlarlar, neden ve sonuç kaskatı bir biçimde birbirlerine karşı gelirler. Fakat buna rağmen bu düşünce biçimi ilk bakışta insanlara çok da mantıklı görünür, çünkü bu düşünce biçimi yıllardır hükmünü sürdüren bir sağduyu gibi topluma nüfuz etmiştir.

Oysa yaşam, nesneler, olgular ve süreçler dikkatle incelendiğinde, olumlu ve olumsuz gibi görünen karşıt kutupların çelişkileri içinde bir bütünlük oluşturdukları, keza neden ve sonucun sürekli yer değiştirebildiği kavranacaktır. Diyalektik yöntem bu bilimsel kavrayış üzerinde yükselir ve nesneleri, süreçleri içerdikleri karşıtlıkların zincirleme hareketliliği, doğuşları ve sona erişleri temelinde ele alıp kavrar. Açıktır ki, ele alınan nesne, olgu ve süreçlere yaklaşımı taban tabana zıt olan metafizik ve diyalektik yöntemin o nesne, olgu ve süreçleri kavrayışı ve buradan türeyen kavram anlayışı da tamamen farklı olacaktır. Diyalektik yöntem, gerçekliğe daha da yaklaşma çabası ve kapasitesiyle bilimsel kuşku temelinden hareket eder. Her şeyin değişebileceği bilinciyle görece açıklama ve kavramlar ortaya koyar. Metafizik yöntem ise, gerçeklikten büsbütün uzaklaşan bir "kesin bilme" eğilimi içinde dondurulmuş açıklama ve kavramlar icat eder.

Engels'in *Anti-Dühring*'te eleştirdiği profesör Dühring'in yaklaşımlarında çarpıcı biçimde somutlanan metafizik yöntem, bir nesnenin özelliklerini bizzat nesnenin bilimsel tarzda incelenmesinden hareketle kavramaya yanaşmaz. Bunun yerine, sözde incelemeye tâbi tutulan nesnenin özelliklerini, onun oturtulduğu kategoriler ve kavramlar grubundan tümdengelim yoluyla çıkarsamaya çalışır. Bu kaşarlanmış ve bilim adına üniversite kürsülerine

yerleşmiş yöntemde ideolojiyi belirleyen yaşam değildir, yaşamı belirleyen ideolojidir. O nedenle *ideolojik yöntem* olarak da adlandırılan bu yöntemde kavram nesneyi değil, sanki nesne kavramı kendine örnek almalıdır!

Diyalektik yöntem

Her alanda doğru bir kavrayışa ulaşabilmek için gerçekten de birincil derecede önemli olan sorun yöntem sorunudur. O nedenle, burjuva iktisadın eleştirisi kapsamında çalışmalarını yoğunlaştıran Marx'ın öncelikle üzerinde durduğu konu da yöntem sorunu olmuştur. Nitekim onun 1857 yılında kaleme aldığı ve sağlığında yayınlanmayan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş* adlı yazısının bir bölümü tamamen bu soruna ayrılmıştır. Marx'ın bu çalışmalar bağlamında açıklığa kavuşturduğu üzere, burjuva iktisadın sosyal ilişkileri ve sistemleri inceleme yöntemi hatalıdır. Bu hatalı yöntemde, örneğin bir ülkenin ekonomi politiği gibi bir gerçekliğin incelenmesine onun somut görünümlerinden biriyle (örneğin nüfus olgusu) başlanır ve buradan hareketle sonuca varmanın doğru olduğu sanılır. Böylece gerçekliğin derinlerine nüfuz ederek sırlarını çözmek yerine, onun ancak kaos halindeki bir görüntüsü elde edilmiş olunur. Çünkü diyelim nüfus olgusu, onu oluşturan sınıflar hesaba katılmadığında gerçek durumu ve toplumsal ilişkileri yansıtmayan statik bir kavramdan ibarettir.

Oysa doğru yöntem, somuttan soyuta ve soyuttan somuta ilerleyerek gerçekliği kavramaya çalışan bilimsel düşünce sürecinin bütünlüğünü içerir. İnceleme süreci, önce somut gerçeklikten alınan ayrıntıların (soyutlamaların) incelenmesiyle ilerler. Sonra bu soyutlamalar neticesinde kavranan detayların birleştirilmesiyle, somut gerçekliğe bir üst düzeyde kavranmış şekilde varılır. Ancak bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle *somut* ve *soyut* kavramları hakkında doğru bir anlayışa sahip olmak gerekir. Türkçede yanlış bir kavrayıştan hareketle zihinlere yerleştirilenin tam tersine, soyut kavramı aslında çok katmanlı bir bütünlükten soyularak elde edilmiş bir tabaka, bir parça anlamına gelir. Somut kavramı ise, bir noktada birikmiş katmanların tümünü, bütünlüğü anlatır. Marx'ın deyişiyle, *somut* çok sayıda belirlemelerin sentezi olduğu için, bu yüzden de çeşitli ögelerin birliğini temsil ettiği için somuttur. İşte, düşüncenin dışında var olan dış dünya yani *somut* aslında gerçek hareket noktasıdır.

Bilimsel bir analiz yürütürken, incelenmek istenen gerçek olgunun

başlangıçta zihinde her an yaklaşık bir tasavvuru hazır tutulmalıdır. Bu anlamda gerçekliğin ta kendisi olan somut, yaklaşık olarak kavranmış bir şekilde de olsa aslında başlangıç noktasıdır. Ne var ki insan düşüncesi, daha önce belirli düzeyde kavranmış olan bu somuta da ancak belirli soyutlamalar yoluyla varabilmiştir. O nedenle *somut*, düşünce sürecinin hareket noktası olarak değil de sonucu olarak, neticede ulaşılan bir sentez olarak görünür. Marx'ın açıklığa kavuşturduğu bilimsel yöntemde, tasavvurdaki somut bir olgudan (örneğin sermaye) ayırt edilen soyutlamalar yoluyla (örneğin para ve metaın ayrı ayrı tahlili) ilerlenir. Böylece o somut (örneğimizde sermaye), düşüncede gerçekliğe daha yakın biçimde bir üst basamakta yeniden üretilir. Daha basitten daha karmaşığa yükselen bu düşünce sürecinin seyri, bu ölçüde gerçek tarihsel sürece tekabül eder. Metafizik yöntem gerçekliğin bütünlüğünü yetersiz ve soyut bir belirlemeye indirgerken, diyalektik yöntem *soyutlamaları* daha üst düzeyde kavranmış gerçekliğe yani somuta varabilmek için bir düşünce yöntemi olarak kullanır.

Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi (bkz. E. Çağlı, *Diyalektik Materyalizm Üzerine*), diyalektik yöntem, *tümdengelim* (bütünden parçaya, genelden özele, somuttan soyuta) ve *tümevarım* (parçadan bütüne, özelden genele, soyuttan somuta) süreçlerini bütünsel bir inceleme, muhakeme ve sonuçlandırma sürecinin bileşenleri olarak kullanır. Tümdengelim sürecinde bütünden parçalar ayrıştırılır, bir başka deyişle somutun genelinden bazı özel yönler çekilip çıkartılır, soyutlanır. Böylece incelemeye tâbi tutulan varlık ya da olgu analiz edilir, parçalar hakkında tek tek ayrıntılı bilgi toplanır. Bu sayede bütünün parçaları hakkında, önceki evreye oranla çok daha fazla detaylı bilgi elde edilir. Fakat şimdi de parçalara ilişkin bu bilgileri bir araya getirmemiz, yani bütünleştirmemiz gerekir. İşte bu tümevarım sürecidir ve düşüncemiz bu kez soyuttan somuta ilerler. Bilimsel inceleme ve bilimsel sonuçlara varma sürecindeki bütün bu faaliyetlerin anlamı, analizin sentezle, tümdengelim yönteminin tümevarım yöntemiyle birleştirilmesidir ve zaten diyalektik yöntemin özü de budur.

Diyalektik yöntemin açıklığa kavuşturduğu üzere, doğada ya da sosyal yaşamda daha alt bir biçimi ancak daha yüksek biçimi kavradığımızda daha derinlemesine anlayabiliriz. Konuya anatomiden bir örnek vermek gerekirse, evrim halkalarında daha alt basamaklarda yer alan maymunun anatomisini anlamak, ancak insanın anatomisini anlamak sayesinde mümkün olabilmiştir.

Genelde ifade edecek olursak, bir türün daha alt evrim basamaklarında aslında daha yüksek biçimleri müjdeleyen işaretleri, ancak o yüksek biçimi tanıdıktan sonra kavrayabiliriz. Benzer şekilde, burjuva toplumu da insanlık tarihinin ilerleyişi içinde üretimin en gelişmiş ve en çok çeşitlilik arz eden örgütlenme biçimi olmuştur.

O nedenle, burjuva toplumda egemen olan ilişkileri kavramamız, ondan önce gelen eski toplum biçimlerinin yapıları ve üretim ilişkileri hakkında bilimsel bir fikir edinmemizi olanaklı kılmıştır. Örnekse, kapitalist ekonominin sırlarının çözülmesi bize antikçağdaki iktisadi düzenin kavranabilmesi için bazı ipuçları vermiştir. Diyelim kapitalist toprak rantını bilmeden, Osmanlı'da köylülerden toprak ürünleri için alınan vergiyi (aşar) anlamak pek mümkün değildir. Kuşkusuz bunlar farklı tarihsel dönemlere ya da düzenlere ait farklı kategorilerdir. Ama gelişmiş ve kıyafet değiştirmiş olan yüksek formda eskinin izlerini bulabilir ve *karşılaştırmalı yöntem* sayesinde tarihsel gelişmenin nasıl seyrettiğini anlayabiliriz.

Yukarda sıralananlardan, yönteme dair bir başka önemli husus da açıklığa kavuşur. Farklı toplumsal düzenlerin özelliklerini kavrayabilmek için, ilkel biçimlerden yüksek biçimlere ilerleyen bir tarihsel sıralanış temelinde inceleme yapmak doğru bir yöntem değildir. Marx bu hususu toprak mülkiyetinden hareketle çarpıcı şekilde örnekler. Şöyle ki, toprak mülkiyetinin egemen olduğu bütün toplum biçimlerinde doğa ile ilişki çok önemlidir ve bir önceliğe sahiptir. Sermayenin egemen olduğu toplumlarda ise üstün olan, tarihsel bir seyir içinde yaratılan toplumsal ögedir. Daha önceki toplumsal düzenlerde kilit sorun toprak mülkiyeti olduğu halde, burjuva toplumunda kilit sorun sermayedir ve sermaye burjuva toplumunun her şeye tahakküm eden iktisadi gücüdür. İktisadi kategorileri incelerken, önce gelişkin olandan işe başlamak ve sonra daha önceki halkaları incelemek ve nihayetinde de bunlar arasındaki karşılıklı ilişkileri kavramaya çalışmak doğru yöntemdir. O halde işe sermayeyi kavrama çabasıyla başlamak gerekir. Marx'ın vurguladığı gibi, sermayenin ne olduğunu bilmeden toprak rantını anlamak mümkün değildir, ama toprak rantı olmadan da sermaye anlaşılabilir.

Toplumsal düzenlerde daha yüksek bir basamaktan önce gelen basamaklar, sanki bunlar yüksek basamağın gelişimine ilerleyen aşamalarmış gibi algılanır. Düşünce sürecinde yer alan bu değerlendirme, tarihsel gelişme olarak kabul edilen gerçekliği oluşturur. Fakat kendini derinden kavramak

için eleştiri oklarını öncelikle kendine yöneltmeyen bir toplumsal düzen, daha önceki düzenleri de lâyıkıyla kavrayamaz. O nedenle Marx, burjuva ekonomi politiğinin ancak burjuva toplumunun özeleştirisine giriştiğinde, feodal, antik ve doğu toplumlarını anlayabildiğini belirtir. Örneğin eski Romalılarda da sanayi vardır ama kapitalizmde olduğu gibi egemen, bir başka deyişle emeğin sömürüsünün temel biçimi değildir, tersine antik toplumda sanayi tamamen tarıma bağlıdır. Keza sermayeyi salt para biçiminde algılamaz ve genel anlamıyla düşünürsek, Ortaçağda feodal dönemde de bir biçimde sermaye vardır. Ama bu sermaye, geleneksel mesleklerin alet edevatı biçimindedir ve de toprak mülkiyetine bağımlı nitelik taşır. Oysa burjuva toplumunda işler tamamen tersine döner. Tarım giderek sanayinin basit bir kolu haline gelir ve tamamen sermayenin egemenliği altına girer.

Marx, ilerleyen yıllar içinde kaleme aldığı çalışmalarıyla yöntem sorununa daha da açıklık getirecek ve bu konudaki bilimsel kavrayışı geliştirecektir. Bu bağlamda *Katkı*'da yöntem sorununda yer alan açılımlar büyük önem taşır. Nitekim Engels de bu önemli esere yazdığı iki bölümlük tanıtım yazısında (Ağustos 1859) yöntem sorununa değinir. Esasen bununla kastedilen, bilimin nasıl ele alınacağı sorunudur. Marx'ın el atıp aydınlatmaya başladığı döneme kadar, bilim adına aslında metafizik yöntem egemen olmuştur. Hegel diyalektiği de sakattır, çünkü salt fikirden hareket eden idealist bir öz taşımaktadır. Oysa bilim en inatçı gerçeklerden hareket etmek zorundadır. O nedenle Marx'ın yaptığı ilk iş, Hegel'in yöntemini kesin bir eleştiriye tâbi tutmak olmuştur. Bu sayede de Marx, tarihin materyalist tarzda kavranmasını mümkün kılan bilimsel yöntemi ortaya koyabilmiştir.

Marx'ın devasa *Kapital* çözümlemelerine kaynak teşkil eden *Grundrisse* çalışmasının ne denli önemli olduğu bilinir. Bu çalışma, Marx'ın pek çok karmaşık sorunu aydınlatırken uyguladığı yöntem konusunda özel olarak açıklayıcı bölümler içermez. Ama Marx *Grundrisse* yazımı esnasında, özelde kapitalist toplumun genelde ise sınıflı toplumların sırlarını ve çelişkilerini açığa çıkartırken, bilimsel yöntemin ne olduğunu ve nasıl uygulanacağını fiilen gözler önüne sermiştir. *Grundrisse*'den *Kapital*'lere uzanan çalışmanın ilerleyişi içinde, Marx adeta bir burgu gibi her ulaştığı katmandan daha da derine inmeye çalışan analiz yöntemini uygulamalı biçimde göstermiştir. *Grundrisse*, çok yönlü gerçekliğin bilimsel soyutlamalar yoluyla analize tâbi tutulması ve neticede yeniden yaşayan somuta ulaşılarak onun üst düzeyde

kavranması çabasının bizzat kendisini yansıtır. Kuşkusuz bu bilimsel ve zahmetli yolculuğa eşlik eden dil ve anlatım da haliyle biraz karışıktır. Fakat Marx'ın incelemelerini sonuçlandırdığı çalışmalarının sunulmaya başlandığı *Kapital* bölümlerinde ise, artık bilimsel yolculuğun *araştırma* faslı sona ermiş ve sıra *sunuş* faslına gelmiştir. O nedenle Marx, ulaşmış olduğu teorik açılımları *Kapital* yazımı safhasında daha rahat ve emin bir dille sıralayacaktır.

Bu farklılık, aslında yöntem sorununu aydınlatan bir başka önemli noktaya da işaret eder. Marx, sunuş yönteminin biçim yönünden araştırma yönteminden farklı olması gerektiğini belirtir. *Kapital* birinci cildin Almanca ikinci baskısına *Sonsöz*'de dediği gibi, araştırma yöntemi işlenecek malzemeyi ayrıntılarıyla ele almalı, onun gelişmesinin farklı biçimlerini tahlil etmeli, iç bağıntılarının esasını bulmalıdır. Araştırma safhasında, yüzeyde görünenlerle temelde yer alanlar arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmak esastır. Bu ilişkiler aşağı yukarı keşfedildikten sonra sunuşta ise artık ağırlık temele verilmelidir, temelin sırlarının ne olduğu ve yüzeyde görünenleri nasıl belirlediği üzerinde durulmalıdır. Örnekse Marx, *Grundrisse* çalışmaları boyunca önce yüzeyde görünen *meta ve parayı* çeşitli yönleriyle analizden geçirerek temelde yatana yani *sermayeye* inmiştir. Böylelikle Marx, gerek iktisadi kategorilerin soyut şekilde sınıflandırılmasına gerekse buradan türetilen kavramların tarih sırasıyla incelenmesine karşı olan kendi bilimsel yöntemini uygulama içinde örneklemiş olmaktadır.

Grundrisse'den *Kapital*'lere uzanan muazzam çalışmaları boyunca Marx bir yandan yöntem sorunundaki kavrayışı geliştirirken, diğer yandan ekonomi politik konusundaki çalışma planını da değişikliğe uğratmıştır. Böylece, *araştırma yöntemi* ile *sunum yöntemi* arasındaki farklılığı da bizzat örneklemiştir. Araştırma safhasında Marx'ın taslak notları defterleri doldurup taşar ve *Grundrisse*'deki çalışma planı da bu safhaya göre biçimlenir. Sıra çözümlenen gerçeklerin sunumuna geldiğinde ise, *Kapital*'lerin yazım planı değişir. *Kapital* ciltlerinin yazımı Marx tarafından, birincisi "Sermayenin Üretim Süreci", ikincisi "Sermayenin Dolaşım Süreci", üçüncüsü "Bir Bütün Olarak Sermaye" olmak üzere, artık temeli yansıtacak şekilde kaleme alınır. Bu uygulama sayesinde araştırma safhasıyla sunum safhası arasındaki farklılık da fiili biçimde ortaya çıkmış olur. Fakat ne yazık ki, daha bu muazzam çalışmaların baskıya yönelik yazımları sona ermeden Marx ölür ve *Kapital* ciltlerinin baskıya yönelik yazımının tamamlanması işi Marx'ın sadık yoldaşı

Engels'e kalır. Engels'in kendi ölümüne dek bu temelde yürüttüğü zahmetli çalışma, komünist yoldaşlık ilişkisinin en yüce örneklerinden biridir. Ve o nedenle de, bu eşsiz yoldaşlık örneği komünist mücadele tarihinde daima hak ettiği yeri alacaktır.

III

Marx ve Engels'in kapitalizmin eleştirisi temelinde yürüttükleri analizler, sosyalizmin bilimsel tarzda kavranabilmesi bakımından birer temel taşı niteliği taşırlar. Gerek Engels gerek Marx, gençlik dönemlerinden başlayarak felsefe çalışmalarının yanı sıra ekonomi politik konusundaki çalışmalarını da ilerletmeye koyulmuşlardır. Marx'ın giderek yoğunlaşacağı bu çalışmalar, Avrupa'da yükselen 1848 devrimci dalgasının yüklediği siyasi görevler nedeniyle bir süre kesintiye uğrar. Marx ve Engels'in birlikte üstlendikleri siyasal ve örgütsel mücadele, 1847 Haziranında Komünistler Birliği adlı örgütün Engels'in öncülüğünde kuruluşuyla ivme kazanır. Bu çabalar temelinde döşenmeye başlanan devrimci temeller, 1848 yılında yine Marx ve Engels'in ortak eseri olan ve işçi sınıfının devrimci mirası içinde kilit bir role sahip bulunan *Komünist Manifesto*'da daha gelişkin ve sağlam bir düzeye ulaşır. 1848'de Avrupa'yı bir uçtan diğer uca sarsan siyasal devrimler dönemine, Marx ve Engels'in birlikte ya da ayrı ayrı kaleme aldıkları pek çok makale ve çözümleme eşlik eder. Bunların ve ilerleyen zaman içinde buna eklenecek olan bu tür belgelerin tümü, günümüz siyasal ve örgütsel sorunlarının çözümüne eşsiz biçimde ışık tutan zengin bir kaynaktır.

Ekonomi politik

Engels *Anti-Dühring*'te, ekonomi politiğin insan toplumunda yaşam araçlarının üretim ve değişimini yöneten yasaların bilimi olduğunu belirtir. Ekonomi politik, 17. yüzyıl sonlarında gelişmeye başlamış ve İngiltere'nin kapitalizmde kaydettiği ilerlemenin de bir ürünü olarak 18. yüzyılda o topraklardan yükselen Adam Smith, David Ricardo gibi önde gelen düşünürlerin önemli eserleriyle yol almıştır. Ne var ki Marksizmin genelde Aydınlanma dönemi filozoflarına ve onların yöntemlerine yönelttiği eleştiriler, kapitalist topluma egemen olan iktisadi yasaları keşfetmeye çalışan

bu düşünürler için de geçerlidir. Onlar bu yasalara, bir kez bulunduğunda toplumların iktisadi yaşamına ilişkin her şeyi açıklayacak, değişmez ve ölümsüz öğretiler şeklinde yaklaşmışlardır.

Oysa bilindiği gibi, tarih boyunca çeşitli toplumlarda üretim tarzları değişikliğe uğramıştır. Buna bağlı olarak, üretim ilişkilerinden bölüşümün biçimine dek toplumsal yaşamı belirleyen pek çok temel faktör de değişmiştir. Hatırlanacağı üzere, çeşitli halk topluluklarının uygarlık tarihi öncesi, toprakta komünal (ortaklaşa) mülkiyetin hüküm sürdüğü köy topluluklarına, aşiret yaşamına dayanır. Bu toplumsal örgütlenme biçiminde, ürünlerin genelde eşitlik temelinde bölüşümü egemendir. Üretilen ürünlerin komünal topluluğun üyeleri arasında belirgin biçimde eşitsiz bölüşümü başladığında, bu değişim zaten komünal topluluğun dağılmaya başladığının da göstergesi olmuştur. Üretimin komün içi bölüşümünde farklılıkların ortaya çıkması, giderek bu topluluklar içinde sınıf farklılaşmasının doğmasını da getirmiştir. Böylece insan toplumu, sömürenlerle sömürülenler, bunun yansıması olarak egemen sınıfla egemenlik altına alınan sınıf şeklinde bir ayrışmaya uğramıştır. Bu noktadan sonra insanlık tarihi sınıflı toplumların tarihi olarak, çeşitli üretim tarzlarının doğuşuna, yükselişine, gerileyişine, çöküşüne ve yıkılışına sahne olmuştur.

Marksizm, tüm bu insanlık tarihi boyunca görülen farklı üretim tarzlarının farklı yasalarını keşfetmeye çalıştığı kadar, bunların karşılaştırılmasıyla kavranabilen bazı sonuçları da çıkarsamaya çalışmıştır. Örneğin Engels'in belirttiği üzere, bir üretim tarzı ne denli hareketli, gelişime ve evrime yatkınsa o üretim tarzının uzantısı olan bölüşüm ilişkileri de bu verili tarza o denli daha kısa bir tarihsel dönemde başkaldırmaya başlar. Tarihsel gelişme içinde bu yasayı kanıtlayacak en somut örnek, asya tipi üretim tarzının egemen olduğu eski Doğu toplumları ile kapitalist üretim tarzının karşılaştırılmasıdır. Eski Doğu toplumları başka coğrafyalarda gelişmeye başlayan kapitalizmin dışsal etkisi nedeniyle çözülmeden önce, varlıklarını aynı asya tipi üretim tarzı temelinde değişmeden asırlarca sürdürebilmişlerdir. Oysa birkaç yüzyıllık geçmişe sahip bulunan kapitalizm ve özellikle de büyük sanayi temelinde dünyaya egemen olan modern kapitalizm, çok kısa bir tarihsel dönem içinde sarsıcı bunalımlarla yüz yüze gelmiştir. Günümüzde ise kapitalist sistem, dünyanın tümünde kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkilerinin dayanılmaz hale gelen eşitsizliğinin yarattığı yıkıcı bir tarihsel sistem kriziyle boğuşmaktadır.

Ekonomi politik kapitalizmin gelişimine koşut olarak gelişen bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Marx'a gelinceye dek, iktisat bilimi adına ortaya konan her şey hemen tamamen kapitalist üretim biçiminin doğuşu ve gelişiminin incelenmesiyle sınırlı kalmıştır. Bu sınırlılığı içinde ekonomi politik en gelişmiş haliyle, üretim ve değişimin feodal biçimlerinden arta kalanların eleştirisiyle işe girişmiş ve bunların kapitalist biçimlerle değişmesi gereğine dikkat çekmiştir. Kapitalizmin eleştirisine giriştiği noktada ise ya ütopik düzeyde kalmış ya da kapitalizmin iyileştirilmesine yönelik reformcu veya ahlâkçı öğretiler ileri sürmüştür. Engels'in belirttiği gibi, burjuva ekonomisinin eleştirisini en son sınırına dek ilerletebilmek için üretim, değişim ve bölüşümün kapitalist biçimini bilmek yeterli değildir. Kapitalizm eleştirisini olması gereken ileri noktaya taşıyabilmek için, kapitalizmi önceleyen veya dünyanın farklı coğrafyalarında hüküm süren değişik üretim tarzlarını da hiç değilse ana çizgileri içinde irdelemek ve kapitalizmle karşılaştırmalı olarak değerlendirmek gerekir.

İşte bu gerekli ama o derecede de kapsamlı işin üstesinden gelebilen Marx olmuştur. İnsanlık tarihi içinde burjuva gelişimin öncesinde yer alan çeşitli üretim tarzlarının işleyişine ve bunlara egemen olan farklı iktisadi yasalara dair teorik bilgiler, Marx'ın çözümleme ve değerlendirmeleri sayesinde elde edilebilmişlerdir. Buradan hareketle belirtecek olursak, insanların üretim ve bölüşüm koşulları ülkeden ülkeye ve her ülkede de kuşaktan kuşağa değişmektedir. O nedenle bütün ülkeleri ve bütün tarihsel dönemleri kucaklayan bir ekonomi politik bilimi olamaz. Eğer bir bilim olarak ele alınacaksa, ekonomi politik ancak insanlık tarihi biliminin bir bileşeni olabilir. Fakat bu geniş çaplı bilimsel niteliğiyle ekonomi politik, kuşkusuz bildik burjuva iktisadından çok farklı bir şeyi anlatır.

Burjuva iktisat öğretileri anlamında ekonomi politik ise ancak kapitalist gelişimin başlangıç dönemlerinde görece bir bilimsel karaktere sahip olabilmiştir. Fakat bu niteliğiyle bile özel mülkiyet olgusunun sırlarını çözememiş, bir başka deyişle onu mahkûm edecek tarzda derinlere inememiştir. Özel mülkiyetin tarihsel kökenini, onun toplumsal yaşamda yarattığı sonuç ve sorunları ve burjuva ideolojisinin iddialarının aksine ölümsüz olmadığını ortaya koyan Marksizm olmuştur. Kapitalist toplumda üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, emekçinin durumuyla emeğin ürünleri arasında giderek büyüyen bir çelişkinin de yaratıcısıdır. İşçi ne

kadar çok zenginlik üretirse, kendisi o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta üretirse, kendi işgücü o kadar ucuz bir meta olur. Kapitalizmde nesnelerin dünyası zenginleştikçe, insanların dünyası sığlaşır ve yoksullaşır. Kapitalizm işçiyi kendi emek ürünü karşısında, sanki yabancı bir nesne karşısındaymış gibi yabancılaştırır.

Kapitalist toplumda sınıf mücadelesinin henüz su yüzüne çıkmadığı bir süre boyunca, burjuva iktisadı yine de bir bilim olarak kalabilmiştir. Örneğin İngiltere'de iktisat bilimi anlamında ekonomi politik, sınıf mücadelesinin henüz az geliştiği bir dönemde doğmuş ve Ricardo (1772-1823) bu bilimsel iktisadın son büyük temsilcisi olmuştur. Onunla birlikte burjuva iktisat bilimi de, zaten aşamayacağı sınırlara gelip dayanmıştır. Ondan sonra, artık Avrupa ülkelerinde burjuvazinin siyasal iktidarı ele geçirdiği koşullarda, burjuvazi ve proletarya arasındaki sınıf mücadelesinin hem teorik hem pratik düzeyde düzen için tehdit edici boyutlara tırmandığı yeni dönem başlar.

Marx bunu, *Kapital*'in birinci cildinin 1873 tarihli bir baskısına yazdığı sonsözde son derece açık biçimde ifade eder: "Bilimsel burjuva ekonomisinin ölüm çanı çalıyordu. Artık bundan sonra bu ya da şu teoremin doğru olup olmaması değil, ama sermayeye yararlı mı yoksa zararlı mı, gerekli mi yoksa gereksiz mi, siyasal bakımdan tehlikeli mi tehlikesiz mi olduğu söz konusuydu. Tarafsız incelemelerin yerini ücretli yarışmalar, gerçek bilimsel araştırmaların yerini kara vicdanlı ve şeytanca mazur gösterme eğilimleri almıştı." Marx'ın takiben vurguladığı üzere, hâlâ bilimsel bir değere sahip olduklarını öne sürenler ise sermayenin emrindeki ekonomi politik ile proletaryanın artık görmemezlikten gelinemeyen istekleri arasında uyum sağlama çabasına düştüler. Ve işte bu, "burjuva ekonomisinin iflasının ilanıydı".

Böylece burjuva iktisat öğretileri bir bilim olmaktan çıkmış ve burjuva ideologlar tarafından kılıktan kılığa sokulan bir politik iktisat, kapitalist ekonominin ideolojisi haline gelmiştir. O nedenle bu gerçeklikten hareketle Marksizm burjuva iktisadın bir bilim dalı olmayıp burjuvazinin ideolojisi olduğunu, politik iktisat olduğunu gözler önüne serer. Marx'ın kapitalist ekonomi üzerine tüm çözümlemeleri, bu *politik iktisadın* eleştirisidir. Bu politik iktisatta gerçeklik burjuva ideolojisinin hizmetinde ters yüz edilmiştir, ileri sürülen tahliller olanı değil sermaye sınıfının olmasını istediklerini gösterir. O yüzden Marx'ın politik iktisat eleştirisi sözde burjuva iktisat biliminin aldatıcı nesnelliğini ortaya koyar ve onun temel çelişkilerine dikkat

çeker.

Burjuva iktisat teorileri üretici emeği insanla ilişkisi içinde değil, yalnızca bir kazanç kaynağı olarak dikkate alır. Bu politik "iktisat bilimi", işçide ödeme yaptığı bir üretim faktöründen başka bir şey görmez ve işçinin yoksulluğu onu ilgilendirmez. Sermaye için işçi, işletmenin çalışması bakımından gereken zorunlu giderlerden biridir yalnızca. O nedenle burjuva iktisadı işsiz işçiyi de toplumun bir unsuru olarak değil, polisin, mahkemelerin konusu bir suçlu nesne ya da en iyi ihtimalle dinin merhametine terk edilmiş bir zavallı olarak görür. Kısacası, burjuva iktisadı sermaye açısından bir zenginlik bilimiyken, işçiler açısından bir yoksullaştırma bilimidir.

Politik iktisadın eleştirisi

Avrupa'da 1848 devrimlerinin yenilgiye uğramasının ardından Marx Almanya'dan sınır dışı edilir. 1849 yılı ortalarında İngiltere'ye yerleşir ve British Museum'da 1857 yılına kadar sürecek son derece kapsamlı bir araştırmaya girişir. Kapitalist ekonominin eleştirisi bağlamında yürüyen bu çalışma zaman içinde adeta derinlere inen kazılar gibi geliştikçe gelişir. Marx'ın deyişiyle, yaşamının en güzel 15 yılını kapsayan bu çalışmaların ürünü olan elyazmaları 1857 ve 1858 yılları boyunca nice defterleri doldurur. Almanca aslı itibarıyla 750 sayfalık asıl ve 230 sayfalık ekten oluşan bu muhteşem çalışmaya aslında Marx bir ad vermiş değildir. Ünlü defterler, Marx'a ait elyazmaları olarak Moskova'da Marx-Engels-Lenin Enstitüsünde yıllar boyunca saklanır ve ancak 1939 yılında Enstitü tarafından Moskova'da basılarak gün ışığına çıkartılır.

Marx'ın politik iktisadın eleştirisine dair akıl almaz derinlik ve hacimdeki analizlerini gözler önüne seren bu elyazmaları, Enstitünün editörleri tarafından Almancada "taslak" anlamına gelen *Grundrisse* adıyla adlandırılmış ve o adla basılmıştır. Marx'a ait bu kadar büyük önemdeki elyazmalarının baskısının gecikmesindeki temel etmen ise, bu çalışmada yer alan pek çok tarihsel analiz ve tespitten ciddi biçimde rahatsızlık duyan Stalinist bürokrasinin tutumudur. Bu hususu geçerken kısaca belirtmek gerekirse, Stalinist bürokrasiyi rahatsız eden en önemli yön, Marx'ın asya tipi üretim tarzına ilişkin çözümlemelerinin Stalinist rejimin temel özellikleriyle çağrıştıracağı benzerliklerdir. Bu benzerlikler, Stalinist bürokrasinin egemenliği altında SSCB'nin modern çağda yer alan bir despotik-bürokratik diktatörlüğe

dönüştüğünü, egemen bürokrasinin devletlû bir sınıf oluşturduğunu ve eski asyatik toplumlarda görüldüğü üzere devlet mülkiyetine dayanan tipte bir sömürülü toplumun ortaya çıktığını anlatmaktadır. Stalinist bürokrasi aynı nedenle, Kapital ciltlerinin basımı sırasında da bu gerçekleri çağrıştıran bazı kısımlarda tahrifata başvuracaktır.

Grundrisse (Taslak) adıyla basılıp tanınan elyazmaları aslında Marx'ın deyişiyle "Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma"dır. Bu elyazmaları, burjuva iktisadın eleştirisi ve kapitalist üretim tarzının analizi kapsamında gerek Marx'ın sağlığında gerekse onun ölümünden sonra basılacak pek çok esere kaynak teşkil etmiştir. Bu bağlamda anılması gereken bir ilk ürün, Marx'ın sağlığında yayınlamayı düşünmediği ve bu yüzden bir ad da vermediği ve daha sonra *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş* adıyla yayınlanan 1857 tarihli yazıdır. Bunu 1859 yılında basılan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı kitap ve daha sonra da *Kapital* ciltleri takip eder. Bu arada, *Grundrisse*'nin içinde 40 sayfalık yer tutan ve *Formen* diye basılıp tanınan, asıl olarak da Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimlerini (Sermaye İlişkisinin ya da İlkel Birikimin Oluşumu Öncesi Süreci) açıklayan son derece önemli ve ünlü bölümü ayrıca belirtmek gerekir.

Marx'ın 1857 iktisadi bunalımının ortasında hummalı biçimde yürüttüğü yazım faaliyeti *Grundrisse* diye bildiğimiz not defterlerini doldurduktan sonra, araya maddi sorunlar ve sağlık problemleri gibi bazı kesintiler girer. Fakat neticede *Taslak* elyazmalarının oluşumunu sağlayan zahmetli yılları takiben Marx, bu kez de 25 yıl sürecek muazzam bir çalışmaya girişir ve *Kapital* ciltlerini yazmaya koyulur. Böylece bir bakıma, yaşamının geri kalan kısmını da adeta *Grundrisse*'yi olgunlaştırıp *tamamlama* çabasına adayacaktır. Marx bu temelde altı bin sayfayı aşkın yazı yazmış, yayınlamaya karar verdiği kısımlardan vazgeçerek yeniden başa dönmüş ve böylece aynı bölümleri defalarca yazmaya girişmiştir. Ne yazık ki ölüm Marx'ın kapısını 1883 yılında, onca ter döktüğü *Kapital* ciltlerini tamamlayamadan çalar. Marx'ın sağlığında yayınlanan 1867 tarihli birinci cilt haricinde tüm taslak notları ve elyazmaları ise, onun vefakâr ve fedakâr yoldaşı Engels'in çalışma masasında yerlerini alırlar.

Marx'ın elyazmaları Engels'in sebatlı çalışmasıyla yeniden can ve biçim bulmuş ve bu sayede *Kapital*'in ikinci cildi 1885 yılında, üçüncü cildiyse 1894 yılında basılıp gün yüzüne çıkmıştır. Ölümünden kısa süre önce üçüncü

cilde bazı ekleri hazırlayan Engels, daha 1884 yılında Kautsky ve Bernstein'a yazdığı mektuplarda ve 1885 yılındaki bir yazısında ise, Marx'ın defterlerinde "Artı-Değer Teorileri" başlığıyla yer alan kısmı *Kapital*'in dördüncü cildi olarak yayınlamayı düşündüğünü ve bu metnin büyük ölçüde yayına hazır olduğunu belirtmiştir. Fakat bu tarihsel çalışma bu kez de Engels'in ölümüyle kesintiye uğramış ve elyazmalarının *Kapital* çalışmasının dördüncü bölümü olarak tasarlanan bir bölümü, *Artı-Değer Teorileri* adıyla Kautsky tarafından son biçimi verilerek 1910 yılında basılmıştır. Marx'ın elyazmalarından üretilmiş olan bu muazzam diziye bir de 1933 yılında Moskova'da hazırlanarak *Kapital*'in birinci cildine ek olarak basılan *Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları* adlı çalışmayı ekleyebiliriz.

Politik iktisadın eleştirisi bağlamında önde gelen çalışmalar Marx'a ait olsa da, aslında Engels'in Marx'ın tarihsel materyalizm ve kapitalist toplumun analizi bağlamında derinleştirdiği görüşlerine ışık tutan erken bir çalışması mevcuttur. Engels'in 1843 yılında kaleme aldığı *Bir Ekonomi Politik Eleştiri Denemesi* adlı makalesine değinen Marx, bu çalışmanın, kendi görüşlerini geliştirmesi bakımından belirleyici bir etki yarattığını söyler ve kapitalizmin temel iki kategorisi olan emek ve sermaye konusunda Engels'in başlattığı analizi daha da geliştirmeye koyulur. Nitekim 1847 yılında Brüksel'de Alman İşçileri Birliği'nde verdiği ders notlarından derlenen *Ücretli Emek ve Sermaye* adlı kitabında yer alan satırlar, Marx'ın daha o zamandan itibaren artı-değer teorisine ilişkin görüşlerini geliştirmeye koyulduğunu gözler önüne serer.

Marx'ın *Giriş* yazısını kaleme aldığı 1857 yılı, onun Engels'le yazışmalarından anlaşıldığı üzere her ikisinin de yaklaşan büyük ekonomik krize vurgu yaptıkları çalkantılı bir yıldır. Engels'e mektubunda (8 Aralık 1857), iktisadi incelemelerinin ürünü olan analizlerini tamamlamak için, tufan kopmadan hiç değilse genel çizgilerini aydınlığa kavuşturmak amacıyla her gece sabahlara kadar deliler gibi çalıştığından söz eder Marx. Onun *Giriş* yazısından başlayarak yıllar içinde ortaya koyduğu çözümlemeler, bu deliler gibi çalışmanın derinliği ve kapsamı hakkında fikir vermektedir. Daha *Giriş* yazısında burjuva iktisatçıların gerçeklikleri çarpıttıkları temel noktaları büyük bir başarıyla gözler önüne sermeye koyulmuştur Marx.

Burjuva iktisatçılar üretimi bölüşümle diyalektik bir bütünlük içinde ele almazlar. Üretim olgusuna adeta tarih dışı ve sonsuza kadar geçerli olacak doğa yasaları benzeri bir nitelik atfederler. Böylece onlar, asıl olarak

hizmetinde bulundukları kapitalizmi ebedi bir gerçeklik diye sunarlar. Burjuva yasalarının, insan toplumunun değişmez doğal yasaları olduğu fikrini kuşaklar boyu empoze etmeye çalışırlar. Keza bölüşüm söz konusu olduğunda da, burjuva iktisatçıları ilgilendiren temel husus toplumsal gerçekliklerin açıklığa kavuşturulması değildir. Onların derdi, özel mülkiyetin değişmezliğini savunmak ve bu mülkiyetin güvenlik altına alınmasını sağlamaktır. İşte bu nedenle, burjuva iktisadı bir bilim dalı olmaktan çok bir siyasi savunudur.

Kapitalizm savunucusu bu politik iktisat çatısı altında çeşitli öğretiler ileri sürülmüş, fakat üretim, bölüşüm, değişim, tüketim gibi iktisadi kategoriler daima diyalektik birlikten yoksun, birbirinden kopuk unsurlar şeklinde ele alınmıştır. Oysa bu yaklaşım bütünüyle yanlış ve tarih dışıdır. Çünkü üretim sürecinde yatan temel sırları çözmeden, bölüşüme ve değişime, tüketime hükmeden yasaları anlamak mümkün değildir. Üretimde toplumun üyeleri, doğanın ve giderek gelişen tekniklerin sunduğu hammaddeleri insan ihtiyaçlarına uygun şekilde dönüştürür ve biçimlendirirler. Bölüşüm, bireylerin bu ürünlerin bölüşülmesine hangi ölçüde katıldığını belirler. Değişim ise bireye, bölüşümde payına düşen hisseye karşılık elde etmek istediği ürünleri (metaları) sağlar. Ve nihayet tüketimde ise ürünler bireylerin ihtiyaçlarını giderecek ve bireysel mülk edinmeyi sağlayacak metalar olarak hizmet görürler. Tüm bu momentlerin bileşkesi olan süreçte üretim bir hareket noktası olarak görünürken, tüketim ise bitiş noktası olarak belirmektedir. Bölüşüm ve değişim ise bu iki moment arasındaki orta süreç olarak görünür.

Marx'ın analizi, burjuva iktisatçıların bir kısmının sosyal adalet adına diğer bir kısmına yönelttiği eleştirilerin kofluğunu ve yavanlığını da gözler önüne sermiştir. Böylesi "sosyal adaletçiler", kapitalizmi sona erdirmek ve böylece gerçek yaşamdaki ilişkileri değiştirmek yerine, sınıflar arasında yalnızca laf düzeyinde kalan sözde bir denge savunusu içindedirler. Uzun bir dönem boyunca Avrupa ülkelerinden hareketle yayılmaya çalışılan "sosyal devlet" masalı da bu yaklaşımın bir uzantısıdır ve kapitalist üretim ilişkilerini ebedi bir gerçeklik olarak ele alıp, toplumsal yaşamdaki eşitsizlik ve adaletsizliğin bölüşüm alanında yapılacak birtakım reformlarla ortadan kaldırılacağını savunan görüşlere çarpıcı bir örnek oluşturur. Bu tür görüşler, kapitalist bölüşümün aslında kapitalist üretimin türevi olduğu gerçeğini gözlerden gizlemeye çalışır. Oysa bölüşüm ilişkileri ve bölüşüm tarzları, aslında verili

üretim ilişkilerinin yalnızca görünen diğer yüzünden ibarettir. Örnekse, üretim sürecine ücretli emek biçiminde katılan bir birey, bu üretimin sonucunda bölüşümden de ancak ücreti kadar bir pay alabilir. Kısacası, bölüşümün yapısı tamamen üretimin yapısı tarafından belirlenir.

Toplumsal yaşama egemen olan pek çok unsur arasında diyalektik bir ilişki vardır. Örneğin insan toplumunda işbölümü olmadan değişim denen şey olmaz ve değişimin yoğunluğunu ve tarzını ise üretimin gelişmesi ve yapısı belirler. Özetle, diyalektik bir bütünü oluşturan ögeleri keyfi biçimde bu bütünlükten kopartmak ve böylece içlerinden yalnızca bir veya bir kaçını değişikliğe uğratmak mümkün değildir. O nedenle, kapitalist üretim ilişkilerini aynen muhafaza edip kapitalist bölüşüm ilişkilerini daha adaletli kılma iddiası koca bir palavradan ibarettir. Üretim, bölüşüm, değişim ve tüketim kuşkusuz ayrı ayrı farklı içeriklere sahiptirler, fakat bunların hepsi neticede tek bir iktisadi bütünün ögeleridirler. Bir başka deyişle, bunlar aynı bütünlüğün içindeki farklı momentlerdir, iktisadi gerçekliğin farklı yönleridir.

Marx eşsiz bir çalışmayla, toplumsal olguların ve süreçlerin incelenmesinde doğru yöntemin ne olması gerektiğini açıklığa kavuşturmuştur. Bu yöntemi kapitalist ekonominin analizine en doğru tarzda uygulamak için çaba sarf etmiştir. Onun, kapitalist toplumun kavranabilmesinin hareket noktasını oluşturan çetin bir soruna açıklık getirebilmesi de bu sayede mümkün olmuştur. Bu sorun, yıllardır buna kafa yoran burjuva iktisatçıların bir türlü tatmin edici şekilde açıklayamadığı emek-değer ilişkisidir. Hatırlanacağı üzere, kapitalist toplumdaki gelişmiş şekliyle *meta* karşımıza ikili bir görünümle çıkar: kullanım-değeri ve değişim-değeri.

Tüm metaların ikili bir karakteri vardır, bir yandan bir toplumsal ihtiyacı giderirler yani bir kullanım-değerine sahiptirler; diğer yandan birbirleriyle değişildikleri için metadırlar ve bu yönleriyle de bir değişim-değeri taşırlar. Engels'in dediği gibi, Adam Smith ve diğer otorite sayılan resmi iktisatçılar, yıllarca açıklama getireceğiz diye işte bu değişim-değeriyle kullanım-değerini türlü işkencelere tâbi tutmuşlardır. Oysa Marx başarılamayanı başarmış, yalın ve tatmin edici tahlilleriyle gerçekleri gözler önüne sermiştir. Onun uyguladığı bilimsel yöntem sayesinde, meta incelenirken burjuva iktisatçıların içine hapsoldukları yüzeysel soyutlamalar kıskacından çıkılabilmiştir. Geçmişten geleceğe ilerleyen üretim sürecinde yer alan tarihsel örneklerin ve

tarihsel değişimin kavranması ile birlikte, Marksizm sonunda kapitalizmin gerçeklerini çözümleyebilmiştir. Böylece *meta* da bizzat değişim sürecinin içindeki *ikili görünümünün birliği* temelinde kavranabilmiştir.

Kapitalist üretim tarzı genelleşmiş meta üretimine dayanır ve bir toplumda kapitalizm geliştiği ölçüde, insandan insana doğrudan kurulan ilişkilerin yerini metaların değişimi dolayımıyla kurulan ilişkiler alır. Bu durum üreticileri kendi yaratıcılıklarına ve kendi emek ürünlerine yabancılaştırırken, metayı da toplumun adeta gizemli ve fetiş amacı haline getirir. Kapitalist toplumda metalar kullanım-değeri olarak tüketilmeyecekleri ellerden çıkarak, nihayetinde son alıcılar tarafından tüketilecekleri noktaya dek birbirleriyle değişilip dururlar. Böylece kapitalist değiş-tokuş süreci metaların da toplumsal dolaşım alanını oluşturur. Kapitalist üretim tarzı, üreticilerin emek-gücünü de kendileri tarafından tüketilmeyen ve başkaları tarafından satın alınan bir niteliğe büründürmüştür. Bu nedenle işgücü, onun sahibi olan işçi için kapitalist pazara sürdüğü bir değişim-değerinden ibarettir. Fakat onu satın alan kapitalist için bu işgücü, satın aldığı bedelden daha fazlasını kendisine kazandıracak sihirli bir kullanım-değeridir.

İşçilerin çalışmadan ücretlerini alamadıkları hesaba katılacak olursa, henüz ücretini almadan patrona işgücünü sunan bir işçi, aslında karşılığı ödenmemiş bir malı tüketiciye sunarak ona kredi açmış olmaktadır. Fakat bu gerçeklik burjuva ideolojisi tarafından tamamen tersyüz edilir. Oysa bu husus kurcalanacak olursa, işçilere kendilerini "onların ekmek paralarının sağlayıcısı", "onlara ihtiyaçları için avans veren, kredi açan taraf" olarak gösteren kapitalistlerin yalanı gözler önüne serilir. Açık ki, aslında kapitalistler işçilerin verdiği kredi sayesinde büyümekte ve kapitalist özel mülkiyet sistemine dayanarak başkalarının ürettiğine el koyup saltanat sürmektedirler.

Marx'ın yaşamının en güzel yıllarını vererek yürüttüğü burjuva ekonomi politiğinin eleştirileri, bir burgu gibi giderek daha derine inen analizlerle ilerlemiştir. *Katkı*'dan *Kapital*'lere ilerleyen süreç de bizzat bu derinleşen bilimsel yolculuğa tanıklık etmiştir. Marx'ın 1859 yılında basılan *Katkı* adlı kitabı Engels tarafından çığır açıcı bir eser olarak tanımlanır. Bu kitabın içeriği öylesine yoğundur ki, Marx daha sonra aslında Kapital'in bu çalışmanın devamı niteliğinde olduğunu ve *Katkı*'nın içeriğinin *Kapital* birinci cildin ilk üç bölümünde özetlendiğini özellikle belirtecektir. *Katkı*, Marx'ın kapitalist üretim tarzının gizlerini ele veren sermaye olgusunu son derece kapsamlı

biçimde incelemeyi amaçladığı muazzam bir çalışma planının yalnızca Meta ve Para bölümlerinin yazımını içerir.

Katkı'da incelemenin olağanüstü soyutlamalarla ilerleyen karmaşıklığı nedeniyle, daha sonra sıra *Kapital* ciltlerinin yazımına geldiğinde, Marx değer ve para teorilerinin tarihi üzerine olan kısmı almamıştır. Böylece *para* bölümünün yazımını daha kısa tutmuş, *meta* üzerine olan incelemesini genişletmiş ve asıl ağırlığı ise *sermaye* bölümüne vermiştir. Bu muazzam çalışmaları temelinde Marx, artı-değer sorununun çözümünü de parlak biçimde geliştirmiştir. Onun bu analizler ve sonuçlar külliyesi, kapitalizmin sırlarını ele veren eşsiz bir derinliğe sahiptir. Bu bağlamda çarpıcı bir örnek olarak, Engels de artı-değer çözümlemesinin Marx'ın *Kapital* yapıtının en çığır açıcı başarısı olduğunu vurgular. Marx'ın, konuya nispeten daha tutarlı şekilde yaklaşan Ricardo gibi nitelikli burjuva iktisatçıların bile çözemedikleri bir sırrı aydınlatarak sosyalist düşüncenin üstünlüğünü kanıtladığı gün gibi aşikârdır.

Bu noktada vurgulamak gerekirse, kapitalist üretimin amacı toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere kullanım-değerleri üretmek değil, kâr için değişim-değeri ve artı-değer ürettirmektir. Artı-değer üretimi olmaksızın kapitalizmin ayakta durması ve sermayenin büyümesi mümkün değildir. Artı-değer üretiminin sırrı, sermayenin işçinin üretim sürecinde sarf ettiği emeğin bir bölümüne hiçbir karşılık ödemeden el koymasında yatar. İşçinin, çalışılan bir işgününden sonra işgücünü tekrar patronun kullanımına sunabilmesi için onu yeniden üretmesi zorunludur. İşte düşük ya da görece yüksek, işçiye ödenen ücret aslında yalnızca bu yeniden üretim için gerekli olan emeğin karşılığıdır. Ne var ki, bir işgünü içinde işçinin bu gerekli zamanı tamamlamasıyla işgünü asla sona ermez. İşçinin o işgünü içindeki çalışması bu noktadan sonra da devam eder ve bu artı-zaman içinde işçi patron için bir artı-emek sarf eder. İşte bu artı-emek, patronun karşılıksız el koyduğu artı-değerin kaynağıdır. Kapitalist üretim sürecinde yaratılan bir değer nasıl ki şu kadar saatlik emeğin maddeleşmiş haliyse, artı-değeri de işçilerin karşılığını almadan çalıştıkları artı-emek zamanının maddeleşmiş hali olarak kavramak mümkün ve gereklidir.

Marx kapsamlı çalışmalarıyla, burjuva iktisatçıların itiraftan kaçındıkları gerçekleri de birer birer gün yüzüne çıkartmıştır. Onun bu bağlamdaki muazzam tespitleri, toplumsallaşan üretici güçlerle kapitalist üretim

ilişkileri ve mülk edinme tarzı arasında giderek derinleşen ve keskinleşen çelişkinin bu sistemi kaçınılmaz olarak derin sarsıntılara sürükleyeceğinin açık bir habercisidir. Nitekim burjuva iktisatçıların kapitalist düzeni ayakta tutma çabasıyla ürettikleri bilim dışı iktisadî analizlere karşın, bu sistemin günümüzde yaşadığı tarihsel bunalımı kavrayabilmemiz Marx'ın ufuk açıcı çözümlemeleri sayesindedir.

Günümüz gerçeği

Kapital'in üçüncü cildinde yer alan satırlarında, Marx, belirli bir olgunluk aşamasına ulaştıktan sonra bu özgül tarihsel biçimin (kapitalizmin) ortadan kalkacağını ve yerini daha yüksek düzeydeki bir üretim tarzına (sınıfsız ve sömürüsüz topluma) bırakacağını açıkça ifade etmişti. Kuşkusuz bu yaklaşım bir kehaneti değil, bilimsel bir çözümlemeyi yansıtıyordu. Aynı yerde Marx, kapitalizmin bu yıkılmaya yüz tutmuş köhnemiş ve çürümüş halinin kendini tarihsel bir bunalımla dışa vuracağına da dikkat çekmişti. Bu tür bir bunalım gelip çattığında, kapitalist bölüşüm ilişkileri ve bunların tekabül ettiği üretim ilişkilerinin, üretici güçlerin gelişme düzeyiyle girdikleri çatışma görülmemiş bir derinlik ve genişlikle kendisini belli edecekti. İşte kapitalizmin günümüzde yaşanan tarihsel bunalımı Marx'ın bu tespitlerinin doğruluğunu kanıtlıyor ve bunların önemini yüzlerce misliyle önemli ve yakıcı kılıyor.

Yine Engels'in *Anti-Dühring*'te dikkat çektiği üzere, bir üretim biçimi evriminin yükselme çizgisi üzerinde bulunduğu sürece, bu düzenin bölüşüm ilişkilerinin zarara uğrattığı insanlar tarafından bile alkışlanıyor. Buna en tipik örneklerden biri, kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yükseliş döneminde Avrupa işçi sınıfının "refah devleti" uygulamaları adı altında gözünün pek güzel boyanabilmesidir. Çünkü genelde belirtmek gerekirse, kapitalizmin görece olağan dönemlerinde kapitalist bölüşüm ilişkilerinin eşitsizliği sömürülen işçi-emekçi kitlelerin gözüne pek de batmaz. Bu durum devam ettiği sürece, geniş kitleler bu eşitsizliklere dikkat çeken öncülerin eleştiri ve çağrılarına fazlaca kulak asmazlar. Geniş kitleler toplumsal eşitsizlikleri ve bölüşümdeki haksızlıkları, ancak verili üretim biçimi tarihsel bir inişe geçtiğinde ve eski toplumun içinde gelişen üretici güçler artık verili üretim ilişkilerine isyan ettiğinde görmeye, dert etmeye başlayabilirler. Toplumsal yaşama ve tarihe dair bu değerlendirmelerden günümüz için pek çok önemli ders çıkartılabilir.

Bu bağlamda altını çizerek belirtmek gerekirse, kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki debdebeli yükseliş dönemleri artık tarih olmuştur. Gelişkin kapitalist ülkelerde vaktiyle yaşanan ekonomik yükseliş dönemi sayesinde uygulanabilen "refah politikası", "sosyal devlet" benzeri göz boyayıcı kapitalizm günleri sona ermiştir. Kapitalizm günümüzde derin bir sistem krizinin tetiklediği büyük toplumsal sarsıntı ve çalkantılar dönemine girmiştir. Bu durum, belirli bir zaman dilimi boyunca "öldü", "bir daha dirilmeyecek" denilen devrimci düşünce ve mücadeleler döneminin de yeniden yükselişe geçtiğinin habercisidir. Unutulmamalı ki, bir ideoloji ancak kitleleri harekete geçirebileceği nesnel koşullar olgunlaştığında cansız bir düşünce yığını olmaktan çıkıp yaşamda fiili bir rol oynamaya başlayabilir. Zamanı gelmemiş düşünceler ise, isterse geniş işçi-emekçi kitlelerin çıkarları açısından milyon kere haklı olsunlar, kitleler tarafından benimsenip maddi güce dönüşemezler. İşte tüm bu tarihsel gerçeklikler, Marksizmin asıl şimdi zamanının gelmeye başladığını müjdeliyor.

Unutulmamalı ki, Marksist düşüncenin temellerinin atıldığı dönem işçi sınıfının ve onun devrimci eyleminin gelişimi bakımından erken bir dönemdi. Buna rağmen, bilimsel bir düşünce üretimi olarak Marksizm doğuşundan itibaren çağının tüm bilimsel ilerlemelerini devrimci düşünce potasında eriten üstün bir sentez gücüne sahip oldu. Bu sayede işçi sınıfının bu düşünce ve eylem kılavuzu, toplumsal gelişim yasalarını kavrama ve gelişimin ana eğilimlerini kestirme kudretini içerdi.

Ne var ki sınıf mücadelesi tarihinin Ekim Devrimi benzeri sıçrama noktaları hariç, işçi sınıfının kitlesel mücadelesinin zayıf düştüğü tüm dönemlerde Marksizm kitle mücadelesine fiilen önderlik etmekten ziyade akademik dünyanın bir uğraş alanı gibi göründü. Böyle olduğu ölçüde, Marksizm ne yazık ki adeta bir okumuşlar sultasına, tepedeki aydın elitler arasındaki söz dalaşlarına indirgendi. Marksizmin işçi-emekçi kitlelere yabancı ve uzak geldiği dönemler, aynı zamanda egemen burjuva ideolojisinin çok güçlü olduğu ve kitleleri kolayca etkisi altına alan güçlü saldırılar yürüttüğü dönemlerdi. Bunun yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin bürokratik bir rejime dönüştüğü tarihsel kesit boyunca kendini hâlâ Marksist gösteren ama kitlelere haliyle itici gelen Stalinizm, dünya genelinde sosyalizm aleyhine olumsuz bir iklim yaratmıştı.

Oysa günümüzde bu tür öznel faktörler bakımından da dünya büyük bir

değişim sancısı içinde bulunuyor. Yakın tarihin, dünya işçi-emekçi kitlelerinin zihninde sosyalizm ve Marksizm adına kötü çağrışımlar yaratan Stalinizm egemenliğindeki Sovyetler Birliği bugün artık yok. Yine geçmişteki bu "reel sosyalizm" sayesinde adeta resmileşen ve küçük-burjuva okumuşların uğraş alanı, ikbal kapısı haline gelen sözde komünist hareketler de bugün nesnel temelini, inandırıcılığını ve cazibesini tamamen yitirdi. Bu durum, geçmişteki hatalardan gerekli dersleri çıkartarak günümüzde mücadeleye gerçekten yol gösterebilecek nitelikte Marksist sınıf devrimcilerinin ortaya çıkması ve güçlenmesi bakımından meydanın temizlenmesi anlamına geliyor. Fakat kuşkusuz günümüz koşulları, bu gibi olumlu faktörlerle bunların kısa sürede sıçramalı gelişimini engelleyen bir yığın olumsuz faktörün bileşkesi gibi. Özetle, sosyalizm mücadelesini sağlam temellerde yoluna koyabilmek için ihtiyaç duyulan sonuçlara bir çırpıda ve kendiliğinden ulaşılamayacağı açık. Ama hiç değilse bu uğurda çaba sarf edecek olanlar açısından geçmişin olumsuz koşulları değişikliğe uğramış bulunuyor.

Kuşkusuz en önemli değişim kapitalist düzenin içine düştüğü durumdur. Burjuvazinin Marksizme karşı yürüttüğü ideolojik bombardıman, ne kadar devam ettirilmek istense de, kapitalizmi çıkmaza sürükleyen büyük bunalım tarafından güçsüz düşürülmüştür. İnsanlığı sınıfsız, sömürüsüz ve güzel bir geleceğe kavuşturacak olan mücadelesinde proletaryaya yol gösteren Marksizm, yeniden ve tarihsel deneyimle de beslenerek daha sağlıklı temellerde güç kazanma potansiyeline sahiptir. Şimdi teorinin önemini ve fakat onun bir dogmalar yığını olmadığını bilerek, tüm dikkatleri sınıfın devrimci tarzda örgütlenmesine ve devrimci eylemin doğru kanallardan akıtılmasına odaklamak gerekiyor.